

Elmi Tədqiqat

Beynəlxalq Elmi Jurnal

Scientific Research

International Scientific Journal

**ELM VƏ TƏHSİLDƏ MÜASİR TƏLƏBLƏR
XIII TEZİSLƏR TOPLUSU**

**MODERN REQUIREMENTS IN SCIENCE AND EDUCATION
XIII THESES COLLECTION**

(12.04.2025)

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq Elmi Jurnal

ELM VƏ TƏHSİLDƏ MÜASİR TƏLƏBLƏR

XIII TEZİSLƏR TOPLUSU

<https://doi.org/10.36719/2789-6919/2025/XIII>

SCIENTIFIC RESEARCH

International Scientific Journal

MODERN REQUIREMENTS IN SCIENCE AND EDUCATION

XIII THESES COLLECTION

(12.04.2025)

Bakı – Baku
2025

Beynəlxalq indekslər / International Indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10.36719

MENDELEY

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© <https://aem.az>

© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbəli Universiteti / Türkiyə

Məsul katib

Assos. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. Kərim ŞÜKÜROV, AMEA A. A. Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Firuzə ABBASOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Zəhid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Fazil BAXŞƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Nasiba SABİROVA, Urgenc Dövlət Universiteti / Özbəkistan

Prof. Dr. Afaq MƏMMƏDOVA, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Bakı Mühəndislik Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Uqanbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan

Prof. Dr. Adil BAXŞƏLİYEV, Sumqayıt Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Sərvər ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Fəxrəddin YUSUBOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Meteoroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya

Prof. Dr. Toğrul XƏLİLOV, AMEA Naxçıvan bölməsi / Azərbaycan

Prof. Dr. Arzu SƏRDARLI, Kanada Birinci Millətlər Universiteti / Kanada

Prof. Dr. Qərib MÜRŞÜDOV, Molekulyar Biologiya Tədqiqat İnstitutu / Böyük Britaniya

Prof. Dr. Həmzəğa ORUCOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Leyla İMAMƏLİYEVƏ, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. İntiqam CƏBRAYİLOV, Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Ali AZQANI, Tayler Texas Universiteti / ABŞ

Assoc. Prof. Dr. Gulsanam NOROVA, Nəvai adına Dövlət Pedaqogika İnstitutu / Özbəkistan

Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elnurə ƏZİZOVA, Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Əliş AĞAMİRZƏYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Cəbi BƏHRAMOV, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Fuad KƏRİMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Yusif ŞÜKÜRLÜ, AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Mehriban İMANOVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sevinc RUİNTƏN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. İradə KƏRİMOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Səbinə TARVERDİYEVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya

Assoc. Prof. Dr. Leyla ƏLİYeva, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Sadiq QARAYEV, ARETN, Botanika İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Allahverdi CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Urfan HƏSƏNOV, Gəncə Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Qorənfil QULİYeva, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan

PhD Tomas SMEDLEY, Cenevrə Kolleci, Pensilvaniya / ABŞ

Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Elchin IBRAHIMOV, Karabakh University / Azerbaijan

Deputy chairmen

Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Bilecik Şeyx Edebalı University / Turkey

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Karim SHUKUROV, ANAS Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov / Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Beyazıt University / Turkey

Prof. Dr. Firuz ABBASOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Prof. Dr. Fazil BAKHSHALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Nasiba SABIROVA, Urgench State University / Uzbekistan

Prof. Dr. Afag MAMMADOVA, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Baku Engineering University / Azerbaijan

Prof. Dr. Yasin BABAYEV, Nakhchivan State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Uganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan State University / Monqolia

Prof. Dr. Adil BAKHSHALIYEV, Sumgait State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Sarvar ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Nadir ILHAN, Ahi Evran University / Turkey

Prof. Dr. Faxraddin YUSUBOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia

Prof. Dr. Togrul XƏLİLOV, AMEA Nakhchivan division / Azerbaijan

Prof. Dr. Arzu SARDARLI, First Nations University of Canada / Canada

Prof. Dr. Garib MURSHUDOV, Research Institute of Molecular Biology / Great Britain

Prof. Dr. Hamzaagha ORUJOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Leyla IMAMALIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Intigam JABRAYILOV, Institute of Education of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA

Assoc. Prof. Dr. Gulshanam NOROVA, Navoi State Pedagogical Institute / Uzbekistan

Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elnura AZIZOVA, Azerbaijan Institute of Theology / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Alish AGAMIRZEYEV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Jabi BAHRAMOV, Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Fuad KERIMLI, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Yusif SHUKURLU, Shaki Regional Scientific Center of ANAS / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mehriban IMANOVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Irada KARIMOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sabina TARVERDIYEVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Leyla ALIYEVA, Karabakh University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sadiq GARAYEV, Institute of Botany of MSERA/ Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Allahverdi JAFAROV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Urfan HASANOV, Ganja State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
PhD Thomas SMEDLEY, Geneva College in Beaver Falls, Pennsylvania / USA
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR **HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES**

Sevda Xəlilova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0001-5909-2999>

sevda_azturk@hotmail.com

Xarici dilin tədrisində kommunikativ səriştənin komponentləri və sinif mühiti

Açar sözlər: *xarici dil, dil səriştəsi, kommunikativ yanaşma, ünsiyyət*

Keywords: *Foreign language, language proficiency, communicative approach, communication*

Xarici dilin tədris predmeti kimi özəlliyi ondan ibarətdir ki, o həm məqsəd, həm də öyrənmə vasitəsidir. Şübhə yoxdur ki, ikinci dili öyrənərkən tələbələr başqaları ilə ünsiyyət qurma yollarını mənimsəməlidirlər. Müasir mərhələdə xarici dilin tədrisinin məqsədi kommunikativ səriştənin mənimsənilməsidir, onun komponentləri aşağıdakılardır:

Dil səriştəsi dilin lüğəti, fonetikasi, qrammatikasının müxtəlif aspektləri ilə bağlı müəyyən miqdarda rəsmi dil biliklərinin və müvafiq bacarıqların mənimsənilməsini əhatə edir.

Sosiomədəni səriştə - başqaları ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq istəyi, özünə inam, özünü başqasının yerinə qoymaq və sosial vəziyyətin öhdəsindən gəlmək bacarığı; dil formalarını seçmək, onlardan istifadə etmək və sosiolinqvistik kontekstə uyğun olaraq transformasiya etmək bacarığıdır.

Nitq səriştəsi inkişaf prosesində yaranan xüsusiyyətlərin aparıcı komponentlərindən biridir. Nitq səriştəsi dedikdə, konkret vəziyyətlərdə dildən adekvat və uyğun, praktiki istifadə etmək bacarığını başa düşürük; (fikirlərini, istəklərini, niyyətlərini, əsaslandırmaclarını və s. ifadə etmək); bunun üçün həm linqvistik, həm də qeyri-linqvistik vasitələrdən (qeyri-verbal işarə sistemi) və nitq ifadəliliyinin intonasiya vasitələrindən istifadə etmək lazımdır (Ağazadə, 1974).

Kompensasiya səriştəsi - dil vasitələrinin çatışmazlığı şəraitində vəziyyətdən çıxmaq, xarici dil məlumatlarının qəbulu və ötürülməsi bacarıqlarının daha da inkişaf etdirilməsidir (Barsuk, 1967).

Təhsil və idrak səriştəsi - xarici dili mənimsəmək üçün təhsil fəaliyyətini təkmilləşdirməyə, onun köməyi ilə digər bilik sahələrində idrak maraqlarını təmin etməyə imkan verən ümumi və xüsusi təhsil bacarıqlarının inkişafıdır (Barsuk, 1965).

Kommunikativ Dil Tədrisi ikinci dil tədrisində norma kimi meydana çıxdı. Kommunikativ dilin tədrisi 1960-cı illərdə Britaniyada “Situasiya Dilinin Tədrisi” adlanan əvvəlki struktur metodu əvəz etmək kimi başlamışdır. Termin Noam Çomskinin səriştə və performans arasındakı fərqi qəbul edilən qeyri-adekvatlığına qarşı reaksiya olaraq Dell Hymes tərəfindən yaradılmışdır (Barsuk, Seyidov, Mahmudova, 1964).

Demək olar ki, kommunikativ yanaşma xarici dil tədrisinin audiolinqual və qrammatik tərcümə üsullarından narazı olan pedaqoqların və dilçilərin məhsuludur. Onlar anlayırdılar ki, tələbələr kifayət qədər real, tam dil öyrənmirlər. Onlar uyğun sosial dil, jest və ya ifadələrdən istifadə edərək ünsiyyət qurmağı bilmirdilər; qısaca desək, öyrənilən dilin mədəniyyətində ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkirdilər.

Hal-hazırda nitqin əsas rol oynadığı şifahi ünsiyyətin öyrədilməsi dilin ən vacib cəhətlərindən biridir. Şifahi nitq onun tərkib hissəsi kimi ön plana çıxır. Tələbələr ilk növbədə dildə da-

nışmağı öyrənmək istəyirlər. Təlim nəticələri ünsiyyət qurmaq bacarığı, xüsusən də dialoq nitq qabiliyyəti ilə ölçülür. Xarici dili öyrənmək üçün motivasiya bazasının yaradılması öyrənmənin keyfiyyəti və uğuru və kommunikativ səriştənin formalaşması üçün zəruri şərtidir.

Beləliklə, kommunikativ dil tədrisi dilin tədrisinin məqsədləri, öyrənənlərin dili necə öyrənməsi, öyrənməni ən yaxşı şəkildə asanlaşdıran sinif fəaliyyəti növləri və sinifdə müəllim və şagirdlərin rolları ilə bağlı prinsiplər toplusu kimi başa düşülə bilər (Barsuk, 1967).

Kommunikativ dilin öyrədilməsi, adətən, aydın şəkildə müəyyən edilmiş sinif praktikasına malik tədris metodu kimi deyil, tədrisə geniş yanaşma kimi xarakterizə olunur. Beləliklə, ən çox ümumi prinsiplər və ya xüsusiyyətlərin siyahısı kimi müəyyən edilir. Bu siyahıların ən tanınmışlarından biri David Nunanın kommunikativ dil tədrisinin beş xüsusiyyətidir:

1. Hədəf dildə qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə ünsiyyət qurmağın öyrənilməsinə vurğu.

2. Təlim vəziyyətinə autentik mətnlərin daxil edilməsi.

3. Şagirdlərin təkcə dilə deyil, həm də Tədris İdarəetmə prosesinə diqqət yetirmələri üçün imkanların təmin edilməsi.

4. Sinifdə öyrənməyə mühüm töhfə verən elementlər kimi şagirdin şəxsi təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi.

5. Sinifdə dil öyrənməni sinifdən kənar dil fəaliyyətləri ilə əlaqələndirmək cəhdi (Barsuk, 1967).

Şagirdlərdən başqalarına hisslərini, bəyəndiklərini və ya bəyənmədiklərini söyləmələri xahiş olunur. Onlardan həm də öz hisslərini mühakimə etmələri və başqaları tərəfindən müsahibə almasına icazə vermələri xahiş olunur. Özü haqqında danışmaq hər kəsin rahatlıqla etdiyi iş deyil. Qrupdakı atmosfer düşmənçilikdirsə və maraqlanan şagird lağ edilməkdən və ya ələ salınmaqdan qorxarsa, hətta ən ekstravert insan üçün belə, qeyri-mümkün olur. Şagird mərkəzli fəaliyyətlərdən istifadə üçün ilk

vacib tələb qrupda rahat və mehriban mühitdir. Yalnız bundan sonra bu fəaliyyətlərin məqsədlərinə əməkdaşlıq və anlaşımanın artması yolu ilə nail olmaq olar.

Ədəbiyyat

1. Ağazadə, N.A. (1974). *Xarici dillərin tədrisi metodikası və dilçilik*.
2. Barsuk, R.Y. (1967). *Azərbaycan məktəblərində xarici dil tədrisinin bəzi problemləri*. Maarif.
3. Barsuk, R.Y. (1965). Xarici dilin təlimi metodikasının bəzi məsələləri. *Azərbaycan məktəbi*, № 28, s. 29-33.
4. Barsuk, R.Y., Seyidov, F., Mahmudova, A. (1964). *İngilis dili dərsləkləri üçün metodik rəhbərlik (V-VIII siniflər)*. Azərtədris.
5. Bünyatova, F., Abdulla, B. (2000). *Təlim və tərbiyədə interaktiv texnologiya*.

Sevinc Vəliyeva

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0000-0710-6324>
veliyeva_1979@bk.ru

Təhsil, təhsil mühitinin təlimin keyfiyyətinə və təhsilalanların inkişafına təsiri

Açar sözlər: *təhsil, təhsil mühiti, təhsilalanlar, təlimin keyfiyyəti, təhsilalanların inkişafı*

Keywords: *education, educational environment, learners, training of education, development of learners*

Təhsilin tarixi klassik mənbələrdə yer alır. Azərbaycanda təhsilə dair yazılmış ilk kitabın (Ketab-ül-təhsil) müəllifi Əbdülhəsən Bəhməniyar əl-Azərbaycani (X-XI) olmuşdur. O, təhsili biliklərin möhkəmləndirilməsi kimi təhlilə cəlb etmişdir. Əbdülhəsən Bəhməniyara görə, bilik informasiyaların məcmu-sudursa, bu zaman biliklərin dərk edilməsi ilə informasiyaları təhsilləndirmək mümkündür. Təhsil isə, insanın biliklərə, bacarıq və dəyərlərə yiyələnməsini, nümunəvi davranışa sahiblənməsini təmin edən, fərdin intellektual, sosial və emosional inkişafını stimullaşdıran sistemli bir prosesdir.

Təhsil, nəzəri, praktik biliklərin öyrədilməsini və şəxsin potensialını ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi məqsədini güdür. Bildiyimiz kimi, bu proses, Azərbaycan Respublikasında formal, qeyri-formal informal yollarla həyata keçirilə bilər və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır.

Formal təhsilin təşkili qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir. Qeyri-formal təhsil prosesinə təlimlər, kurslar vebinarlar, könüllü proqramlar aid olunur ki, bu da insanların bilik, bacarıq və şəxsi inkişafını dəstəkləyir.

Vətəndaşların özünütəhsil yolu ilə biliklərə yiyələnməsi isə informal təhsil adlanır. Təhsil, həmçinin, insanın özünü anlamaq, cəmiyyətə faydalı olmaq və dünyagörüşünü genişləndirmək məqsədilə qazandığı bilik və təcrübələrin məcmusudur.

Təhsil mühiti isə həm fiziki, həm də sosial aspektləri əhatə edən bir anlayışdır. Təhsil prosesinin həyata keçirildiyi şərait və şəraitdəki amillər təhsil alanların inkişafına bilavasitə təsir edir. Təhsil mühitinin əhəmiyyətini bir neçə cəhətdən aydınlaşdırmaq mümkündür.

-Müəllimlərin, təhsilalanların, tədrisin rahat və səmərəli olmasından ötrü yaxşı işıqlandırma, təmiz və rahat sinif otaqları, texnoloji avadanlıqların mövcudluğu təhsil prosesinin təşkilinə müsbət təsir göstərir.

-Təhsilalanların bir-birilə, müəllimlərlə və digər təhsil işçiləri ilə qarşılıqlı münasibətləri sosial mühitin əsasını təşkil edir. Pozitiv, dəstəkləyici və təşviqedicə sosial mühit onların motivasiyasını artırır və təhsilə olan marağını gücləndirir.

-Təhsil mühiti, təhsilalanın psixoloji sağlamlığına da təsir edir. Təhlükəsiz, saygılı və dəyərləndirilmiş hiss edilən bir mühit, onlarda öyrənməyə tələbat yaradır və özünü ifadə etməyə imkan verir.

-Təhsil mühitində istifadə edilən kitablar, texnologiyalar, laboratoriyalar və digər resurslar da təhsilin keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Bu resursların zənginliyi və əlçatanlığı təhsilin səmərəliliyini artırır. Ümumiyyətlə, təhsil mühiti təhsilalanların fiziki, emosional və intellektual inkişafında mühüm rol oynayır.

Təhsil və təhsil mühiti arasında sıx və qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Təhsil mühiti, təhsil prosesinin həyata keçirildiyi şərait və bu şəraitdəki müxtəlif amillər, təhsil fəaliyyətinin keyfiyyətinə və nəticələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bu əlaqəni daha ətraflı aydınlaşdırmaq:

- Təhsil mühiti təhsilin səmərəliliyini təmin edir: Təhsil mühiti yaxşı qurulmuşsa, tələbələrin öyrənməyə marağı artır, motivasiya yüksəlir və onların akademik uğurları yaxşılaşır. Rahat, təhlükəsiz və pozitiv bir mühit, təhsilin daha faydalı olmasına kömək edir.

- Sosial və emosional inkişafı dəstəkləyir: Təhsil mühiti təkcə biliklərin öyrədilməsi ilə deyil, eyni zamanda təhsilalanların sosial və emosional inkişafı ilə bağlıdır. Müxtəlif sosial əlaqələr və qarşılıqlı münasibətlər təhsilin sosial tərəfini gücləndirir. Müəllimlərin təhsilalanlara münasibəti, onlara göstərilən hörmət, diqqət və dəstək onların özünü rahat hiss etmələrinə və öyrənmə prosesində daha fəal olmalarına imkan verir. Sınıfda sosial əlaqələr isə, kollektiv işinin təşviqi, qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq öyrənmə mühitinə müsbət təsir göstərir.

- Təhsil mühiti təhsilalanın psixoloji vəziyyətini yaxşılaşdırır. Təhsil mühitinin psixoloji tərəfi, onların özünə inamını və emosional rifahını artırmaqda mühüm rol oynayır. Stressli, qayğılı bir mühit təhsilin keyfiyyətini azaldır, amma təhlükəsiz və dəstəkləyici bir mühit təhsilə müsbət təsir edir.

- Fiziki şəraitin təhsilə təsiri. Fiziki mühitin, məsələn, otaqların təmizliyi, işıqlandırma, istilik, hava keyfiyyəti, rahat oturmaqcaqlar, texnologiya və digər infrastrukturların mövcudluğu, təhsilalanın təhsil prosesinə necə cəlb olunmasına öz köməyini göstərir.

- Multikulturalizm və inklüzivlik. Müxtəlif mədəniyyətlərin və sosial təbəqələrin təhsil mühitində uyğun şəkildə inteqrasiya edilməsi, təhsilalanın fərqliliklərini dəyərləndirmək və onlara uyğun təhsil şəraiti yaratmaq təhsil mühitinin inkişafını dəstəkləyir.

Təhsil mühitinin gələcək inkişafı, texnoloji yeniliklər, sosial dəyişikliklər və qlobal təhsil tendensiyaları ilə sıx bağlıdır. Məsələn, interaktiv tədris proqramları, virtual siniflər və onlayn

platformalar gələcək təhsil mühitində daha da genişlənəcək. Şagirdlər təhsil resurslarına internet vasitəsilə hər zaman və hər yerdən çatmaq imkanı qazanacaqlar. Süni intellektdən faydalanma, şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris planlarının hazırlanmasına və tədris prosesinin daha şəxsiyyətyönlü olmasına imkan verəcəkdir.

Təhsil mühitinin inkişafında inklüziv təhsil anlayışının genişlənməsi önəmli yer tutacaqdır. Bütün şagirdlərə, xüsusən də fiziki və ya emosional çətinlikləri olanlara uyğun təhsil mühitləri yaradılacaqdır. Təhsil resurslarının əlçatan olması, təhsil mühitində bərabərliyi təmin edəcəkdir. Qlobal miqyasda müxtəlif mədəniyyətlərin, dillərin və sosial təbəqələrin təhsil mühitlərinə integrasiyası daha da önəmli olacaqdır. Bu, məktəblilərə daha geniş dünyagörüşü qazandıracaq və onların fərqli mədəniyyətləri anlamalarını təmin edəcəkdir. Şagirdlərin təhlükəsizliyi, həmçinin psixoloji rifahları təhsil mühitinin mühüm bir hissəsi olacaq. Məktəblər yalnız bilik öyrədən məkanlar deyil, eyni zamanda şagirdlərin psixoloji və emosional dəstəkləndiyi mərkəzlərə çevriləcəkdir. Təhsil mühitinin inkişafında ekoloji şüurun artırılması, davamlı inkişaf və təbii resursların qorunması məsələləri ön plana çıxacaqdır.

Bütün bu dəyişikliklər və yeniliklər təhsil mühitini daha əlverişli, yenilikçi və inklüziv edəcək, təhsilalanların təhsil prosesinə daha yüksək motivasiya ilə cəlb olunmasına və gələcəyin tələblərinə uyğun bacarıqlar əldə etmələrinə imkan yaradacaqdır.

Beləliklə, təhsil mühiti, təhsilin uğurlu və təsirli olması üçün vacibdir. Müxtəlif mühit amilləri, şagirdlərin təhsil prosesinə necə yanaşdıqlarını, hansı nəticələr əldə etdiklərini və inkişafalarını necə sürətləndirə biləcəyini müəyyənləşdirir.

Yaqub Səmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ağcabədi filialı

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0002-1584-9317>

yaqub.semedov63@mail.ru

Zalxa Səmədova

Ağcabədi rayon Tarix - Diyarşünaslıq muzeyi

<https://orcid.org/0009-0007-1313-8868>

zalxa.semedova90@mail.ru

Azərbaycanda ictimai-siyasi durum (XX əsrin 50-60-cı illəri)

Açar sözlər: *sovet, sosialist, totalitar rejim, senzura, erməni saxtakarlığı*

Keywords: *soviet, socialist, totalitarian regime, censorship, armenian forgeri*

II Cahan müharibəsindən sonra Sovet cəmiyyətində siyasi rejimin müəyyən qədər liberallaşdırılması gözlənilsə də, lakin bu, baş tutmadı. Gözləntilərin əksinə olaraq, sovet rəhbərliyi daxili siyasi kursun daha da sərtləşdirilməsi xəttini götürdü (Baxşəliyev, 2019). Mərkəzdə Stalinin, Azərbaycanda isə Bağirovun şəxsi nəzarəti altında fəaliyyət göstərən Dövlət Təhlükəsizlik və Daxili İşlər Nazirlikləri bu məqsəd üçün səfərbər olundu. ÜİK(b)P MK-nın 1947-1951-ci illərdə fəlsəfə, biologiya, fiziologiya, siyasi iqtisad, dilçilik və başqa elm sahələrinə vurduğu “marksist” damğası uzun illər bu elmlərin inkişafında ciddi əngələ çevrildi (XX əsr Azərbaycan tarixi, 2009, s. 378-379).

Stalinin ölümündən sonra SSRİ adlanan “xalqlar həbsxanasında” müəyyən dəyişikliklər baş verdi, çox keçməmiş repressiya və deportasiya qurbanlarına bəraət verildi (Mustafayev,

2014).

XX əsrin 50-ci illərinin ortalarında Azərbaycan SSR-də ciddi siyasi dəyişikliklər baş verdi. Yüksək təşkilatçılıq bacarığı, qətiyyəti və nüfuzu ilə fərqlənən İmam Mustafayev 1954-cü ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildi. Onun cəsarətli addımları, respublikanın konstitusiyə hüquqlarından geniş istifadə etmək təşəbbüsləri SSRİ-ni “yağışdan çıxarıb yağmura salmış” Xruşşovçu rəhbərliyin xoşuna gəlmədi (Fərəcov, 2010).

1959-cu ilin iyul ayının ilk günlərində Sov.İKP MK katibliyində və Rəyasət Heyətində Nikita Xruşşov belə qənaətə gəldi ki, İ.Mustafayevi birinci katib vəzifəsində saxlamaq olmaz. Ona görə də, Azərbaycan KP MK-nın IX plenumunda İ.Mustafayev respublikaya rəhbərlikdən uzaqlaşdırıldı və 43 yaşlı Vəli Axundov on il ölkəyə rəhbərlik etdi (1959-1969-cu illər). Moskvanın adamı hesab edilən Dmitri Yakovlev də, Respublika Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi vəzifəsindən azad edildi və bu vəzifəyə Vladimir Semiçastin təyin olundu. Vladimir Semiçastinin 2002-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş “Narahat ürək” adlı xatirələrindən aydın olur ki, Azərbaycanda onun nəzarətindən və diqqətindən heç nə yayınmamışdı. Xüsusilə də, ədəbiyyat və incəsənətin üzərində onun nəzarəti daha güclü olmuşdu (Həsənlı, 2011).

Azərbaycan SSR-in təhsil haqqında 1959-cu il qanunu ilə, hətta respublikada rus dilinin tədrisi də xeyli genişləndirildi. Ölkədə yüksək vəzifələr daha çox ruslara və ermənilərə həvalə edildi (Ömərov, 2012).

Ermənistanda əsaslı hələ 40-cı illərdə qoyulmuş “Qarabağ hərəkəti” da xeyli fəallaşdı. “Daşnaksütyun” partiyasının qərarına əsasən “Böyük Ermənistan” imperiyasını qurmaq, bütün türk-dillli xalqları kölə vəziyyətinə salmaq, tədricən məhv etmək məqsədi ilə “Ermənistanın azadlığı uğrunda erməni gizli ordusu, “Asala”- terrorçu siyasi, hərbi təşkilatı yaradıldı” (Ömərov,

2012).

Xalqı qorxutmaq və müti vəziyyətdə saxlamaq üçün Kreml rəhbərliyi A.Mikoyan və M.Sultanovun timsalında 1945-ci ilin payızında Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək məsələsini yenidən gündəmə gətirdi. Həmin ilin noyabrında Moskvadan M.Bağırova göndərilən məktuba cavab olaraq Respublika rəhbəri əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan Şuşa rayonu istisna olmaqla, müxtəlif dövrlərdə Ermənistana və digər respublikalara verilmiş tarixi Azərbaycan torpaqlarının geri qaytarılması şərtilə Qarabağın dağlıq hissəsinin Ermənistana verilməsi məsələsini ortaya atdı. M.C.Bağırovun bu təklifini nə sovet rəhbərliyi, nə də ermənilər qəbul etmədi (Cəfərli, 2023).

Ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarında Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi məsələsi bir daha qaldırıldı. Ermənistanda anti-Azərbaycan təbliğatı yenidən qızışdırıldı. Lakin ittifaq ərazisində 30-dan çox münəfiqə ocağının olduğunu nəzərə alan sovet rəhbərliyi bu məsələnin arzuolunmaz nəticələr verəcəyindən ehtiyat edərək problemi Azərbaycanın xeyrinə həll etdi. 1958-ci ildə bütün ermənilərin katalikosu II Vazgenin Bakıya səfəri zamanı onun anti-Azərbaycan təkliflərinə də rədd cavabı verildi (Cəfərli, 2023). 1960-cı illərin ortalarında Ermənistan SSR-də növbəti dəfə anti-Azərbaycan hərəkəti başladı. Qondarma “erməni soyqırımı”nın 50 illiyinin, cəllad Andronikin 100 illiyinin Ermənistanda “böyük çoxğu ilə” qeyd edilməsi burada tarixən dədə-baba torpaqlarında yaşayan azərbaycanlıların daha da sıxışdırılmasına, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində isə erməni millətçiliyinin daha da qüvvətlənməsinə güclü təkan verdi (Cəfərli, 2023).

1969-cu ildə, yəni Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməmişdən bir qədər əvvəl erməni rəsmi dairələri Ermənistanla sərhəddə yerləşən bəzi Azərbaycan ərazilərini ələ keçirmək üçün növbəti dəfə əsassız iddialarla çıxış etdilər. Əsassız iddialara “haqq qazandırmaq” üçün erməni rəsmi dairə-

ləri və alimləri həтта, XX əsrin 20-ci illərinə aid saxtalaşdırılmış xəritələr də tərtib etdilər. SSRİ hökumətinin təzyiqi altında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 1969-cu il mayın 7-də Ermənistan SSR-in sərhəd rayonlarında yerləşən azərbaycanlılara məxsus 2 min hektardan çox torpaq sahəsinin Ermənistan SSR-ə verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də qəbul etdiyi qərarı təsdiq etmək məcburiyyətində qaldı. Lakin Heydər Əliyev 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan SSR-in rəhbəri seçilən kimi bu qərarın icrasını dayandırdı (Səmədzadə, 2021).

Beləliklə, SSRİ -nin süqutundan sonra, demək olar ki, artıq bu imperiyanın tərkibinə daxil olan respublikalar müstəqillik əldə etdi və tarix elminə olan münasibət də köklü şəkildə dəyişdi. Bu isə Azərbaycanın XX əsrin 50-60-cı illəri tarixinin müasir dövr baxımından obyektiv şəkildə araşdırılmasını və tədqiqini biz tədqiqatçılar qarşısında yenidən mühüm vəzifə kimi qoyur.

Ədəbiyyat

1. Baxşəliyev, T.Ş. (2019, 30 noyabr). SSRİ 1940-cı illərin ikinci yarısı – 50-ci illərin əvvəllərində. (Tarix və politologiya). <https://kayzen.az/blog/politologiya/23727/ssri-1940-cı-illərin-ikinci-yarısı-50-ci-illərin-əvvəllərində.html>. 13:38.
2. *XX əsr Azərbaycan tarixi*. (2009). II cild. Ali məktəblər üçün dərslik. "Təhsil".
3. Mustafayev, İ. (2014, 25 fevral). Azərbaycanın 9-cu rəhbəri. (Baş məqalə). Milli az. <https://news.milli.az/society/249824.html>.
4. Fərəcov, Ç. (2010, 25 fevral). Fəaliyyətini Vətəninə, xalqına xidmətə həsr etmiş böyük vətəndaş. *Xalq qəzeti*. s. 5.
5. Həsənlı, C. (2011, 14 may). Vəli Axundov: işıqlı on il. *525-ci qəzet*. s.28-29.

6. Ömərov, V. (2012, 1 dekabr). Azərbaycan SSR 50-ci illərin ortaları və 60-cı illərin əvvəllərində. *525-ci qəzet*. s.14.
7. Cəfərli, R. (2023, 03 may). Azərbaycanın zəfərini təmin edən lider. *“Azərbaycan” qəzeti*.
8. Səmədzadə, Z. (2021, 17-23 iyun). Dağlıq Qarabağın sovet dövrü: Heydər Əliyev ermənilərin bütün məkrli planlarının qarşısını almışdı. *İqtisadiyyat*. s.3-6.

Aytən Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

<https://orcid.org/0009-0006-2709-2744>

aliyeva.aytan81@gmail.com

Nigar Əlizadə

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-4799-1231>

nalizade96@gmail.com

Dövlət idarəçiliyində elektron hökumətin rolu

Açar sözlər: *elektron hökumət, dövlət idarəçiliyi, Azərbaycan, ASAN xidmət, rəqəmsal transformasiya, şəffaflıq, vətəndaş cəlbə*

Keywords: *e-government, public administration, Azerbaijan, ASAN service, digital transformation, transparency, citizen engagement*

Dövlət idarəçiliyində e-hökumətin yaranması və onunla bağlı müzakirələr məlumat, idarəetmə, İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) məsələlərini vurğulayaraq xidmət göstərilməsini yaxşılaşdırmağı hədəfləyir. Buna görə də dövlət idarəçiliyi və e-hökumət sahəsində geniş anlayışa ehtiyac var ki, həm Dövlət İdarəçiliyi, həm də e-hökumət praktikləri nəzəriyyədən asılılıqdan çıxaraq, dövlət idarəçiliyini e-hökumət işlərinin dominant vəziyyətinə keçirmək məqsədini güdən məlumat idarəetmə ideologiyasına yönəlsinlər.

E-hökumət hökumət əməliyyatlarını avtomatlaşdırmaq üçün texnoloji inkişafı tətbiq edir və hökumətlə vətəndaş arasında transaksional əlaqəyə yönəlir, e-idarəetmə isə tətbiq olunan texnoloji yeniliklərdən inklüziv və iştirakçı idarəetməni gücləndirmək üçün istifadə edir. E-hökumət üçün ümumi bir tərif olmasa da, bu konsepsiya rəqəmsal məlumatların saxla-

nılması tələbi vasitəsilə ictimai hesabatlılığı artırmaqda əsas rol oynayır, e-idarəetmə isə e-hökumətin şəffaflığı və ictimai hesabatlılığı ilə hökumətə ictimai etimadı gücləndirir.

Azərbaycanda e-hökumət təşəbbüsləri 2000-ci illərin əvvəllərində ölkənin rəqəmsal transformasiya və dövlət idarəçiliyinin yaxşılaşdırılması üzrə strateji hədəflərinə uyğun olaraq başlamışdır. Prezident yanında Dövlət Xidmətləri və Sosial İnnovasiyalar Agentliyi e-hökumət layihələrinin koordinasiya və icrasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan, xüsusilə ASAN (Azərbaycan Xidmət və Qiymətləndirmə Şəbəkəsi) mərkəzləri ilə, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində regionda lider olmuş və çoxsaylı dövlət xidmətlərini vətəndaşlar üçün bir pəncərə üzərindən əlçatan etmişdir.

E-hökumət proqramı dövlət qurumlarını birləşdirən, vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdıran və əsas xidmətlərə rəqəmsal çıxış təmin edən integrasiya olunmuş bir sistem yaratmağa yönəlmişdir. İllər ərzində Azərbaycan səhiyyə, təhsil, vergi və sosial təminat sahələrində e-hökumət xidmətlərini genişləndirmişdir. Rəqəmsal ID (identifikasiya) sistemləri, e-vergi hesabatları, onlayn növbə sistemi və rəqəmsal sənəd işlənməsi kimi xidmətlər hökumətin e-idarəçiliyi irəli aparmaq əzmini nümayiş etdirir.

Azərbaycanda e-hökumətin ən böyük təsirlərindən biri dövlət xidmətlərinin göstərilməsində səmərəliliyin artmasıdır. Rəqəmsal platformalar sənədlərin işlənməsi üçün tələb olunan vaxtı, kağız işlərini və fiziki resursları azaldır. Məsələn, ASAN xidmət vətəndaşlara çoxsaylı dövlət qurumlarının xidmətlərinə mərkəzləşdirilmiş yerlərdən və ya onlayn platformalardan çıxış imkanı verir, növbələri azaldır və bürokratik maneələri aradan qaldırır.

Elektron hökumət Azərbaycanda dövlət idarəçiliyində şəffaflıq və hesabatlılıq üçün mühüm rol oynamışdır. Rəqəmsallaşdırılmış qeydlər və avtomatlaşdırılmış sistemlər səhvlərin

qarşısını alır və korrupsiya hallarını azaldır. Məsələn, onlayn vergi hesabatı və ödəmə sistemləri əməliyyatların rəqəmsal qeydlərini yaradır ki, bu da nəzarəti və auditləri asanlaşdırır.

Azərbaycanda e-hökumət infrastrukturu dövlət idarəçiliyinin funksiyalarını asanlaşdıran müxtəlif komponentlərdən ibarətdir. Əsas komponentlərə ASAN xidmət mərkəzləri, “e-Gov” portalı, rəqəmsal şəxsiyyət vəsiqələri və mobil tətbiqlər daxildir.

a) ASAN Xidmət Mərkəzləri

ASAN xidmət mərkəzləri Azərbaycanda e-hökumətin ən böyük uğurlarından biridir. Bu mərkəzlər vətəndaşlara 300-dən çox dövlət xidmətini vahid platforma üzərindən təqdim edir. Bu mərkəzləşdirilmiş yanaşma artıq bürokratiyanı azaldaraq xidmət keyfiyyətini yaxşılaşdırmışdır.

b) E-Gov Portalı

“e-Gov” portalı Azərbaycanda əsas rəqəmsal dövlət xidmətləri portalıdır. Bu portal vasitəsilə vətəndaşlar e-vergi hesabatı, biznes qeydiyyatı, torpaq qeydiyyatı və sosial təminat müraciətləri kimi geniş spektrdə elektron xidmətlərə çıxış əldə edirlər.

c) Rəqəmsal Şəxsiyyət Vəsiqələri və Mobil Tətbiqlər

Azərbaycan rəqəmsal şəxsiyyət vəsiqələri sistemi tətbiq etmişdir ki, bu da təhlükəsiz onlayn identifikasiyanı təmin edir və elektron xidmətlərə çıxışı asanlaşdırır. Məsələn, ASAN İmza mobil tətbiqi vətəndaşlara rəqəmsal imza imkanını təmin edir və onlayn əməliyyatları daha rahat və əlçatan edir.

E-hökumətin tətbiqi həm hökumət, həm də vətəndaşlar üçün əhəmiyyətli xərclərə qənaət etmişdir. Bu, idarəçilik xərclərini və resurslardan istifadənin həcmi azaltmaqla iqtisadi effektivliyə nail olmuşdur.

Azərbaycanda e-hökumət, biznes qeydiyyatı, lisenziyalasdırma və vergi uyğunluğunu sadələşdirməklə ölkədə biznes mühitini yaxşılaşdırmışdır. Bu da öz növbəsində qeyri-neft

sektorunun inkişafını dəstəkləyir və ölkənin iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi məqsədlərinə töhfə verir.

E-hökumət təşəbbüsləri Azərbaycanda dövlət xidmətlərinə çıxışı daha əlçatan etmişdir. Mobil ASAN mərkəzləri, onlayn xidmətlər və rəqəmsal savadlılığın artırılması proqramları ilə bütün vətəndaşlar dövlət xidmətlərindən faydalana bilirlər.

Azərbaycanda e-hökumət təşəbbüsləri nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə nail olsa da, rəqəmsal savadlılıq və texnologiya infrastrukturunu kimi məsələlər həll edilməlidir.

Emin Alimusayev

Baku State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0001-2300-0690>

eminalimusayev@gmail.com

Key Tendencies in the Environmental Legislative Framework of Leading Countries: Climate Laws

Keywords: *environmental law, green world, environmental legislative framework, climate laws, legislation, lawmaking*

Açar sözlər: *ekologiya hüququ, yaşıl dünya, ekoloji qanunvericilik, iqlim qanunları, qanunvericilik, normayaratma*

Global warming is the one of the most urgent challenges that humanity faces in the modern world. With its impacts, such as, shifting ecosystems, rising sea levels, abnormal climate events, not only it poses risks to environmental sustainability, it also threatens the human life, economic stability and social equity. According to the calculations, by 2100, coastal flooding caused by rising sea levels is predicted to cause annual losses equivalent to 4% of global GDP (OECD, 2022) and by 2050, area burned is expected to increase by 19% compared to 2000 (Zou et al., 2020). As the environmental problems intensify, leading countries refine their legislation to mitigate the impacts of climate change and ensure a transition to a sustainable, low-carbon economy.

The main purpose of the research is to analyze and identify key trends in the environmental legislation of leading countries. For this purpose, the newly-adopted legislative acts of leading countries have been reviewed and comparative legal research has been implemented. Especially, the legislative framework of

European Union, Unites States of America and Japan has been studied.

The legislative updates of last 5 years in EU is associated with the adoption of new regulations (such as European Climate Law), amendments on existing regulatory framework that impose stricter regulations (such as Fit for 55 Package) (Schlacke et al., 2022) and new strategies that target climate-neutral economy by 2050 (such as The European Green Deal). In USA, Biden`s victory in 2020 elections, contributed to climate policy by rejoining Paris Agreement and issuing executive orders to target net-zero carbon emission and transition of clean energy. However, second Trump administration is expected to change climate policy (Fiorino, 2025). In Japan, new legal acts aim to facilitate the commercialization of carbon storage to achieve 2050 carbon goals.

In conclusion, key tendencies include adoption of new legal acts to address the climate change, making amendments to existing acts to impose stricter regulations and incentivize carbon emission decrease.

References

1. Fiorino, D.J. (2025). What Does a Second Trump Term Mean for US Environmental Policy? *Policy Quarterly*, 21(1), 46-49. <https://doi.org/10.26686/pq.v21i1.9725>
2. Schlacke, S., Wentzien, H., Thierjung, E.M., & Köster, M. (2022). Implementing the EU Climate Law via the ‘Fit for 55’ package. *Oxford Open Energy*, 1, oiab002. <https://doi.org/10.1093/ooenergy/oiab002>
3. OECD. (2022). OECD work in support of a sustainable ocean. OECD Publishing, Paris. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/ocean/2022-OECD-work-in-support-of-a-sustainable-ocean.pdf/_jcr_content/renditions/original./2022-OECD-work-in-support-of-a-sustainable-ocean.pdf

4. Zou, Y. et al. (2020). Using CESM-RESFire to understand climate-fire-ecosystem interactions and the implications for decadal climate variability. *Atmospheric Chemistry and Physics*, Vol. 20/2, pp. 995-1020, DOI: <https://doi.org/10.5194/acp-20-995-2020>

Kifayət Hüseynova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0004-9716-2459>

nurv7487@gmail.com

Aidə Novruzova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-1625-2770>

aidenovruzova@mail.ru

Nazirə Qənbərova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0005-8578-9016>

nazireqenberli94@gmail.com

Müəllim-şagird münasibətləri

Açar sözlər: *müəllim, şagird, pedaqoji etika, tərbiyəçi, şəxsiyyət*

Keywords: *teacher, student, pedagogical ethics, educator, personality*

Müəllim və şagird məsələsini dahi çex pedaqoqu J.Kamen-ski geniş aspektdə işləmişdir. O müəllim-şagird münasibətlərinə xüsusi əhəmiyyət vermiş, humanist müəllim idealını yaratmışdır. Müasir müəllim bütün tədris boyu pedaqoji etikanı unutmamalı, uşaqlarla humanist davranmalı, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Başqa-başqa mühitdən gələn uşaqlar bir sinifdə toplaşır. Fərqli xüsusiyyətləri olan uşaqlar müəllimin köməyi, şəfqəti ilə bir-birinə uyğunlaşmalıdırlar. Deməli, müəllimin şəfqətindən, düzgün etik davranışından çox şey asılıdır. Əsl pedaqoq etik biliklərə o qədər yiyələnmişdir ki, bunu şagirdlərə başa salmalı, onları hərtərəfli inkişaf etdirməlidir. Müəllim yaxşını qabağa çəkib, zəif oxuyanı danlamamalı,

əksinə, hamısına eyni qaydada davranmalı və müəyyən şəraitdə onu başa salmalı, ruhlandırmalıdır.

Müəllim şagirdləri elmə həvəsləndirməli, öz davranış, etikasını ilə müvəffəqiyyət qazanmalıdır. Müasir müəllimin öhdəsinə böyük vəzifələr düşür. Hər bir uşağın təbiətində gizlənmiş qılgıncımı yandırmaq, onlara ilham vermək müəllimin borcudur. İstedad hər bir uşağın zehmində, fikrində, ürəyində gizlidir. Bunları ancaq müəllim aşkara çıxara bilər. Bütün bunları görkəmli pedaqoqlar təsdiq etmişlər. Pedaqoji etika sayəsində hər bir uşağın istedadını aşkara çıxarmaq olar. S.Ə.Sirvani, A.Bakıxanov, K.D.Uşinski, M.F.Sidqi, A.S.Makarenko, N.Nərimanov, B.A.Suxomlinski, Tolstoy, Gertsen və başqa pedaqoqlar pedaqoji etikanın ən vacib tərbiyə sistemi olduğunu qeyd etmişlər. Ən əsas odur ki, müəllim insan zəkası haqqında təcrübə əldə etməli, həm pedaqoq, həm psixoloq olmalıdır. Müasir müəllim pedaqoji sistemdə tərbiyəçi ilə tərbiyə olunanlar arasında mənəvi münasibətlərə xeyli yer verməlidir. İlk növbədə isə müasir müəllim özünün əməli işi ilə sözünün bir-birinə uyğun gəlməsinə diqqət yetirilməlidir. Uşaqlarla ünsiyyətdə olmaq, daim onları dinləmək, yol göstərmək, onların qəlbində umud işığı yandırmaq lazımdır. Əlbəttə, pis uşaq yoxdur, çətin tərbiyə olunan uşaq vardır. Ünsiyyətdə olmaq işığın, qaradın-məzlilik isə zülmətin əlamətidir. Ünsiyyətdə olmaq müəllim nüfuzunu yüksəklərə qaldırır, onu ideallaşdırır.

Müəllim şəxsiyyətini formalaşmasında mənəvi əqidənin böyük təsiri vardır. Mənəvi əqidə müəyyən ictimai-siyasi, mədəni amillərin təsiri altında formalaşır. Əqidə insanın mühit, həyat, varlıq haqqında düşüncə və inamından ibarətdir. Mənəvi əqidənin formalaşmasında ictimai mühitin, ailənin böyük təsiri vardır. Mənəvi əqidənin əsas komponentlərindən biri əxlaqi etik, elmi bilikdir. İnsan ta uşaqlıqdan başlayaraq ömrünün sonuna kimi müəyyən elmi biliklərə yiyələnmək üçün səy göstərir. Elmi biliklərə yiyələnmək sayəsində insantəbiətdə və cəmiyyətdə baş

verən hadisələrin mahiyyətini dərindən dərk edir. Elmi, əxlaqi-etik biliklər müəllimin ictimai-siyasi hadisələri düzgün qiymətləndirməsinə, dünya miqyasında baş verən hadisələri düzgün dərk etməsinə kömək edir. Mənəvi əqidənin başqa bir komponenti də müstəqil fikirdir, fəaliyyətdir. Elmi-əxlaqi-etik biliklərə yiyələnməklə mənəvi şüurun tam formalaşması baş vermir, bunun üçün müstəqil fəaliyyət vacibdir. Müstəqil fəaliyyət çox mürəkkəbdir. Çünki əqidə müəllimi həmişə fəaliyyətə təhrik edir. Bu zaman müəllim cəmiyyətdə baş verən ictimai həyat hadisələrinin seyredicisi olmur, əksinə, bu hadisələrə müdaxilə edir, fəaliyyət göstərir. Çünki müəllimin bütün hadisələrdə fəaliyyət göstərməsi, fəal və aktiv olması gənc nəsili arxasınca apaması deməkdir. Mənəvi əqidənin başqa bir komponenti də iradədir. Əgər iradə olmasa, qarşıya çıxan çətinlikləri, maneələri dərk etmək cəsarəti olmasa, əqidə də ola bilməz. Deməli, mənəvi əqidə iradə qüvvəsini özündə birləşdirən prosesdir. Bütün bunlardan bir nəticə əmələ gəlir ki, mənəvi əqidə elmi, əxlaqi-etik biliklərə, həyat təcrübəsinə, incə hisslərə əsaslanan, həyat stimulu olan insanların məqsədə uyğun fəaliyyətidir. Müəllim peşəsi bütün peşələrin anasıdır, çünki müəllim gənc nəsili həyata hazırlayır, inkişaf etmiş, hərtərəfli formalaşmış şəxsiyyət yetişdirir, vətən övladı yetişdirir. Müəllim hər zaman vətən üçün canını verməyə hazır olan insanlar yetişdirir. Müəllim iqtisadiyyatı idarə edən insanlar yetişdirir. Buna görə də müəllim elmi-əxlaqi, etik biliklərin mənbəyi sayılır. Müəllim hər zaman öz peşəsini sevməli, dərindən dərk etməli, daima öz üzərində işləməlidir. Müəllim bir günəşdir, hər zaman parlayır, ətrafını işıqlandırır. Müəllim öz fəaliyyəti zamanı uşaqların psixologiyasını dərindən öyrənməli, onların daxili aləmi ilə maraqlanmalıdır. Müasir müəllim tələbkər olmalıdır, prinsiplərə riayət etməlidir, eyni zamanda, ədalətli olmalıdır. H.A.Dobrolyubov yazırdı: “Müəllim şagird üçün heyranedicə təcrübə oyadan bəşəri kamilliyin ali nümunəsidir”.

Müəllim bilməlidir ki, öz nüfuzunu zəhməti, əməyi, biliyi, bacarığı sayəsində əldə edir. Müəllim kollektivçi olmalı, qarşılıqlı yardım göstərməyi bacarmalıdır. Müəllim fəal ictimaiyyətçi, maarifçi və biliklərin inkişaf etdiricisi, xeyirxah münasibətlərin daşıyıcısı, əsl vətənpərvər və əxlaqi əqidənin daşıyıcısı olmalıdır. Müəllim-şagird, şagird-müəllim kollektivi bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Müəllim şagird kollektivinin münasibətlərinin öz məzmunu, spesifik xüsusiyyətləri, çətinlikləri, problemləri vardır. Müəllim uşaq kollektivinə yalnız obyekt kimi deyil, habelə tərbiyə prosesində özünün ən yaxşı köməkçisi kimi baxmalıdır. Kollektiv tərbiyə amilidir və o, şagird şəxsiyyətinə çox vaxt müəllimdən də güclü təsir göstərir. Kollektiv münasibətlərinin formalaşması müəllimin əlində qüdrətli silahdır. Müəllim hər bir şagirdin yaxşı və ya pis hərəkətini kollektivin müzakirəsinə verib rəy yaratdıqda müsbət nəticə verir. Müəllim şagirdini qəlbdən sevir, onun hər bir böyük, kiçik müvəffəqiyyətlərindən fərəhlənir. Qəlbində uşaqlara məhəbbəti, valdeyn hərarəti olmayan müəllim uşağı incidir, ona daxili iztirab verir. L.Tolstoy belə müəllimlərə deyirdi: “Ona əzab verməyin, soruşun, qəlbini dinləyin”. Əsl müəllim şəxsiyyətin formalaşmasına, təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə təsir edən amillərin, irsiyyət, mühit və tərbiyə amillərinin qarşılıqlı münasibəti məsələsinə Karl Marks didaktik şəkildə yanaşmış və insanın yenidənqurma fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Müasir Azərbaycan müəlliminin daha da formalaşması, hərtərəfli inkişaf etməsi, gələcək tələblərə cavab verməsi üçün onun qarşısında cətin və məsuliyyətli vəzifələr dayanır. Müəllim hər an öz üzərində işləməli, yeni fikirlər axtarmalı, öyrənməlidir. Müəllim daim yaradıcı əməyinə qayğısına qalmalıdır. Nüfuzlu müəllim cəmiyyət daxilində elmi biliyi, dünyagörüşü, intellekt səviyyəsi, humanistliyi, ədalətliyi, qayğı və tələbkərligi, ölçülü, biçili tənzimlənməsi ilə daxil olduğu cəmiyyət üzvlərinin hər birindən müsbət mənada

fərqlənir. Daim yaradıcı əməyinin qayğısına qalan müəllim unutmamalıdır ki, şəxsi əməksiz insan müvəffəqiyyət qazana bilməz. Müəllim hər zaman yaradıcı olmalı, peşə fəaliyyətində etik davranış prinsiplərini gözləməli və tələblərə ciddi şəkildə əməl etməlidir.

Müəllim gənc nəslin mənəvi estetik tərbiyəsinin inkişaf etməsində böyük rol oynamalı, həm özünün, həm də şagirdlərin milli əxlaq, ictimai davranış, pedaqoji-etika normalarına riayət etməlidir. Hər bir pedaqoq psixoloji-etik davranış qaydalarına əməl etməlidir. Bütün bu qaydalara əməl edən müasir müəllim öz üzərində layiqincə işləyərək kollektivin hörmətini qazanır və yüksəlir. Son dövrdə müəllim-şagird davranışının formalaşması, hərtərəfli inkişaf etməsi, gənc nəsle dayaq olması dövrümüzün ən vacib aktual məsələlərindən biridir. Hər bir Azərbaycan müəllimi öz peşə nüfuzunu möhkəmləndirməyə, şərəf və ləyaqətini uca tutmağa borcludur. Müəllim ən məsuliyyətli, çətin və mürəkkəb bir yolun yolçusudur. Müqəddəs peşə sahibi olan müəllim öz sədaqəti, səbri biliyi, ruh zənginliyi, fədakarlığı ilə seçilir. Gələcək gənclərin, gənclər isə müəllimlərin əsəridir. Ulu Öndər Heydər Əliyev demişkən: “Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram”. Hər an öz üzərində işləyən, yeni fikirlər axtaran, hörmətli müəllimlərimizlə fəxr edir, onlara bu şərəfli məsləkdə uğurlar arzulayırıq.

Günay Aliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0001-5780-039X>

aliyevagunay79@yahoo.com

31 Mart soyqırımı – tarixin qanlı səhifəsi

Açar sözlər: *31 Mart, soyqırım, faciə, tarix, milli kimlik*

Keywords: *March 31, genocide, tragedy, history, national identity*

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqı ağır sınaqlarla üzləşmiş, milli müstəqillik uğrunda mübarizə apardığı dövrlərdə erməni millətçi dairələrinin planlaşdırdığı soyqırımlara məruz qalmışdır. Bu qanlı hadisələrdən biri də 1918-ci ilin mart-aprel aylarında baş verən 31 Mart soyqırımıdır.

XX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyası süquta uğradıqdan sonra Qafqaz regionunda siyasi vəziyyət qeyri-sabit idi. Bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə yanaşı, erməni-daşnak qüvvələri azərbaycanlılara qarşı genişmiqyaslı qırğınlar həyata keçirməyə başladılar. Bakı Sovetinin başçısı Stepan Şaumyanın rəhbərliyi ilə təşkil olunmuş bu qətləmin məqsədi azərbaycanlıları tarixi torpaqlarından qovmaq, onların siyasi və iqtisadi gücünü zəiflətmək idi.

1918-ci ilin mart ayının sonlarından başlayaraq Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan və digər bölgələrdə erməni silahlı dəstələri dinc azərbaycanlı əhaliyə qarşı amansız hücumlar təşkil etdilər. Minlərlə insan, o cümlədən qadınlar, uşaqlar və qocalar vəhşicəsinə öldürüldü, evlər yandırıldı, tarixi-mədəni abidələr məhv edildi. Xüsusilə Bakıda baş verən qırğınlar nəticəsində 12 mindən çox azərbaycanlı həyatını itirdi.

Quba bölgəsində də erməni-daşnak dəstələri yerli müsəlman və hətta yəhudi əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlar törətdilər. 2007-ci ildə Quba şəhərində aşkarlanan kütləvi məzarlıq bu soyqırımın dəhşətli miqyasını bir daha sübut etdi. Bu məzarlıqda yüzlərlə insanın qalıqları tapılmışdır ki, bu da soyqırımın planlı şəkildə həyata keçirildiyini göstərir.

Şamaxı qəzası da bu faciədən yan keçmədi. Mart-aprel aylarında Şamaxıda 8 mindən çox azərbaycanlı amansızcasına qətlə yetirildi. Şamaxı Cümə Məscidi daxil olmaqla, bir çox tarixi-mədəni abidə dağıdıldı və yandırıldı. Bu məscidə sığınan yüzlərlə insan diri-diri yandırılmışdır. Erməni silahlıları bölgədə heç bir fərq qoymadan dinc əhalini qətlə yetirirdilər.

Zəngəzur və Qarabağ bölgələri də 31 Mart soyqırımının acı nəticələrindən biri oldu. Minlərlə azərbaycanlı burada erməni quldur dəstələrinin hücumlarına məruz qaldı. Həmin dövrdə yalnız Zəngəzurda 10 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, sağ qalanlar isə öz ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşdur.

31 Mart soyqırımı uzun illər gizlədilmiş, sovet hakimiyyəti dövründə bu qətləmlər barədə açıq danışmaq qadağan edilmişdir. Lakin 1998-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin fərmanı ilə 31 Mart “Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü” elan edildi və hər il rəsmi şəkildə qeyd olunmağa başlandı. Bu qərar Azərbaycan tarixinin qaranlıq səhifələrindən birinin yenidən araşdırılması və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması baxımından mühüm addım oldu.

Hazırda Azərbaycan dövləti 31 Mart soyqırımının beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün müxtəlif səylər göstərir. Bu hadisələrin insanlığa qarşı cinayət kimi qəbul edilməsi və dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün tarixi sənədlər, şahid ifadələri və digər materiallar toplanaraq təqdim edilir.

31 Mart soyqırımı Azərbaycan xalqının tarixində qanlı və unudulmaz bir səhifədir. Bu faciəvi hadisələr xalqımızın milli

kimliyini, mübarizə ruhunu daha da gücləndirmişdir. Soyqırım qurbanlarının xatirəsi daim yad edilməli, bu hadisələr gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır ki, belə faciələr bir daha təkrarlanmasın.

Günəl Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-6916-7955>

memmedovagunel564@gmail.com

Ağıllı siniflər və yeni texnologiyaların təhsildə tətbiqi

Açar sözlər: *ağıllı siniflər, yeni texnologiyalar, təhsil innovasiyaları, interaktiv təhsil, rəqəmsal öyrənmə, təhsil texnologiyaları, interaktiv lövhələr*

Keywords: *smart classrooms, new technologies, educational innovations, interactive learning, digital learning, educational technologies, interactive whiteboards*

Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, təhsil sistemində də köklü dəyişikliklər baş verməkdədir. Bu dəyişikliklərdən biri də təhsildə texnologiyanın istifadəsinin artması və bunun nəticəsində “ağıllı siniflər”in ortaya çıxmasıdır. Ağıllı siniflər, texnologiyanın təhsil prosesinə integrasiyasını təmin edən və şagirdlərin öyrənmə bacarıqlarını daha effektiv şəkildə inkişaf etdirməyə imkan verən bir yanaşmadır. Bu yanaşma, yalnız müəllimin dərslər keçməsi ilə məhdudlaşmır; əksinə, şagirdlərin daha fəal, interaktiv və fərdi şəkildə öyrənmələrini təmin edir.

Ağıllı siniflər, bir sıra yeni texnoloji imkanları və proqramların istifadəsini nəzərdə tutur. Məsələn, interaktiv lövhələr, virtual və artırılmış reallıq, şagirdlər üçün xüsusi təhsil tətbiqləri və onlayn təhsil platformaları bu siniflərdə geniş istifadə olunan texnologiyalardır. Bu texnologiyalar təhsil prosesini yalnız daha maraqlı və dinamik etməkdən əlavə, şagirdlərin dərslərdə daha aktiv iştirak etmələrini və öz öyrənmə tərzlərinə uyğun dərslər keçmələrini təmin edir. Beləliklə, hər bir şagird öz sürətində öyrənmə və güclü olduğu sahələrdə irəliləyə bilər.

Ağıllı siniflərin tətbiqinin ən böyük üstünlüklərindən biri, tədrisin daha fərdiləşdirilməsi imkanını yaratmasıdır. Hər bir şagirdin öz öyrənmə tərzini və sürətini fərqli ola bilər. Ağıllı siniflərdə istifadə olunan texnologiyalar sayəsində müəllimlər şagirdlərin irəliləyişini daha asan şəkildə izləyə və hər bir şagirdə fərdi dəstək verə bilərlər. Bu yanaşma, şagirdlərin daha yaxşı başa düşməsinə və dərslərə daha böyük maraq göstərmələrinə imkan tanıyır.

İnteraktiv lövhələr və virtual reallıq kimi texnologiyalar dərsləri daha canlı və maraqlı edir. Şagirdlər yalnız nəzəri məlumatlarla kifayətlənmirlər; əksinə, onlara bu məlumatları vizual və təcrübə yolu ilə mənimsəmək imkanı verilir. Məsələn, bir coğrafiya dərslərində şagirdlər artırılmış reallıq tətbiqi vasitəsilə dünyanın müxtəlif regionlarını səyahət edərək öyrənə bilər. Bu cür təhsil yanaşması, dərsləri monotonluğundan çıxarır və şagirdlərin daha çox maraq göstərmələrini təmin edir.

Bununla yanaşı, ağıllı siniflərdə istifadə olunan texnologiyalar şagirdlər arasında əməkdaşlıq və komanda işini də təşviq edir. Müəllimlər, müxtəlif layihələr və tapşırıqlar vasitəsilə şagirdləri bir araya gətirir və onlara birgə işləməyi öyrədir. Bu, şagirdlərə yalnız akademik biliklər deyil, həm də sosial bacarıqlar qazandırır. Onlar fərqli fikir və baxışlarla tanış olur, problemləri kollektiv şəkildə həll etməyi öyrənirlər.

Texnologiyanın təhsildə tətbiqi həmçinin müəllimlərin iş yükünü azaldır. Müəllimlər dərslər planlarını daha effektiv şəkildə hazırlaya bilər, şagirdlərin dərslərə qatılmalarını daha asan izləyə və qiymətləndirmə prosesini sürətləndirə bilərlər. Eyni zamanda, şagirdlər üçün dərslər materialları və tapşırıqların onlayn platformalar vasitəsilə çatdırılması, dərslər prosesini daha təşkilatlı və səmərəli edir.

Ancaq ağıllı siniflərin tətbiqi ilə bağlı bəzi çətinliklər də mövcuddur. Ən böyük problem, bəzi məktəblərdə texnoloji avadanlıqların və internetin məhdud əlçatanlığıdır. Bu, təhsil

sahəsində bərabərsizliklərə səbəb ola bilər və müəyyən şagirdlər texnologiyanın faydalarından kənarda qala bilərlər. Eyni zamanda, müəllimlərin yeni texnologiyaları istifadə etmə bacarıqlarının artırılması da vacibdir. Müəllimlər, texnologiyaları dərəcə inteqrasiya etməkdə çətinlik çəkə bilərlər və bu, tədrisin effektivliyinə mənfi təsir göstərə bilər.

Nəticə olaraq, ağıllı siniflər müasir təhsilin tələblərinə cavab verən, texnologiyanın bütün üstünlüklərindən yararlanan bir yanaşmadır. Bu yanaşma şagirdlərin daha aktiv və maraqlı şəkildə öyrənməsini təmin edərkən, müəllimlərə də tədris prosesini daha effektiv idarə etməyə imkan tanıyır. Lakin, bu sistemin tam şəkildə tətbiqi üçün texnoloji infrastrukturun möhkəmləndirilməsi və müəllimlərin daim olaraq yenilənən təlimlərə cəlb edilməsi vacibdir. Beləliklə, ağıllı siniflər təhsilin gələcəyini formalaşdıran əsas amillərdən biri olacaqdır.

Gülnara Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0004-8206-0652>
gulnaraguliyeva210@gmail.com

Kamil Məcidli

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0008-1361-0787>
kmecidov0@gmail.com

Biznes fəaliyyətinin inkişafında iqtisadi təhlil metodlarının rolu

Açar sözlər: *subyekt, strategiya, metodologiya, təhlil, səmərəlilik*

Keywords: *subject, strategy, methodology, analysis, efficiency*

Biznes fəaliyyətinin təhlili subyektlərin iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasında əsaslı rola malikdir. Biznes fəaliyyətinin təhlili ilə bağlı təcrübədə çoxsaylı üsullardan istifadə edilir. Biznes fəaliyyətinin təhlili metodologiyasının təfərrüatları və biznes fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyi qarşıya qoyulan məqsədlərdən, həmçinin məlumat, vaxt, metodiki və texniki təminatın müxtəlif amillərindən asılıdır.

Biznes fəaliyyəti mütərəqqi resursların həcminə və ya onların istehsal prosesində istehlak səviyyəsinə münasibətdə subyektin iqtisadi nəticələrini əks etdirir. Bunu keyfiyyət və kəmiyyət meyarları sistemi kimi təqdim etmək olar, burada keyfiyyət meyarları satış bazarlarının genişliyi, müəssisənin nüfuzu, rəqabət qabiliyyəti, sabit təchizatçıların və istehlakçıların olması, kəmiyyət meyarları isə mütləq və nisbi göstəricilərdir.

Beləliklə, bu yanaşmada dövrüyyə göstəriciləri biznes fəaliyyətinin təhlili üçün məlumatlar kimi ətraflı nəzərdən keçirilir, lakin bu yanaşma müəssisənin işgüzar fəaliyyətini kifayət qədər geniş şəkildə xarakterizə etmir, gəlirlilik, biznes likvidliyi, ödəmə qabiliyyəti və digər vacib göstəriciləri nəzərə almır. Qeyd edilən istiqamətdə aşağıdakı göstəricilərin təhlil edilməsi vacibdir:

- ◆ kapitalın gəlirliliyi;
- ◆ əməliyyatların gəlirliliyi;
- ◆ dövrüyyə kapitalının elementləri daxil olmaqla aktivlərin dövrüyyəsi.

Biznes fəaliyyətində rentabellik göstəriciləri biznes subyektinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin əsas xüsusiyyətləridir. Effektivliyi təhlil edərkən aşağıdakılar qiymətləndirilməlidir:

- ◆ biznes subyektlərinin eyni göstəricisi ilə müqayisədə aktivlərin gəlirliliyi;

- ◆ biznes subyekti sahiblərinin investisiyalarının gəlirlilik səviyyəsi. Beynəlxalq təcrübədə kapitalın gəlirliliyi Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsi ilə inflyasiya dərəcəsi çıxılmaqla müqayisə edilir;

- ◆ mənfəət strategiyası. Bunun üçün satışın rentabelliği (gəlirdə mənfəətin payı) və aktivlərin dövrüyyəsi göstəriciləri müqayisə edilir.

Biznes subyektlərinin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün iki əsas yanaşma müəyyən edilir: mütləq və nisbi mənada tərif. Birinci yanaşma istehsalın, satışın və mənfəətin dinamikasının göstəricilərinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. İkincisi dövrüyyə göstəricilərinin təhlilinə əsaslanır.

Biznes fəaliyyətinin təhlili metodologiyasına yanaşma bir qədər dərinidir. Təhlil prosesində müəssisənin balansı öyrənilir. Bundan əvvəl balans hesabatında olan məlumatların etibarlılıq dərəcəsini digər məlumat mənbələri ilə müqayisə etməklə

müəyyən etmək lazımdır. Maliyyə vəziyyətinin sabitliyinin əsas meyarları bunlardır:

- ◆ təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyəti;
- ◆ maliyyə intizamına riayət edilməsi;
- ◆ şəxsi dövryyə kapitalının təmin edilməsi.

Müflisləşmənin və maliyyə vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olmasının əsas əlamətləri bunlardır: vaxtı keçmiş borclar və ödəniş kreditlərinin uzunmüddətli davamlı istifadəsi. Bu amilləri müəssisənin qeyri-qənaətbəxş maliyyə vəziyyətinin göstəricilərinə də aid etmək olar, lakin onlar belə birmənalı nəticə çıxarmaq üçün kifayət deyil.

Bu texnikanın bir xüsusiyyəti, öz dövryyə kapitalının miqdarının dəyişməsinə təsir edən səbəblərin öyrənilməsidir. Dəyişikliklərin səbəbləri hər bir mənbə üzrə öyrənilir (dövryyə kapitalı baxımından nizamnamə kapitalı, bölüşdürülməmiş mənfəətin qalığı və s.). Biznes subyektlərinin bütün dövryyə vəsaitlərinin təhlili onların mənbələri ilə birlikdə aparılır. Biznes subyektlərindən artıq materialların müəyyən edilməsi metoduna yanaşma da maraqlıdır: onların bir neçə aylıq tarixlər üzrə qalıqlarını eyni aylar üçün istehlakla müqayisə etmək.

Gültəkin Ərəbova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-2019-3298>

gulu.arabova@mail.ru

Təbiət fənlərinin tədrisində intellektual tədris sistemlərindən istifadənin təhsilin keyfiyyətinə təsiri

Açar sözlər: *intellektual tədris sistemləri, virtual laboratoriyalar, artırılmış reallıq, təhsil*

Keywords: *Intelligent learning systems, virtual laboratories, augmented reality, education*

Müasir texnologiyaların inkişafı bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də yeni sistemlərin tətbiqini qaçılmaz edir. İntellektual tədris sistemləri süni intellekt və avtomatlaşdırılmış öyrənmə texnologiyalarına əsaslanan təhsil platformalarıdır. İntellektual tədris sistemləri süni intellekt, avtomatlaşdırılmış öyrənmə mühitləri və adaptiv tədris yanaşmaları vasitəsilə təhsilin keyfiyyətinin artmasına çox böyük təsir göstərir (Luckin, 2018). Bu məqalədə intellektual tədris sistemlərinin təhsil keyfiyyətinə təsiri araşdırılacaq və onların tətbiq imkanları dəyərləndiriləcək.

İntellektual tədris sistemləri süni intellekt alqoritmləri əsasında şəxsi tədris metodlarını formalaşdıran, tələbələrin öyrənmə prosesini avtomatlaşdıran sistemlərdir. İntellektual tədris sistemlərinə tələbələrin bacarıq səviyyəsinə uyğun fərdiləşdirilmiş tədris məzmunu təqdim edən adaptiv öyrənmə sistemləri, müəllimlərin rolunu qismən əvəz edən, avtomatik geridönüş və adaptiv tapşırıqlar verən intellektual tyutor sistemləri, süni intellektlə dəstəklənən onlayn tədris platformaları, testlərin və yazılı tapşırıqların avtomatik qiymətləndirilməsini təmin edən avtomatik qiymətləndirmə

sistemləri, virtual reallıq və artırılmış reallıq tədris sistemləri aid edilir (Balayev, Əlizadə, Musayev, 2016). Hazırda bu sistemlər ümumtəhsil məktəblərində, ali təhsil müəssisələrində, korporativ təlim proqramlarında istifadə olunmaqdadır.

Bu sistemlər təhsil keyfiyyətinin artmasına müxtəlif yollarla təsir etməkdədir. Təhsildə düzgün tədrisin başlıca xüsusiyyəti öyrənənlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır. Öyrənənlər özlərinin fərdi inkişaf xüsusiyyətləri, sağlamlıq imkanları, mənimsəmə qabiliyyətləri, irəliləmə sürəti ilə bərabər fərqli özəlliklərə sahibdirlər (Anderson, 2005). Tədris prosesində İntellektual tədris sistemləri hər bir öyrənənin bilik səviyyəsinə və öyrənmə tərzinə uyğun rəqəmsal resurslarla zəngin mövcud materiallar yaradıb, fərdiləşdirilmiş tədris materialları təqdim etməklə şagirdin və ya tələbənin şəxsi öyrənmə trayektoriyasının qurulmasına və interaktiv öyrənmə mühitinin yaradılmasına köməklik edir. Tələbələrin zəif və güclü tərəflərini müəyyən edərək onları istənilən real vaxtda yönləndirə bilir. İnteraktiv elementlər, oyunlaşdırma və fərdi irəliləyiş izləmə sistemi öyrənənlərin öyrənmə motivasiyasını artırır (Brusilovsky, & Millán, 2007). Virtual laboratoriyalar, artırılmış reallıq və virtual reallıq platformalarından istifadə praktiki öyrənməni artıraraq mənimsəmə prosesini asanlaşdırır. Eyni zamanda, dərslərin avtomatik yaradılması, testlərin yoxlanılması və tələbə irəliləyişinin analizi kimi funksiyalarla vaxtın effektiv istifadəsini təmin edir və müəllimlərə kömək edir. Müxtəlif cihazlardan daxil olmaq və fərdi öyrənmə tempinə uyğunlaşmaq imkanı ilə distant təhsili gücləndirir (Siemens, & Long, 2011; Woolf, 2009).

Beləliklə, İntellektual tədris sistemləri təhsil keyfiyyətinin artmasında inqilabi bir rol oynayır. Bu sistemlər tələbələrin fərdi ehtiyaclarını qarşılamaqla yanaşı, təhsil prosesini avtomatlaşdıraraq müəllimlərin üzərinə düşən yükü azaldır. İnnovativ yanaşma təhsil sahəsində daha səmərəli nəticələrə nail olun-

masına imkan yaradır. Bu sistemlərin geniş miqyasda tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin daha da artmasına şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat

1. Anderson, J.R. (2005). *Cognitive Psychology and Its Implications*. Worth Publishers.
2. Balayev, R.Ə., Əlizadə, M.N., Musayev, İ.K. (2016). *İntellektual Sistemlər Və Texnologiyalar*, “MSV NƏŞR” nəşriyyatı.
3. Brusilovsky, P., & Millán, E. (2007). *User models for adaptive hypermedia and adaptive educational systems*. The Adaptive Web, 3-53.
4. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL Institute of Education Press.
5. Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education. *EDUCAUSE Review*, 46(5), 30-40.
6. Woolf, B.P. (2009). *Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning*. Morgan Kaufmann.

Dinara Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0003-1549-3565>
dinara.aliyeva.70@mail.ru

Pərvanə Bayramova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0001-3834-4293>
pervane262626@gmail.com

Namiq Qasimov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
<https://orcid.org/0009-0007-5723-9986>
nqasimov275@gmail.com

Blokçeyn texnologiyasının daşınmaz əmlak qiymətləndirilməsində rolu

***Açar sözlər:** blokçeyn, bloklar zənciri, daşınmaz əmlakın
qiymətləndirilməsi, rəqəmsal aktlar, kriptovalyuta*

***Keywords:** blockchain, chain of blocks, real estate
valuation, digital deeds, cryptocurrency*

Blokçeyn texnologiyası daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi prosesində inqilabi dəyişikliklər vəd edir. Bu texnologiya məlumatların təhlükəsizliyini, şəffaflığını və dəyişməzliyini təmin edərək qiymətləndirmə prosesində saxtakarlıq və insan faktorundan qaynaqlanan səhvləri minimuma endirir. Blokçeyn vasitəsilə daşınmaz əmlakla bağlı bütün əməliyyatlar qeydə alınır və rəqəmsal aktlar vasitəsilə qiymətləndiricilər, investorlar və dövlət qurumları üçün asanlıqla əlçatan olur.

Blokçeyn, zəncir-bloklar və ya bloklar zənciri (*ing. Blockchain*) – kriptografik heşlər vasitəsilə etibarlı şəkildə bir-birinə bağlanan qeydlərin (blokların) artan siyahıları olan paylanmış reyestrdir. Hər blokda əvvəlki blokun kriptografik

heşi, vaxt damğası və əməliyyat məlumatı var (ümumiyyətlə, Merkl ağacı kimi təmsil olunur, burada məlumat qovşaqları yarpaqlarla təmsil olunur). Hər bir blokda əvvəlki blok haqqında məlumat olduğuna görə, onlar effektiv şəkildə bir *zəncir* təşkil edir (əlaqəli siyahı məlumat strukturu ilə müqayisədə), hər bir əlavə blok özündən əvvəlki bloklarla əlaqələndirilir. Nəticə etibarilə, blokçeyn əməliyyatları geri qayıtmazdır, çünki onlar qeydə alındıqdan sonra hər hansı bir blokdakı məlumatları bütün sonrakı blokları dəyişdirmədən geriye doğru dəyişdirmək mümkün deyil.

Daşınmaz Əmlakda Blockchain-in Tədqiqi: Şəffaflığın və təhlükəsizliyin artırılmasından tranzaksiyaların sadələşdirilməsinə və bazar likvidliyinin yaxşılaşdırılmasına qədər blokçeyn çoxsaylı üstünlüklər təklif edir. İstifadə hallarını və potensial həll yollarını araşdıraraq, bu məqalə daşınmaz əmlakda blockchain-in gələcəyinə dair fikirlər təqdim edir. İnkişaf etməkdə olan texnologiyalar ənənəvi biznes üsullarını dəyişdirir. Blockchain olduqca böyük inkişafa səbəb olan konsepsiyalardan biridir (Ələkbərov, 2018). O, əvvəlcə Bitcoin kimi kriptovalyutaların texnoloji əsası kimi tanınırdı, lakin indi mənzil sahəsi də daxil olmaqla bir sıra sektorları transformasiya edir.

Blockchain hər hansı bir məlumatı rəqəmsallaşdırmaq üçün istifadə edilə bilən əməliyyatların mərkəzləşdirilməmiş kitabı və ya əlaqəli bloklar *zənciridir*. Məlumatı iştirakçıların əksəriyyətinin razılığı olmadan dəyişdirmək mümkün olmadığından, texnologiya verilənlər bazalarının etibarlılığını nümayiş etdirmək üçün bir vasitə kimi xidmət etmək potensialına malikdir. Etibarlılıq və fərqləndiricilik və ya məlumat oğurluğunun olmaması zəruri olduqda, bu, aktualdır. Blockchain daşınmaz əmlak sənayesində təklif etdiyi əsas üstünlüklərdən biridir (Hüseynov, Babayeva, 2014). Bütün maraqlı tərəflər - alıcılar, satıcılar və agentlər mərkəzləşdirilməmiş kitab texnologiyasından istifadə

etməklə mülkiyyətin tam tarixini, o cümlədən mülkiyyət dəyişiklikləri, girovlar və texniki xidmət qeydlərini ehtiva edən ortaqlar kitabına daxil ola bilərlər.

Bundan əlavə, daşınmaz əmlakda blokçeyn tətbiqləri təhlükəsizliyi yaxşılaşdırır və sövdələşmələrdə saxtakarlıq ehtimalını azaldır. Mühəsibat kitabçası mərkəzləşdirilməmiş olduğundan, məlumatlar manipulyasiya və ya dəyişikliyə qarşı qorunma təmin edən kompüterlər şəbəkəsində saxlanılır. Hər bir əməliyyat özündən əvvəlki ilə kriptografik olaraq əlaqəli olduğundan, özündən sonra gələn bütün blokları dəyişdirmədən geri doğru dəyişmək demək olar ki, çətin olan bloklar zənciri əmələ gəlir. Bu dəyişməzlik saxtakarlıq və ya mülkiyyət saxtakarlığı kimi saxtakarlıqların mümkünlüyünü azaldır və əmlak qeydlərinin düzgünlüyünə zəmanət verir.

Daha dəqiq desək, bəzi insanların indi ondan necə istifadə etdiyinə və ya başqa sözlə, blokçeyn və kriptovalyutadan istifadə hallarına dair bir misal təqdim edə bilərik: İsraildə bir mülk sahibi onu 2012-ci ildə beş min bitkoinə satdı. Daşınmaz əmlakla bağlı maliyyə əməliyyatının qeydə alınmış halı. Bu gün kriptovalyuta ilə əlaqəli yaşayış və daşınmaz əmlak blokçeyn şirkətləri Kanada, London, İsveçrə, Yunanıstan, İspaniya, ABŞ və əsasən də BƏƏ-də mövcuddur. Müxtəlif sektorlar tərəfindən blokçeyn texnologiyası üçün genişlənən istifadələr bütün üstünlüklərinə baxmayaraq, çətinliklərlə üzləşir. Blokçeyn əsaslı əməliyyatlara nəzarət etmək üçün qanunvericilik bazası və tənzimləyici aydınlıq tələbi belə maneələrdən biridir (Quliyev, 2021).

Ədəbiyyat

1. Ələkbərov, O. (2018). Blokçeyn texnologiyasının təhlükəsizlik məsələləri. *“İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri” IV respublika konfransı*, 14 dekabr.

2. Hüseynov, Ə.İ., Babayeva, A.D. (2014). *Daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsi və qeydiyyatının əsasları*.
3. Quliyev, R.M. (2021). *Daşınmaz əmlakın kadastrı*. Dərslik.
<https://report.az.analitika>

Набат Кахраманова
Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет
<https://orcid.org/0009-0004-1045-0731>
nabat.gahramanova@yahoo.no

Доступность и успешное внедрение инклюзивного образования в университетах

Ключевые слова: инклюзивное образование, университеты, требования и стандарты, адаптация учебных программ, равные возможности, социальная интеграция

Açar sözlər: inklüziv təhsil, universitetlər, tələblər və standartlar, tədris proqramlarının uyğunlaşdırılması, bərabər imkanlar

Keywords: inclusive education, universities, requirements and standards, adaptation of curricula, equal opportunities, social integration

В современном обществе инклюзивное образование играет важную роль в обеспечении равных возможностей для всех студентов, независимо от их физических, психологических или социальных особенностей. Университеты, как центры знаний и инноваций, должны стремиться к созданию доступной и инклюзивной образовательной среды, которая учитывает потребности каждого учащегося.

Одним из ключевых принципов инклюзивного образования является равный доступ к образовательным ресурсам. Это подразумевает не только устранение физических барьеров, таких как отсутствие пандусов или адаптированных аудиторий, но и обеспечение цифровой доступности учебных материалов. Кроме того, важно

внедрение адаптивных методик преподавания, позволяющих студентам с особыми образовательными потребностями полноценно участвовать в учебном процессе. Для успешного внедрения инклюзивного образования в университетах необходимо учитывать несколько факторов. В первую очередь, это подготовка преподавательского состава и университетского персонала. Специалисты должны обладать знаниями и навыками, позволяющими эффективно работать с различными категориями студентов. Во-вторых, требуется разработка и внедрение программ поддержки, таких как индивидуальные образовательные планы, психологическая помощь и технические средства обучения.

Несмотря на значительные достижения в области инклюзивного образования, существуют определенные проблемы, которые препятствуют его полноценному развитию. Среди них можно выделить недостаточное финансирование, нехватку специалистов в области инклюзивного обучения и предвзятое отношение общества. Кроме того, в некоторых университетах отсутствуют четкие механизмы для обеспечения равных условий поступления и обучения для студентов с особыми образовательными потребностями. Анализ международного опыта показывает, что инклюзивное образование может быть успешно реализовано при наличии четкой стратегии и государственной поддержки. Например, в таких странах, как Финляндия, Канада и Германия, университеты активно развивают программы инклюзии, создавая специальные центры поддержки студентов и разрабатывая адаптированные образовательные материалы. В Азербайджане также предпринимаются шаги в этом направлении, однако для полноценного развития инклюзивного образования требуется дальнейшее совершенствование нормативной базы,

увеличение финансирования и повышение осведомленности общества.

В заключение, можно отметить, что инклюзивное образование является важным элементом современного высшего образования. Для его успешного внедрения в университетах необходимо комплексное взаимодействие государства, образовательных учреждений и общества. Создание доступной среды, подготовка квалифицированных специалистов и развитие программ поддержки студентов с особыми образовательными потребностями помогут сделать образование действительно доступным для всех.

Gulnar Alizadeh

National Aviation Academy

<https://orcid.org/0009-0009-2778-9068>

galizada@naa.edu.az

The Role of New Word Creation in Language Evolution and Communication

Keywords: *language, evolution, innovation in word formation, linguistic, vocabulary, new words*

Açar sözlər: *dil, təkamül, söz yaratmada innovasiya, linqvistik, lüğət, yeni sözlər*

Nowadays, as a result of technology, life standards, and modern life, almost every day we hear some new words. In this case, such a kind of question arises: Does it affect our language? In general, it is obvious that it affects our language because in our daily life we use these new words in our speech frequently. It starts to change our vocabulary, lexical context, and so on. The creation of new words plays an important role in linguistics and linguodidactics (Crystal, 2003). New words are created with the help of social, technological, cultural, and scientific developments, and they help to keep the relevance and adaptability of a language (Bauer, 2001). The role of new word creation in linguistics can be understood from different points of view as follows:

Language Evolution and Adaptation. Language definitely changes according to users' needs. New words are created day by day. It is a non-stop process because every day something new happens, and we learn and create new things. That's why we should name them. Nowadays, the integration of social media, technology, and new inventions has a great impact on our language. New words occur to express new things, new

concepts, technologies, ideas, or phenomena (Hudson, 1996). The creation of new words allows a language to adapt and continue to serve as a tool for communication, ensuring that it remains relevant in a changing world (Bybee, 2010). For example: Words like “selfie,” “blog,” “influencer,” “vlog,” “troll,” “follow/unfollow,” and “hashtag” have become widespread due to the rise of social media and the internet. These words didn't exist in the past but now play a huge role in modern communication (Linguistic Society of America, 2020).

Expressing New Ideas and Concepts. As a result of new ideas, technologies, and discoveries, there is a demand for new words to express them. These words let speakers communicate more easily and accurately. The creation of new words facilitates intellectual progress and helps people better understand and discuss innovations in various fields, from science and technology to politics and culture (Trask, 1996). Examples: “Artificial intelligence,” “cloud computing,” “quantum computing,” “Nanotechnology,” “5G,” and some other terms are all new terms that came from innovations and the development of technology and science (Searle, 1992).

Creating Specialized Terminology. Nowadays, in many fields, new words are created to explain and express specialized knowledge or practices. This lets professionals in fields such as medicine, law, technology, and business communicate accurately and efficiently. These specialized words are called terms. These terms often originate in response to their related fields and help create clearer, more specific dialogues (Halliday & Matthiessen, 2014).

Examples: Cryptocurrency, neuroplasticity, sustainability, immunotherapy, telemedicine, artificial intelligence (AI), and so on. For example, in medicine, terms like “biodiversity” or “CRISPR” refer to concepts that did not exist or were not understood in the same way in the past.

Innovation in Word Formation. Professionals who deal with the study of word formation are called linguists. When we talk about word creation and word formation, we should take into consideration some groups of words. These groups include neologisms (new words), blending (combining parts of two words), compounding (combining two full words), acronyms, and borrowing from other languages. The formation of new concepts and words shows the creativity of language users and helps linguists understand the structural possibilities and flexibility of language (Bauer, 2001).

Examples: Words like “brunch” (breakfast + lunch), “smog” (smoke + fog), or “meme” (from Greek “mimeme,” meaning “that which is imitated”), “motel” (a blend of “motor” and “hotel”), and “podcast” (a digital audio file available on the internet for download, combining “iPod” and “broadcast”) are formed through blending or borrowing (Crystal, 2003).

Language Simplification and Efficiency. New terms and words usually arise as a result of efforts to simplify language or make it more efficient. Shortening complex words and terms or phrases into more convenient forms can assist speakers in communicating efficiently, faster, and more effectively (Halliday & Matthiessen, 2014). Examples: “Email” (electronic mail) and “TV” (television) are examples of words created for convenience, representing a more efficient way of expressing a concept (Oxford English Dictionary, n.d.).

The creation of new words is a main component in linguistic innovation and development. It helps languages to respond to cultural, technological, and social changes, making them more capable of addressing the needs of speakers. This phenomenon enlarges the vocabulary, expands the range of expression and phrases, and allows speakers to communicate complex and innovative ideas. Linguistically, it also offers valuable insights

into how languages work, how they change, and how they interact with their speakers' environments (Bauer, 2001).

References

1. Bauer, L. (2001). *Morphological Productivity*. Cambridge University Press.
2. Bybee, J.L. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
4. Halliday, M.A.K., & Matthiessen, C.M.I.M. (2014). *An Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
5. Hudson, R.A. (1996). *Sociolinguistics*. Cambridge University Press.
6. The Impact of Social Media on Language. Linguistic Society of America. (2020). Retrieved from <https://www.linguisticsociety.org>
7. Merriam-Webster. (2025). *New Words: 2025 Update*. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com>
8. Oxford English Dictionary. (n.d.). *Word of the Day*. Retrieved from <https://www.oed.com>
9. Searle, J.R. (1992). The Role of Language in Communication. *Philosophical Review*, 101(3), 477-505.
10. Trask, R.L. (1996). The History of the English Language. *Journal of English Linguistics*, 34(2), 134-156.

Sevinc Abdullayeva

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut
<https://orcid.org/0009-0007-7267-5524>
eyphoriya@inbox.ru

Zəka və beyin fəaliyyəti

Açar sözlər: *özünüdərk, empatiya, emosional zəka, hissi güc, intellekt*

Keywords: *self-awareness, empathy, emotional intelligence, emotional strength, intelligence*

İnsan zaman-zaman müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilib və hər bir elmi-tədqiqat sahəsi insanı öz çərçivəsi daxilində müxtəlif cür izah edib. İstər fəlsəfi aspektdə, istərsə də psixologiyanın mövzusu olaraq, insan, onun düşüncəsi, beyin fəaliyyəti hər zaman aktual məsələ olaraq qalmaqdadır.

Psixologiyada fərdin özünü tanıması, daxili dünyasında baş verən hadisələri qavraması və ya insanın mənəvi vəziyyəti və o vəziyyəti haqda düşüncələrini qəbul etməsi bilavasitə zəka fəaliyyəti ilə izah olunur. Koqnitiv psixologiyada isə zəka və beyin fəaliyyəti irsi psixi xüsusiyyət kimi qiymətləndirilir.

Fəlsəfədə zəka və beyin fəaliyyəti bilavasitə özünüdərk problemləri ilə əlaqəlidir. Özünü dərk edən insan heç vaxt ilkin, başlanğıc halında qala bilməz. Özünü tanıyan, özünü dərk edən insan özünə sahib olur, davranışlarına nəzarət edə bilir, öz nöqsanlarından şüurlu surətdə imtina etmək imkanı qazanır. İnsan nəinki başqaları üçün, həm də özü-özü üçün əlçatan olur. Həyatda özünü ifadə edə bilir. Psixologiyada isə beyin fəaliyyəti düşünüən və hissi, emosional tərəflərin vəhdəti kimi şərh olunur. Bu tərəflər insanın bütün həyat fəaliyyəti prosesində birlikdə işləyir. Çünki, insan beyni sadəcə məntiq prosesləri ilə əlaqədar deyil. İnsan beyninin bir hissəsi duyğuları, hissləri və maddi

zövqləri idarə edir. Digər hissəsi isə məntiq və qaydalarla şərtlənir. İradə isə bunlar arasındakı seçmə bacarığıdır.

İntellektual zəka biliyə əsaslanır. Hissi zəka isə ünsiyyət və liderlik üçün lazım olan hissləri, duyğuları və vəziyyətdə yaranan dəyişiklikləri ayırd etmə və reaksiya vermə bacarığıdır.

Hissi zək və ya “Hissi güc” terminini ilk dəfə 1990-cı illərdə psixoloq Peter Salovey və psixoloq Con Mayer işlətmişdir. Sonra Harvard universitetindən və digər bu sahə ilə əlaqəli şəxslər tərəfindən inkişaf etdirilmiş və hissi zəka bacarıqlarının intellektual zəkadan (İQ) daha əhəmiyyətli olduğu 1995-ci ildə nəşr olunan “Hissi güc” adlı kitabda sübut olunmağa çalışılmışdır.

Psixoloq Daniel Goleman 1995-ci ildə nəşr edilən “Hissi güc” adlı kitabında - Hissi gücü insanın öz hisslərini başa düşməsi, başqalarının hissləriylə empatiya qura bilməsi və duyğularını həyatını rəngləndirəcək şəkildə istifadə olunmasıdır - kimi tərifini vermişdir. Golemana görə beyinin düşünən hissəsi, beyin hissi parçasından yaranır.

Hissi zəka - düşüncə və beyinin əlaqəsi özünüdərk (özünü tanıma), özünə nəzarət, duyğularını, hisslərini ifadə etmə bacarığında, empatiya motivasiya, optimistik hisslərində, yeni təcrübələrə açıq olma, öz üzərində işləməyə həvəsli olmaq kimi keyfiyyətlərdə biruzə verir. Bu keyfiyyətlər sayəsində insan inkişaf etdirərək, xarizmatik güclü rəhbərə, komandirə, liderə çevrilə bilər.

Hissi və intellektual zəkanın gündəlik insan həyatında təsiri beynin sol və sağ yarımkürələrinin və ön beyinin funksiya və bacarıqlarının təhlili ilə daha yaxşı anlaşıla bilər.

Sol beynin məlumat toplama və bu topladığı informasiyaları mənə vermə, analiz etmək xüsusiyyəti var. Sol beyin rəşional və stratejik fikirlər yaradaraq uzun müddətli planlar qurar. Realist davranmaq, sınaqdan, təcrübədən keçirmək onun funksiyasıdır. Beynin sol hissəsi məntiqi olaraq iradəni ifadə edir. Sağ beyin isə emosionaldır, ümumi fikirləşir. Strateji səviyyədə düşünmək

yerinə taktiki yollar axtarar, hadisələri tez təhlil edib, sürətlə qərar verib, hərəkətə keçməyə meyillidir. Sol beyin özünü mühafizəkar davranışda, sağ beyin yeniliklərə açıq olmaqda göstərir. Sağ beyinin fəaliyyəti daha çox vizual mövzularda, zövqlərdə, estetik qayğılarda təzahür edir. Sol beyin anlamağa çalışarkən, sağ beyin hiss etməyə cəhd edir. Sağ və sol beyni idarə edən ön beyindir. Ön beyni inkişaf etmiş şəxs məntiqlə duyğu, hiss tarazlığını qorumağı bacarır. Beynin sol hissəsi məntiqi proseslərə, sağ tərəfi hissi proseslərə, ön hissəsi isə bu proseslərin fəaliyyətə keçirilməsinə cavabdehdir. Ön beyin plan qurmaq, məqsədləri müəyyənləşdirmək və icra etmək fəaliyyətində özünü biruzə verir. Ön beyin təşkilatçı sahədir. Mükafat və cəza tətbiqində sol beyni ilə hərəkət edən rəhbərlər səhv olduğu zaman “qaydalara əməl etmədin” deyərək cəza verir.

Sağ beyni ilə hərəkət edən isə qəti və emosional davranar. Duyğu hissi zəka səviyyəsinin yüksək olması, fərdin göstərilən qabiliyyətlərdə bacarıqlı olmaq potensialına malik olmasını ifadə edir.

Beynin sağ, ya da sol hissəsindən istifadə etmək həyatın hər sahəsində əhəmiyyətlidir. Təklif vermək, alternativ fikir irəli sürmək sol beyin fəaliyyətində üstünlük təşkil edirsə, sağ beyin fəaliyyətində əmr vermək formasında, ön beyin fəaliyyətində isə düşüncələrini mənimsətməyə çalışmaq formasında təzahür edir.

Gunel Azizova

National Aviation Academy

<https://orcid.org/0009-0003-1010-6650>

gnl.azizova@gmail.com

Error Correction in Language Teaching

Keywords: *error correction, mistakes, teacher, students, class*

Açar sözlər: *səhvın düzəldilməsi, səhvlər, müəllim, tələbə, sinif*

One of the main things teachers use to teach English is error correction. Knowing when and how to correct students' mistakes is always engrossing. However, correcting every student's error can cause a loss of motivation, and every single mistake will destroy class progress and distract students. The teacher shouldn't stop the conversation during the lesson and correct every error. Instead, teachers should create a comfortable atmosphere for students so that they feel confident about correcting their mistakes.

In the 1960s, the audiolingual approach revealed errors (Hendrickson, 1978). Students were believed to spend many hours learning materials and grammatical rules. This method made the learners feel that one day, they would communicate with native speakers without making any mistakes.

There are many ways of correcting students, and teachers should find the appropriate ways that are comfortable for her/him or students. A teacher may suggest to students how they want their errors to be corrected. With large groups of students, you may divide this group into two small groups, and students in these groups can correct each other's errors—another way to suggest to students an activity to be corrected in a particular

class. For example, the teacher may provide students with different shapes of figures (square, triangle, circle). Each figure will have various meanings.

There are some situations where we might prefer not to correct a learner's mistake (Ur, 1996, p. 246). Some students don't have a deep knowledge of English. In this situation, correcting every mistake might discourage the learner. In this case, the teacher can ask questions about the learner's thoughts and whether he wants correction. The teacher might take some notes during the speech and emphasize mistakes in the end.

Error correction plays a very crucial role in English. Doing it correctly also determines the student's attitude towards the language. The teacher's correct and gentle presentation of the error to the student will ensure that the student understands his mistake and will not be embarrassed when the student makes a mistake the next time, trusting the teacher.

References

1. Hendrickson, J. (1978). Error Correction in Foreign Language Teaching: Recent Theory, Research, and Practice. *The Modern Language Journal*. No. 8, pp. 387-398
<https://doi.org/10.2307/326176>
2. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching: Practice of Theory*. Cambridge University Press.

Ismayil Kupaysinov

Ferghana State University

PhD student

<https://orcid.org/0009-0001-6893-6812>

ismaelscholar90@gmail.com

Personnel Training and its Problems in the Public Transport Sector in the Uzbekistan SSR (On the Example of the Andijan and Namangan Region)

Keywords: *personnel department, technical training, educational institutions, specialists, practical work*

Açar sözlər: *kadrlar şöbəsi, texniki təlim, təhsil müəssisələri, mütəxəssislər, praktik iş*

The Soviet government, as in other sectors, implements personnel policy in the transport sector in accordance with the interests of the center. A serious flaw in the selection of personnel is that some heads of local motor transport and highway departments, motor road stations, auto depots, repair enterprises, as well as heads of main departments and personnel departments do not train personnel well, do not know those who have grown up in practical work, and do not know capable workers. Such situations have also been observed in Samarkand MDS, Kokand and Fergana auto depots and other enterprises.

One of the main reasons for the unsatisfactory technical maintenance and operation of vehicles and mechanisms was the cultural and technical level of a number of leading engineering and technical personnel of the republic's road transport and highways. Only 181 people worked in engineering positions, 163 worked in 906 positions requiring secondary technical education, that is, about 80% of engineering and technical

positions were occupied by practitioners (AVDA, p.3). Most of them did not improve their technical and economic knowledge. Technical training was not organized among engineering and technical personnel, as well as among qualified workers.

This situation with specialists was especially observed among young specialists who graduated from higher and secondary technical educational institutions. They were not provided with the necessary production and living conditions, practical assistance in consolidating knowledge and improving additional qualifications was not provided, therefore, losses due to carelessness among young specialists increased.

The heads of the motor depot No. 23 in Fergana and No. 4 in Namangan used certified technical personnel as drivers, and practicing specialists in technical positions.

The lack of systematic and organized personnel training leads to a significant number of positions remaining vacant for a long time due to the lack of a personnel reserve for senior positions in the ministry and enterprises. As of the 1st quarter of 1953, 18 of the 371 nomenclature employees of the ministry were vacant, and 57 people worked without permission (AVDA, p.4).

The state of training of semi-qualified specialists at the Kokand Road Technical School was unsatisfactory. Classes at the Kokand Road Technical School were held in temporarily adapted second classes, due to lack of space, classrooms and laboratories were not divided into general and specialized subjects, and the Technical School still did not have its own training and production workshops and road equipment. The situation in six regional driving schools was even worse. Educational, methodological and educational work in technical schools and separate driving schools was at a low level, as a result of which some specialists graduated with poor preparation.

In the 1955 report on personnel work of the Ministry of Motor Transport and Highways of the Uzbek SSR, the Andijan Interregional Automobile Trust unites the Andijan and Namangan regions in terms of personnel supply. There are 7 auto bases in the Andijan region, of which the 12th auto base in the city of Andijan is considered a passenger transportation. It includes the 3rd mixed auto bases No. 36 in the Kurgan-Tepa region, No. 37 in the 3rd Stalin district and the newly established No. 41 in the city of Lenin, and 3 cargo auto bases: No. 21 and No. 52 in the city of Andijan, and the 3rd mixed 59 in the city of Pakhtaabad. According to the plan, the contingent of workers in all auto bases was 1605 people, including the most important professions: Drivers - 986, engineering and technical personnel - 94. There are 6 bus depots in Namangan region, of which 3 are in Namangan city: one passenger depot No. 11 and two freight depots No. 48 and 22, in addition, bus depot No. 57 in Chust, No. 58 in Naryn, and No. 38 in Uchkurgan were also operating. The planned workforce for all bus depots was 847 people, including 553 drivers and 35 engineering and technical personnel. In fact, 968 people worked here, including 672 drivers and 30 engineering and technical personnel. According to the plan, the Trust had a total of 2,452 people, including 1,539 drivers and 29 engineering and technical personnel (AVDA, p. 4).

Basically, engineering and technical positions in auto depots were occupied by practitioners who did not have higher or secondary automotive education, but were engaged only in long-term practical work. The main composition was considered to be drivers, and the composition of drivers was described as follows: In Andijan region, category I-72 people, category II-276, category III-728, totaling 1076 people. In Namangan region, category I-63 people, category II-98, category III-541, totaling 672 people. In the trust, a total of 1748 people. Of the total

number of employees, 200 were members of the CPSU, 316 were members of the BRLKY (VLKSM), 1009 were Uzbeks, 282 were women, 21 of whom were Uzbeks (AVDA, p.7).

In conclusion, it can be said that the government has made serious shortcomings and mistakes in the issue of personnel. This has led to a very low level of activity and efficiency of transport workers in the country. As a result, the development of the sector has been slow.

References

1. Andijon viloyati davlat arxivi, 624 fond, 1 ro'yxat, 21 yig'ma jild, 3 varoq
Andijan Regional State Archive, 624 funds, 1 list, 21 volumes, 3 sheets
2. Andijon viloyati davlat arxivi, 624-fond, 1 ro'yxat, 21 yig'ma jild, 4 varoq
Andijan Regional State Archive, 624 funds, 1 list, 21 volumes, 4 sheets
3. Andijon viloyati davlat arxivi, 276-fond, 2-ro'yxat, 3-yig'ma jild, 4 varoq
Andijan Regional State Archive, 276 funds, 2 list, 3 volumes, 4 sheets
4. Andijon viloyati davlat arxivi, 276-fond, 2-ro'yxat, 3-yig'ma jild, 7 varoq
Andijan Regional State Archive, 276 funds, 2 list, 3 volumes, 7 sheets

Rəfiqə Əlizadə

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-9951-9114>

rafiga898@gmail.com

Tədris prosesinin təşkilində dərsin mərhələlərində müəllimin tətbiq etdiyi metodlar

Açar sözlər: *fəal təlim, dərsin mərhələləri, motivasiya, müəllim, şagird*

Keywords: *active learning, lesson stages, motivation, teacher, student*

Fəal təlim düşüncə proseslərinə əsaslanan bir yanaşmadır və dərslər dialoq şəklində təşkil edilir, şagirdlər dərs müddətində aktiv iştirak edirlər. Dərsin başlanğıcında problemli bir vəziyyət yaradılır, müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və əks əlaqə qurulur, qrup işinə geniş yer verilir, şagirdlər birgə fəaliyyət göstərir, iş vərəqləri istifadə olunur, müxtəlif bilik mənbələrindən faydalanılır, biliklər yaradıcı şəkildə tətbiq edilir və s.

Problemlilik. Dərsin başlanğıcında şagirdlərə həll edilməli bir problem (fikir və ya sual) təqdim edilməlidir. Müəllim bu problemi necə seçməlidir? İlk növbədə, müəllim dərsin məqsədlərini nəzərdən keçirməlidir. Bu məqsədlər şagirdlərin mövcud bilik və bacarıqlarını nəzərə almalı və yeni biliklərin (məzmunun) daxil olmasına yönəlməlidir.

Məqsədyönlülük. Əgər bu prinsipə riayət olunmazsa, dərsi düzgün təşkil etmək mümkün olmayacaqdır. Dərs müddətində aparılan tədqiqat və bütün fəaliyyətlər məqsəd ilə sıx əlaqəli olmalıdır. Motivasiya zamanı təqdim olunan tədqiqat sualı bu əlaqəni formalaşdırır. Köməkçi suallar isə tədqiqat sualına

yönəldir. Motivasiya yaratma yolları müxtəlif ola bilər, lakin müəllim iştirakçıları aşağıdakı təsnifata yönləndirməlidir.

Motivasiya mərhələsində dərs materialı o qədər aydın olmalıdır ki, şagirdlər sual verməyə maraq göstərsinlər. Bu maraq, eyni zamanda, tədqiqat aparmağı da asanlaşdırır. Dərsin növbəti mərhələsində, yəni tədqiqat prosesində, şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplar şəklində tapşırıqları yerinə yetirirlər. Tapşırıqlar bir-birini tamamlamalıdır ki, problem effektiv şəkildə həll olunsun. Şagirdləri şəir üzərində işləməyə yönəltmək məqsədilə aşağıdakı tapşırıqlar təqdim edilir: Şeirdəki məcazi ifadələri müəyyən edin; birinci bənddəki həqiqi mənalı sözləri seçin; üçüncü bənddəki coğrafi yerləri qeyd edin; son bənddəki “Xaric səslənirik biz, Səhv düşəndə yerimiz” misralarının mənasını izah edin və s. İnformasiya mübadiləsi zamanı müasir texnologiyalardan istifadə edərək müsbət nəticələr əldə etmək mümkündür.

Fəal öyrənmə metodları şagirdlərin aktivliyini artırsa da, müəllimin rolu da əhəmiyyətlidir. Onun şərhı hər zaman vacibdir. Məsələn, dərsin motivasiya mərhələsini müəllimin şərhı olmadan keçirmək düzgün deyil və bu, müsbət nəticələr verməz. Eyni zamanda, müzakirələrdə müəllimin şərhinə ehtiyac vardır. Beləliklə, fəal öyrənmə metodları ilə keçirilən “Azərbaycan dili” dərsləri geniş dünyagörüşünə, təşəbbüskar və yenilikçi, həm nəzəri, həm də praktik biliklərə malik şagirdlərin yetişməsində mühüm rol oynayır.

Dərsin II mərhələsi olan tədqiqat, problemin həlli məqsədilə irəli sürülən fərziyyələrin təsdiqini və ya təkzibini təmin edən faktların aşkar edilməsini tələb edir. Şagirdləri irəli sürülmüş problemin həllinə yönləndirən, yeni məlumatlar və suallar təqdim edən müxtəlif tapşırıqların həyata keçirilməsi zəruridir. Bu, yeni faktların öyrənilməsi və suallara cavab tapmaq üçün düşünmə və yeni bilgiləri kəşf etməyə imkan yaradır. Tədqiqat prosesi bütün siniflə, kiçik qruplarda, cütlük şəklində və fərdi şəkildə həyata keçirilə bilər. Lakin interaktiv təlim, ənənəvi

təlimdən daha fəal iş formalarını əhatə edir. Bu interaktiv yanaşma, kiçik qruplarda və cütlük şəklində daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Dərsin III mərhələsi olan informasiya mübadiləsində iştirakçılar tədqiqat zamanı əldə etdikləri məlumatları paylaşırlar. Verilmiş suala cavab tapmaq ehtiyacı, tədqiqat iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını diqqətlə dinləməyə təşviq edir. Təqdimat yeni biliklərin dairəsini müəyyən etsə də, bu biliklər hələ tam və sistemli şəkildə formalaşmamışdır. Bu mərhələdə yeni bir ehtiyac meydana çıxır – biliklərin tənzimlənməsi, sistemləşdirilməsi və tədqiqat sualına cavab tapılması. Tədqiqat üçün ayrılmış vaxt başa çatdıqdan sonra müəllim tapşırığın tamamlandığını bildirir. Ardınca şagirdlər məlumatları təqdim etməyə başlayırlar. Bu mərhələnin əsas məqsədi bütün şagirdləri yeni faktlar və tapıntılarla tanış etməkdir. İnformasiya mübadiləsi yalnız o zaman effektiv olur ki, sinif fəal dinləməyə və qarşılıqlı əlaqəyə hazır olsun.

Dərsin IV mərhələsi, çətinlikləri ilə dolu bir dövrü təmsil edir. Bu mərhələdə bütün bilik, bacarıq və düşüncə tərzləri – məntiqi, tənqidi və yaradıcı – bir araya toplanır. Müəllim, şagirdlərin topladığı məlumatları müzakirə etməyə və onları sistemləşdirməyə kömək edir. Məlumatların düzgün təşkili, faktlar arasında əlaqələrin tapılması və sistemli bir şəkildə təqdim olunması məqsədini güdür. Nəticədə, tədqiqat sualına cavab aydınlaşmağa başlayır. Məlumatlar sxem, qrafik, cədvəl və ya təsnifat şəklində təqdim oluna bilər.

Dərsin V mərhələsində şagirdlər yeni bilikləri kəşf etməyə yönəldirlər. Onlar əldə etdikləri məlumatları ümumiləşdirərək, nəticələrini tədqiqat sualı ilə müqayisə etməlidirlər. Bu, olduqca əhəmiyyətlidir. Dərsin sonunda şagirdlər, özləri tərəfindən kəşf edilən biliklərdən məmnun qalaraq, sevinc hissi yaşayırlar.

Dərsin VI mərhələsi, biliklərin yaradıcı şəkildə tətbiqinin əsas meyarını təşkil edir. Yaradıcı tətbiq, bilikləri gücləndirir və

onların praktik əhəmiyyətini uşaqlara nümayiş etdirir. Müəllim, şagirdlərə öyrəndikləri bilikləri müəyyən məsələlərin həlli və ya yeni suallara cavab tapmaq üçün tətbiq etməyə təşviq edə bilər. Əgər yaradıcı tətbiq dərhal mümkün deyilsə, əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi üçün müəyyən bir yol izlənməlidir. Lakin sonunda şagirdlərə kəşf etdikləri biliklərin yaradıcı tətbiqi ilə bağlı tapşırıqlar verilməlidir ki, bu biliklər onların yaddaşında qalsın. Bu mərhələ yalnız bir dərslə məhdudlaşmamalıdır, yəni sonrakı dərslərdə də davam edə bilər.

Dərsin VII mərhələsi qiymətləndirmədir, bu da istənilən prosesin inkişafına kömək edən bir sistemdir. Daha yaxşı olmaq üçün öz səhvlərimizi və uğurlarımızı vaxtında görmək, nələrin kömək etdiyini və nələrin əngəl olduğunu anlamaq vacibdir. Şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətini qiymətləndirmək və düşünmək bu məqsədə xidmət etməlidir. Fəal öyrənmənin əsas xüsusiyyətlərindən biri, şagirdlərin müstəqil öyrənmə verdişlərini inkişaf etdirməkdir. Dərs bitdikdən sonra qiymətləndirmə və ya düşünmə zamanı öz öyrənmə prosesini nəzərdən keçirmək və onu yaxşılaşdırmaq faydalı olardı. Bəzən qiymətləndirməni dərsin müxtəlif mərhələlərində də tətbiq etmək olar ki, bu da öyrənmə prosesini daha uğurlu edər.

Nərmin Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-1423-0125>

narminmmdova2001@gmail.com

Müharibə və ədəbiyyat: Bəşəriyyətin faciəsi və onun ədəbi ifadəsi

***Açar sözlər:** müharibə, qəhrəmanlıq, ədəbiyyat, gənc nəsil, cəmiyyət*

***Keywords:** war, heroism, literature, young generation, society*

Ədəbiyyatın əsas funksiyalarından biri oxuculara müharibənin gerçəkliklərini təqdim etməkdir, çünki bu mövzu yalnız döyüşlər və münaqişələrlə bağlı hadisələri deyil, həm də insanların daxili dünyasında, psixologiyasında, əxlaqında yaratdığı dəyişiklikləri əks etdirir. Həm dünya, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə, insan təcrübəsinin dərinliklərinə enərək insanın qarşısında duran mənəvi dilemləri, varlıq və ölümə dair sualları irəli sürür.

Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusunun geniş şəkildə işlənməsi həmin dövr haqqında dolğun məlumat əldə etməyə şərait yaradır. Xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsini yazan ədiblərimiz hər zaman qorxmazlıq və mübarizənin simvolu olan qəhrəmanlar yaratmışlar. Bu qəhrəmanlar yalnız döyüş meydanında deyil, həm də cəmiyyətdə haqsızlıqlara, zülmərə etirazlarını ifadə ediblər. A.Səhhətin “Vətən” şeiri isə bu qəhrəmanlıq simvollarını və vətənpərvərlik ideyasını mükəmməl şəkildə təqdim edir.

Müharibə və silahlı münaqişələrdə yalnız kişilər deyil, qadınlar da döyüş əməliyyatlarında, qərar qəbul etmə proses-

lərində və humanitar fəaliyyətlərdə aktiv rol oynayırlar. Azərbaycan qadınının cəbhədəki rolu, ana, müəllim, həkim kimi cəmiyyətin müxtəlif sahələrindəki fəaliyyəti, şücaəti, müharibə mövzulu əsərlərdə mühüm yer tutur.

Dünya ədəbiyyatında da müharibə mövzusu əhəmiyyətli yer tutur. Məsələn, E.Remarkın “Üç Yoldaş” romanı müharibə sonrası insan psixologiyasını və daxili travmalarını əks etdirir. Remarkın əsəri, müharibənin insan ruhuna vurduğu izləri, sosial və psixoloji dəyişiklikləri, insanların daxili dünyasında yaratdığı pozuntuları təhlil edir. Ernest Heminqueyin “Silahlar və Adamlar” əsəri də müharibənin insanın daxili mübarizəsi və sevgi ilə münasibətləri üzərindəki təsirini ortaya qoyur.

Azərbaycan ədəbiyyatında da müharibənin mənfi və müsbət təsirlərinin bədii şəkildə təqdim edildiyi çox sayda əsər mövcuddur. Məsələn, M.İbrahimbəyovun “Püstə ağacı” əsəri, müharibənin məhvedici təsirlərini, həmçinin ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda mübarizəni göstərir. Bu əsərdə müharibənin mənfi tərəfi olaraq insan itkisi, mühitin ziyan görməsi və cəmiyyətin ruhi vəziyyəti vurğulanır. Eyni zamanda, müsbət tərəfi, hər bir vətəndaş üçün vətən azadlığının birinci dərəcəli məsələ hesab edilməsidir.

Müharibənin gətirdiyi sosial və psixoloji dəyişiklikləri analiz edən ədəbiyyat insanlıq, əxlaq və cəmiyyətin gələcəyi üçün dərslər çıxarmağa imkan verir. Müharibə mövzusunun ədəbi əsərlərdə işlənməsi, yalnız döyüş və münafişə hadisələrinin təsvirindən ibarət olmayıb, eyni zamanda insanın mənəvi, əxlaqi və sosial vəziyyətinin dərinlən təhlilinə yönələn vacib bir yanaşmadır.

Amin Fərzəliyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-8632-4135>

amin_farzeliyev@mail.ru

Naxçıvan Muxtar Respublikasının uzunmüddətli perspektivlərində bank sektorunun təsiri məsələləri

Açar sözlər: *bank sektoru, maliyyə resursları, iqtisadi inkişaf, Sənaye Parkları, Sənaye Məhəlləsi*

Keywords: *banking sector, financial resources, economic development, Industrial Parks, Industrial District*

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq, Naxçıvan Muxtar Respublikası malik olduğu iqtisadi, coğrafi və tarixi mövqeyinə və əhəmiyyətinə görə hər zaman aktuallığını qorumaqdadır. Hələ keçən yüzilliyin 90-cı illərinin əvvəllərində yeni iqtisadi idarəetmənin, sistemin və münasibətlərin başlanmış olduğu Naxçıvan Muxtar Respublikası, iqtisadi sferalar üzrə ixtisaslaşması baxımından aqrar bölgə kimi əhəmiyyətini yüksəltməkdədir. Bu mənada, sözügedən məsələnin aktuallığının artırılması diqqət mərkəzində olmaqla, yeni bazar münasibətlərinə xas olan idarəetmənin dayaqlarını yaratmaq, təkmilləşdirmək və perspektivliliyini artırmaq məqsədilə islahatlar başlandı. Məhz bu dövrdən başlayaraq, yeni təsərrüfatçılıq formalarının səmərəli fəaliyyətinin təşkili məqsədilə, kəndli torpaq münasibətlərinin, daha doğrusu, aqrar münasibətlərin əsasları yaradılmış oldu. Yeni bazar münasibətlərinin, qanunlarının və tənzimləmələrinin keçmiş inzibati amirlik iqtisadi idarəetmə üsuluna xas olan sovxoz və kolxozların fəaliyyətinə uyğun olmaması həmin təsərrüfatçılıq

fəaliyyətinin səmərəsiz və zərərli olmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də, zərərlə işləyən sovxoz və kolxozların özəlləşdirilməsi, islahatların aparılması və yeni idarəetmə mexanizminin yaradılması məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılmış oldu.

Ulu öndər böyük Heydər Əliyevin hələ Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində işləyərkən başladığı yeni iqtisadi siyasət sadalanan amillərin hər biri üçün qətiyyətli bazaya çevrildi. Həmin dövrlərdə, xüsusilə də, 6 aprel 1992-ci il tarixdə qəbul etdiyi “Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərlə işləyən kolxoz və sovxozların ləğv olunması və onların əsasında şəxsi təsərrüfatların yaradılması haqqında” qərar və rentabəlsiz işləyən kolxoz və sovxozların ictimai mal-qarasının özəlləşdirilməsini nəzərdə tutan təkliflər bütövlükdə, Azərbaycan dövlətinin yeni iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə əhəmiyyətli şərait yaranan mühüm addımlar idi.

Naxçıvan Muxtar Respublikasından başlanmış olan islahatlar, sonrakı mərhələlərdə davamlı, məqsədyönlü və dinamik iqtisadi inkişaf üçün əsaslandırılmış zəminə çevrilmiş oldu. Artıq muxtar respublika ölkənin milli iqtisadiyyatına dolğun əsaslarla integrasiya olunması istiqamətində daha etibarlı iqtisadi inkişaf yolu keçməkdədir. Ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli perspektivləri üzrə həyata keçirilmiş olan tənzimləmə tədbirləri bütün iqtisadi rayonlar kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının da makroiqtisadi inkişafı üçün əlverişli mühitin dayaqlarını yaratmışdır. Xüsusilə də, 2004-cü il tarixindən etibarən ölkəmizdə icra olunan regional inkişaf üzrə Dövlət proqramlarının icra olunması muxtar respublikanın uzunmüddətli iqtisadi inkişafına təminat yaratmışdır. Hər dörd mərhələdə ölkəmizdə və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında makroiqtisadi inkişaf göstəriciləri artan dinamikada təşəkkül tapmış oldu. Qeyd edək ki, təkcə 2004-2008-ci illəri əhatə edən eyni adlı Dövlət Proqramında muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı üçün

57, 2009-2013-cü illər üzrə 46, 2014-2018-ci illər üzrə 56, 2019-2023-cü illər üzrə isə 18 mərhələdə tədbir həyata keçirilmişdir. Təsdiq olunan Dövlət Proqramlarının əsas məqsədləri bütün tərəflərinə görə: - ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası; - regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi; - xüsusi ilə, kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olmaqdadır.

Şəbinur Aslanova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-6019-1649>

aslanovasebinur@gmail.com

Azərbaycanda ali təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması problemləri

Açar sözlər: *Azərbaycan, təhsilin keyfiyyəti, problemlər, proqramlar, islahatlar*

Keywords: *Azerbaijan, quality of education, problems, programs, reforms*

Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, ali təhsil sistemindəki keyfiyyətin idarə olunması həm təhsil müəssisələrinin, həm də dövlətin qarşısında ciddi və vacib bir məsələ olaraq qalır. Ali təhsil müəssisələrinin keyfiyyətli təhsil təklif etməsi, gələcək nəsillərin bilik və bacarıqlarını artırmaq, ölkənin inkişafını təmin etmək üçün əhəmiyyətlidir. Lakin Azərbaycan da ali təhsilin keyfiyyətinin idarə olunmasında bir sıra problemlər mövcuddur ki, bunlar təhsil sisteminin effektivliyinə mənfi təsir edir.

1. Təhsil məqsədlərinin və standartlarının qeyri-dəqiqliyi (Əliyev, 2014).

Ali təhsilin keyfiyyətinin idarə olunmasında qarşılaşılan əsas problemlərdən biri təhsil proqramlarının və tədris standartlarının qeyri-dəqiq və ya dəyişkən olmasıdır. Təhsil proqramları bəzən iş bazarının tələbləri ilə uyğun gəlmir, nəticədə məzunlar iş tapmaqda çətinlik çəkirlər. Bu da ali təhsilin məqsədinin bilik verməkdən daha çox, bacarıqlı və istehsalçı insan kapitalı yetişdirmək olmasını göstərir. Mövcud tədris proqramları və

standartlar çox vaxt müasir dövrün tələblərinə cavab vermir, bu isə keyfiyyətin idarə edilməsini çətinləşdirir.

Təhsil məqsədlərinin dəqiq müəyyən edilməsi həm ali təhsil müəssisələri, həm də tələbələr üçün olduqca vacibdir. Tələbələrə təqdim olunan təhsil proqramları onların gələcək peşə həyatında lazım olan əsas bilik və bacarıqları öyrətmək məqsədi daşmalıdır (Quliyev, 2015).

2. *Akademik personalın keyfiyyəti və tədris yöntemləri* (Məmmədov, 2017).

Azərbaycanda ali təhsilin keyfiyyətinin artırılmasında və idarə olunmasında akademik personalın keyfiyyəti və tədris metodlarının rolu böyükdür. Təhsil müəssisələrinin tədris prosesi, əsasən, müəllimlərin peşəkarlığı və istifadə etdikləri tədris metodlarından asılıdır. Hər iki amil təhsilin uğurunu müəyyən edir, çünki təhsil sahəsində effektiv nəticələrə nail olmaq üçün müəllimin təcrübəsi, biliyi və tədris yanaşmaları çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda ali təhsil sistemində akademik personalın keyfiyyəti və tədris metodları ilə bağlı ciddi problemlər mövcuddur ki, bunlar həm tələbələrin uğuruna, həm də təhsil sisteminin ümumi keyfiyyətinə mənfi təsir edir.

3. *İnfrastruktur və texnoloji resursların çatışmazlığı* (Məhərrəmov, 2016).

Azərbaycanda ali təhsil müəssisələrinin bir çoxunda infrastruktur və texnoloji resurslar kifayət qədər inkişaf etməyib. Müasir təhsil üçün zəruri olan avadanlıqlar, tədris proqramlarının həyata keçirilməsi üçün tələb olunan resurslar, internetə çıxış imkanları və digər texnoloji vasitələr çox hallarda mövcud deyil və ya azdır. Bu, tədrisin effektivliyini aşağı salır və tələbələrin müasir dünyada lazım olan bacarıqları qazanmasını çətinləşdirir.

Azərbaycandakı bəzi ali təhsil müəssisələrində müasir təhsil texnologiyalarının istifadəsi hələ də məhduddur. Tədris prosesinin səmərəli olması üçün müasir texnoloji avadanlıqların və

resursların mövcudluğu vacibdir. Lakin bir çox universitetlərdə kompyuterlər, interaktiv lövhələr, rəqəmsal tədris platformaları və digər müasir texnoloji vasitələr çatışmazdır. Xüsusən regionlarda yerləşən ali təhsil müəssisələrində texnoloji avadanlıqların azlığı daha ciddi bir problemdir.

Texnoloji avadanlıqların çatışmazlığı, tələbələrin müasir təhsil resurslarına (onlayn dərslər, simulyasiya proqramları, rəqəmsal kitabxanalar və s.) çıxışını məhdudlaşdırır. Tələbələr müasir dünyada uğur qazanmaq üçün lazım olan bilikləri yalnız ənənəvi üsullarla öyrənmə bilirlər, bu da onların rəqabət qabiliyyətini azaldır. İnteraktiv tədris alətləri, virtual siniflər və onlayn təhsil platformaları, tədris prosesini daha maraqlı və effektiv edə bilər, lakin bu texnologiyalar bir çox müəssisələrdə hələ də tətbiq olunmur.

Müasir təhsil texnologiyalarının istifadə olunmasında internetin sürəti və keyfiyyəti böyük rol oynayır. Lakin Azərbaycanda bəzi ali təhsil müəssisələrində internetin sürəti və etibarlılığı kifayət qədər yüksək deyil. Bu, xüsusilə onlayn dərslərin keçirilməsi və uzaqdan təhsil üçün vacibdir. Pandemiya dövründə bu çatışmazlıq daha da diqqətə cəlb edildi, çünki bir çox ali təhsil müəssisəsi dərsləri onlayn formata keçirmək məcburiyyətində qaldı, lakin infrastruktur çatışmazlığı buna mane oldu (Məhərrəmov, 2016).

Ali təhsil müəssisələrinin tədris resurslarından biri də təcrübə və laboratoriyalardır.

Azərbaycandakı bəzi universitetlərdə təcrübə proqramları və laboratoriya işləri yerinə yetirilmir və ya çox məhdud imkanlarla həyata keçirilir. Tələbələrin, xüsusilə də mühəndislik və texnologiya sahələrindəki tələbələrin müasir avadanlıqlarla tanış olmamaları, onların gələcək peşə həyatında uğur qazanmaq şansını azaldır. Bu sahələrdə müasir laboratoriyalar və avadanlıqların mövcudluğu tədrisin keyfiyyətini artıracaq və tələbələrin peşəkar inkişafına kömək edəcəkdir.

Ümumiləşdirməli olsaq, Azərbaycanda ali təhsil sistemində texnoloji resursların çatışmazlığı ciddi problemlər yaradır və tədrisin keyfiyyətinə mənfi təsir edir. Təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, müasir texnologiyaların istifadəsinin artırılması və maliyyə vəsaitlərinin ayrılması ilə bu problemlərin həllinə nail olmaq mümkündür. Bu addımlar, tələbələrin müasir təhsil imkanlarından faydalanmasını təmin edəcək və Azərbaycanın ali təhsil sisteminin dünya səviyyəsinə çatmasına kömək edəcəkdir.

4. Dövlətin rolu və nəzarət mexanizmlərinin zəifliyi (Təhsil Problemləri İnstitutu, 2017).

Azərbaycanda ali təhsil müəssisələrinə dövlətin nəzarəti hələ də zəifdir. Dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş siyasət və proqramlar təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini effektiv şəkildə tənzimləyə bilmir. Ali təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün effektiv nəzarət mexanizmlərinin mövcud olmaması bu sahədə ciddi problemlər yaradır. Nəzarət mexanizmləri gücləndirilməli, ali təhsil müəssisələrinin müstəqilliyi ilə yanaşı, onların fəaliyyətinə dövlətin təsiri daha da artırılmalıdır.

5. Sosial və iqtisadi faktorlar

Azərbaycanda ali təhsil sistemindəki bəzi problemlərin kökündə sosial və iqtisadi amillər də dayanır. Təhsil üçün ayrılan büdcənin məhdudluğu, ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq istəyən tələbələrin maddi vəziyyətinin çətinliyi, regionlar arasında təhsil imkanlarının qeyri-bərabərliyi, təhsil sistemindeki sosial ədalətsizlikləri artırır. Bu da ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə maneə olur.

Bu problemlər təhsil proqramlarının qeyri-dəqiqliyi, infrastruktur və texnoloji resursların çatışmazlığı, qiymətləndirmə, dövlətin nəzarət mexanizmlərinin səmərəsizliyi və sosial-iqtisadi faktorlar kimi sahələrdə özünü göstərir. Bu məsələlərin həlli üçün təhsil siyasətinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq

təcrübələrin nəzərə alınması və ali təhsil müəssisələrinin iş bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması vacibdir. Bu addımların atılması, Azərbaycanın ali təhsil sistemini daha effektiv və keyfiyyətli etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ. (2014). *Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı və problemləri*. Nurlan.
2. Quliyev, A. (2015). *Ali təhsil müəssisələrində keyfiyyətin idarə edilməsi və təkmilləşdirilməsi məsələləri*. Elm və təhsil.
3. Məmmədov, A. (2017). *Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı və beynəlxalq təcrübə*. Şərq-Qərb.
4. Məhərrəmov, S. (2016). *Təhsildə keyfiyyətin idarə olunması: nəzəri və praktiki yanaşmalar*. Təhsil.
5. Təhsil Problemləri İnstitutu (2017). *Ali təhsil müəssisələrinin keyfiyyətinin idarə olunmasında qarşıya çıxan problemlər və inkişaf perspektivləri*.

Xəyalə Həmidova

Azərbaycan Tibb Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-3389-1910>

khayalahamidova.psy@gmail.com

Tələbələrin özünəinam səviyyəsi: psixoloji faktorlar və akademik göstəriciyə təsiri

Açar sözlər: *Azərbaycan, təhsilin keyfiyyəti, problemlər, proqramlar, islahatlar*

Keywords: *Azerbaijan, quality of education, problems, programs, reforms*

Özünəinam tələbənin akademik və şəxsi həyatında həlledici rol oynayır. Bu, onların effektiv ünsiyyət qurmaq, problemlərin öhdəsindən gəlmək və məqsədlərinə çatmaq qabiliyyətinə təsir göstərir. Təəssüf ki, bir çox tələbələr özünəinamın aşağı olması ilə mübarizə aparırlar ki, bu da onların ümumi rifahına və uğurlarına mənfi təsir göstərə bilər. Psixologiya insan davranışını və psixi prosesləri tədqiq edən bir sahə olduğundan, güclü özünə inam hissinə malik olmaq istəyən psixoloqlar üçün vacibdir. Özünəinam onların pasientlərlə effektiv ünsiyyət qurmaq, tədqiqat nəticələrini inamla təqdim etmək və ehtiyacı olan şəxslərə etik və peşəkar xidmətlər göstərmək bacarıqlarında mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, tələbələr öz bilik və bacarıqlarına arxayın olduqda, sinif müzakirələrində daha fəal iştirak edir və kurs materialları ilə daha dərin səviyyədə məşğul olurlar. Bu məşğulluq səviyyəsi daha sonra məlumatın daha yaxşı başa düşülməsinə və saxlanmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, özünəinam tələbələrə təhsilləri və gələcək karyeraları zamanı qarşılaşa biləcəkləri çətinliklərin öhdəsindən gəlmək imkanı verir.

Bu tədqiqatı həyata keçirməklə, bu xüsusi tələbə qrupunda özünəinam səviyyəsinə təsir edə biləcək hər hansı potensial faktor və ya meyilləri müəyyən etməyi hədəfləyirlər. Tapıntılar potensial olaraq həm akademik müəssisələr, həm də psixoloqlar üçün dəyərli fikirlər verə bilər. Yekun məqsəd tələbələrin öz qabiliyyət və potensiallarına inamını artırma biləcək sübuta əsaslanan tövsiyələr və müdaxilələr təqdim etməkdir.

Bu araşdırma nəticəsində, özünəinam səviyyəsinə təsir edən psixoloji amilləri və onların nəticələrini başa düşməklə, müəllimlər və tələbələr özünə inamı artırmaq və müvəffəqiyyəti təşviq edən optimal öyrənmə mühiti yaratmaq üçün strategiyalar inkişaf etdirə bilərlər.

Daha yüksək səviyyəli özünəinam tələbələri gücləndirəcək, bu da akademik performansın yüksəlməsinə, motivasiyanın artmasına, insanlarla effektiv ünsiyyətin yaradılmasına, ehtiyacı olan şəxslərə etik və peşəkar xidmətlər göstərilməsinə və uzunmüddətli perspektivdə daha böyük karyera uğurlarına gətirib çıxaracaq.

Rəfiqə Əlizadə

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-9951-9114>

rafiga898@gmail.com

Tədris prosesinin təşkilində təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi

Açar sözlər: *müasir təlim metodları, dərs prosesi, fəal dərs, bilik, şagirdlər*

Keywords: *modern teaching methods, teaching process, active learning, knowledge, students*

Müasir dövrdə tədris prosesində təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə məktəblərdə müasir təlim metodlarının və yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi kontekstində müəllim tərəfindən müəyyənləşdirilən məqsəd və vəzifələrin icrası həyata keçirilir. Dərsin hər bir dəqiqəsinin səmərəli keçirilməsi və şagirdlərin fəallığı, nəticələrin müsbət olmasına birbaşa təsir göstərir. Müasir təlim metodlarının tətbiqi, elektron dərslərin təşkili, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübələrinin öyrənilməsi və tətbiqi, açıq dərslərin dinlənilməsi və təhlili, dərsdə istifadə olunan təlim üsullarının məqsədyönlüyü, texniki vasitələrdən və əyani vəsaitlərdən istifadə, müəllimin fasilitator rolunu icra etməsi, verdiyi tədqiqat sualları şagirdlərin çalışqanlığını artırır və onların elmlərin əsaslarına sərbəst yiyələnməsinə şərait yaradır.

Dərs prosesində müəllim aşağıdakı aspektləri nəzərə almalıdır:

a) Şagirdlərlə ünsiyyətdə dərsin mərhələlərindən və vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif ünsiyyət formalarını düşünməlidir;

b) Həm verbal (toxunma, başını sığallama və s.), həm də qeyri-verbal ünsiyyətdən istifadə etməlidir;

c) Təlimi subyekt-subyekt münasibətləri çərçivəsində qurmalıdır. Şagird, müəllimin təlim fəaliyyətinin obyektı deyil, dərstdə yaradılan təlim şəraitindən istifadə edərək öz inkişaf səviyyəsini yüksəldən subyektdir.

Fəal dərslərin effektivliyini artırmaq üçün ən mühüm şərtlərdən biri dərslərin sistemli planlaşdırılmasıdır. Fəal dərslərin yaradıcı mahiyyətinə baxmayaraq, onun uğuru dərslərin bütün mərhələlərinin əvvəlcədən planlaşdırılmasından asılıdır. Dərslə hazırlıq üçün kifayət qədər vaxt və səy sərf edən müəllim dərsləri icra edərkən daha az çətinliklə qarşılaşacaqdır. Planlaşdırma, təlimin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayır. Dərslərin səmərəliliyini təmin edən əsas amil, təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsidir. Təlim məqsədlərinin bir neçə təsnifatı mövcuddur. Ən geniş yayılmış təsnifatlar aşağıdakılardır:

1. Müəllimin fəaliyyətinin xarakterinə görə: öyrədici, inkişafedici, tərbiyəedici;

2. İdrak sahəsində əldə olunan nəticələrin səviyyəsinə görə;

3. İdrak prosesinin səviyyəsinə görə: hafizənin və təfəkkürün müxtəlif növləri (məntiqi, tənqidi, yaradıcı).

Fəal dərslərin planlaşdırılmasında məzmun xəttinin, standartların və alt standartların seçilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məzmun xətləri, ümumi təlim nəticələrinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən olunan fənn kurikulumunun vacib hissəsidir. Məqsəd, şagirdlərin qazanacağı bilik və bacarıqları aydın şəkildə təsvir etmək və sistemləşdirməkdir.

Dərsləri planlaşdırarkən müəllim dərslərin hansı növə malik olduğunu müəyyən edir. Fəal dərslərin iki əsas növü vardır: induktiv və deduktiv. İnduktiv tədqiqat xüsusi biliklərdən ümumi biliklərə doğru irəliləyir, deduktiv tədqiqat isə əksinə, ümumi biliklərdən xüsusi biliklərə yönəlir. Dərslərin induktiv və deduktiv şəkildə keçirilməsi, əsasən dərslərin məqsədindən

asılıdır. İnduktiv yanaşma, xüsusilə yeni mövzu təqdim edildikdə istifadə olunur, deduktiv yanaşma isə mövzunun daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Fəal dərsin induktiv və deduktiv növləri ardıcıl şəkildə də həyata keçirilə bilər; yəni, induktiv yanaşmadan deduktiv yanaşmaya və ya əksinə keçid mümkündür. Dərsin növünə əsasən onun strukturu da müəyyən dərəcədə fərqlənəcəkdir.

Fəal təlim, düşüncə prosesinə əsaslanır, dərslər dialoq şəklində keçirilir və şagirdlər dərs boyunca aktiv iştirak edirlər. Dərsin əvvəlində problemlə bir vəziyyət yaradılır, müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və əks əlaqə qurulur, qrup işindən geniş istifadə edilir, şagirdlər birgə fəaliyyət göstərir, iş vərəqləri istifadə olunur, müxtəlif bilik mənbələrindən faydalanılır, biliklər yaradıcı şəkildə tətbiq edilir və s.

Aytən Məmmədova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-3896-4925>

ayten_memmedova@mail.ru

Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi əsasları

Açar sözlər: *innovasiyalar, bank bölməsi, kommersiya bankları, risk idarəetməsi, investisiya prosesləri*

Keywords: *innovations, banking sector, commercial banks, risk management, investment processes*

Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi əsasları barəsində çoxistiqamətli təhlillərin aparılması, əsas etibarilə, aktual tədqiqat sahələrinə misal olaraq bir sıra aktual məsələləri nəzərə almaq olar. Bunlar, müasir iqtisadi idarəetmənin mühüm ifadəsi olmaq etibarilə, bir sıra aktual məsələlərin mövcud olmasından ibarət ola bilər. İnvestisiya hədəfləri və konsepsiyalarından ibarət olan proseslərin tənzimlənməsi məsələlərini nəzərə alınmış olması, bankların nəzarətində olan investisiya həcmələri və onların hansı sferalara istiqamət almış olması, bu sahənin mühüm elementləri içərisində yerini almış olur.

Burada, risk idarəetməsinin mahiyyətini də yüksək dəyərləndirmək olar ki, bu da, bankların investisiya prosesləri zamanı ortada olan risklərin diqqətə alınmış olması və idarə olunması proseslərinin yüksək məntiqi nəticəsi olmaqdadır. Bir biri ilə əlaqəli olan meyarlar içərisində investisiya portfeli diversifikasiyasının da mühüm nəticələrini qeyd etmək olar. Nəzərə almaq olar ki, bankların müxtəlif sənaye sferalarında və maliyyə

mexanizmləri ilə diversifikasiya olunan investisiya portfeli qərarlaşdırmaq məqsədilə reallaşdırmış olduqları tədbirlərdir.

Alıcı prosesləri və maliyyə təminatı, bankların alıcılara təklif etdikləri yatırım maliyyələşdirmə prosesləri və bu sferada inovativ baxışları ortaya qoymaqdadır. Bu proseslər kortəbii olaraq tənzimlənməməli, qanunvericilik və regulator rəhbərlik mühitində həyata keçirilməlidir. Ölkəmizin maliyyə bölməsində tətbiq olunan qanunvericilik və bankların yatırım fəaliyyətləri üzərindəki regulator idarəetmənin analiz olunması, bu sahənin olduqca mühüm tərəflərini ortaya qoymuş olur.

Bəhs olunan məsələlər əsasında, bankların investisiya proseslərinin iqtisadi əsaslarını və zəruri tərəflərini əhatəli olaraq təsvir etmək olar. Bütün bunlarla birlikdə, Azərbaycan Respublikasının Kommersiya Banklarının İnvestisiya Fəaliyyətinin İqtisadi Əsasları kontekstində, Kommersiya banklarının iqtisadi idarəetmədə önəmi və zəruriliyi investisiya proseslərinin bank bölməsindəki yerinin nədən ibarət olduğunu ifadə etməyə imkan vermiş olur.

İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin əhəmiyyətinin və formalarının müəyyən olunması elmi və təcrübi əhəmiyyətinə görə fərqlənmiş olur. Burada, investisiya anlayışı və kommersiya banklarının əsas investisiya istiqamətləri, eyni zamanda, bank yatırımlarının təsnifatı Azərbaycan banklarının yatırım idarəetməsi nəzərdə tutulur. Ticarət banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi təminatları bütün tərəflərinə görə aktuallıq kəsb etməkdədir.

Bankların investisiya proseslərinin iqtisadi təminatları müasir dövrün aktual məsələləri içərisində yerini alır və burada, risk, eyni zamanda, mənfəətlilik mövzuları özünü göstərməkdədir. Qeyd etmək olar ki, investisiya portfelinin müqavimətliyi məsələləri və onun iqtisadi faydalılığa təsiri imkanları daha modern bir yanaşma tələb edir ki, bu da, milli iqtisadiyyat üçün

olduqca zəruri olmaqladadır. Ölkəmizdə Bank yatırımlarının hüquqi və tənzimləyici çərçivəsi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının və digər tənzimləyici qurumların rolu artmaqdadır. Həmçinin onların qanunvericilik bazası və normativ hüquqi sənədləri, öz özlüyündə bank bölməsində investisiya proseslərinə dövlət qayğısı və vergi mexanizminin nizama salınması, həm də müasir aktualıq kəsb etmiş olan innovativ həllər içərisində yerini almaqdadır.

Şəbinur Aslanova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-6019-1649>

aslanovasebinur@gmail.com

Ali təhsil müəssisələrində təhsilin keyfiyyətinin artırılma istiqamətləri

***Açar sözlər:** Ali təhsil müəssisələri, təhsilin keyfiyyəti, müasir durumu, təhlil*

***Keywords:** Higher education institutions, quality of education, current situation, analysis*

Azərbaycan Respublikasında ali təhsil müəssisələrində təhsilin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində son illərdə əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bu sahədə əsas diqqət keyfiyyət təminatı sistemlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir.

Ali təhsil müəssisələrində keyfiyyətin təmin olunması məqsədilə daxili və xarici qiymətləndirmə prosesləri həyata keçirilir. Daxili qiymətləndirmə zamanı tədris, elmi-tədqiqat, idarəetmə və beynəlmilləşmə kimi proseslər qiymətləndirilir. Xarici qiymətləndirmə isə Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi (TKTA) tərəfindən aparılır. TKTA, ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiyasını həyata keçirərək, onların fəaliyyətinin dövlət standartlarına uyğunluğunu qiymətləndirir (Kotova, 2023).

Akkreditasiya isə ali təhsil müəssisələrinin və onların proqramlarının standartlara uyğunluğunu rəsmi olaraq təsdiqləyən prosesdir. Bu, ali təhsilin keyfiyyətini artırmaq və əmək bazarının tələblərinə uyğun kadr hazırlığını təmin etmək üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Akkreditasiya iki əsas formada

həyata keçirilir: institusional və proqram akkreditasiyası. İnstitusional akkreditasiya ali təhsil müəssisəsinin ümumi fəaliyyətini qiymətləndirir və onun idarəetmə, tədris, tədqiqat və resurs təminatı kimi sahələrini əhatə edir. Proqram akkreditasiyası isə konkret ixtisas və tədris proqramlarının standartlara uyğunluğunu və əmək bazarına uyğunluğunu yoxlayır (Kuz'minov, 2019). Bu proseslər Azərbaycanda əsasən Təhsildə Keyfiyyət Təminatı Agentliyi (TKTA) tərəfindən həyata keçirilir. TKTA təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini qiymətləndirərək, onların milli və beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təsdiqləyir. Eyni zamanda, tədris proqramlarının təkmilləşdirilməsi, müəllim heyətinin peşəkarlığının artırılması və tələbələrin təhsil səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində işlər görür. Bu proseslər təhsilin keyfiyyətinin artırılmasına və ali təhsil müəssisələrinin beynəlxalq rəqabətliliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Keyfiyyət təminatı və akkreditasiya sistemlərinin inkişafı təhsil müəssisələrinin müasir tələblərə uyğunlaşmasına imkan yaradır. Bu sistemlərin tətbiqi tədris prosesini daha effektiv edir, tələbə məmnuniyyətini artırır və təhsil müəssisələrinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasını təmin edir. Eyni zamanda, bu islahatlar təhsil müəssisələrinin əmək bazarına uyğun mütəxəssis hazırlığını həyata keçirməsinə və elmi potensialını inkişaf etdirməsinə şərait yaradır. Azərbaycanda bu istiqamətdə aparılan islahatlar davam etdirilir və təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün kompleks tədbirlər görülür.

Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin inkişafı və keyfiyyətin artırılması məqsədilə dövlət tərəfindən qəbul edilmiş strateji sənədlər və proqramlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu çərçivədə təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası əsas yer tutur. Strategiyanın əsas məqsədi təhsil sahəsində islahatlar aparmaq, təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlığını təmin etmək və təhsil sisteminin

beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaqdır (Pozdnyakova, 2020).

Dövlət Strategiyası çərçivəsində təhsil proqramlarının müasirləşdirilməsi, tədris metodlarının yenilənməsi, müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması və təhsil infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi prioritet istiqamətlər kimi müəyyən edilmişdir. Təhsil müəssisələrinin maliyyə və resurs təminatının yaxşılaşdırılması, elektron təhsil texnologiyalarının tətbiqi və rəqəmsal təhsil mühitinin yaradılması da strategiyanın əsas hədəfləri arasındadır. Eyni zamanda, tələbələrin bilik və bacarıqlarının beynəlxalq standartlara uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi, onların yaradıcılıq və tənqidi düşüncə qabiliyyətlərinin gücləndirilməsi xüsusi diqqət mərkəzindədir.

Dövlət Strategiyası təhsil müəssisələrinin beynəlmilləşməsini dəstəkləmək və beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək üçün xüsusi tədbirlər nəzərdə tutur. Bu tədbirlər arasında beynəlxalq proqramlarda iştirak, xarici tələbələrin Azərbaycanda təhsil almaq imkanlarının artırılması və yerli universitetlərin beynəlxalq reytinglərdə mövqelərinin yaxşılaşdırılması mühüm yer tutur. Həmçinin, təhsil sisteminin əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırılması, məzunların məşğulluq imkanlarının artırılması və davamlı peşə inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi də Dövlət Strategiyasının əsas istiqamətlərindəndir (Sviridova, 2022).

Azərbaycan hökuməti bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün genişmiqyaslı islahatlar aparır və təhsilə ayrılan dövlət büdcəsini artırır. Təhsil müəssisələrinin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, tədris və tədqiqat fəaliyyətlərinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi və bu sahədə beynəlxalq tərəfdaşlığının tətbiqi strategiyanın davamlı olaraq həyata keçirilməsini təmin edir. Dövlət Strategiyası ölkədə təhsilin davamlı inkişafını təmin etməklə yanaşı, ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişafına da mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Kotova, T.A. (2023). *Sovremennye tendentsii v otsenke kachestva obrazovaniya.*
2. Kuz'minov, YA. et al. (2019). *Obrazovanie 2020: vyzovy i novye realii.*
3. Pozdnyakova, I.R. (2020). *Innovatsionnye tekhnologii v obrazovatel'nom protsesse.*
4. Sviridova, N.V. (2022). *Kachestvo obrazovaniya: sovremennye vyzovy i puti ikh preodoleniya.*

Billur Əliyeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0004-2837-444X>

billur_alieva@mail.ru

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və idarə olunmasında bankların rolu

Açar sözlər: *sahibkarlıq fəaliyyəti, konsaltinq xidmətlər, beynəlxalq bazarlar, investisiya layihələri, rəqabət mühiti*

Keywords: *entrepreneurship, consulting services, international markets, investment projects, competitive environment*

Sahibkarlıq fəaliyyətinin uzunmüddətli perspektivliliyi, milli iqtisadiyyatın çevikliyini təmin edən mühüm meyarlardan biri olmaqdadır. Sahibkarlar yeni iş yerlərinin açılmasına zəmin yaradır, istehsalın səviyyəsini yüksəldir və bazarda rəqabət şəraitini daha da təkmilləşdirir. Ancaq biznesin yaradılması və perspektivli olması məqsədilə maliyyə ehtiyatlarına tələbat mövcud olur. Buna görə də, banklar sahibkarlıq təşəbbüslərinin mühafizə olunmasında və yönəldilməsində zəruri rola malik olur. Banklar sadəcə kreditləşdirmə yox, eyni zamanda da, sahibkarların maliyyəsinin idarə olunması, risklərin yönəldirilməsi və global ticarətlərə çıxışı məqsədilə bir sıra tədbirlər təklif edirlər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsində bankların rolunun araşdırılması və əsaslandırılması. Banklar sahibkarlara bir sıra zəruri sferalar üzrə dəstək olurlar:

1. Kredit və maliyyə təminatının gücləndirilməsi. Sahibkarlara uzundövrü və qısdövrü kreditlərin təqdim olunması bu sferada mühüm əhəmiyyətinə görə seçilmiş olur. Kiçik və orta proseslər məqsədilə, güzəştli və dövlət yardımı ilə təklif olunan

kreditlərin verilməsi iqtisadi səmərə vəd etməkdədir. Burada, xüsusilə də, startaplar üçün zəruri finansal təminatların ləihələri və vençur kapitalı şəraitlərinin olması;

2. İnvestisiya və maliyyə ehtiyatlarına əlçatanlığın təmin olunması. Sahibkarların kapital resurslarına əlçatanlığını sürətləndirmək məqsədilə investisiya xidmətlərinin göstərilməsinin əhəmiyyəti olduqca yüksək olacaqdır. Bankların malik olduqlar resursları hesabına sahibkarlıq projələrinə kapital yatırması önəmlidir. Fərqli maliyyə mexanizmləri üzrə bizneslərin şaxələnməsinə yardım etmək bu sahədə daha etibarlı nəticələr gətirməkdədir.

3. Dövlət tərəfindən təsdiq və icra olunan çoxistiqamətli proqramlarının reallaşmış olması yeni keyfiyyət mərhələsini yaratmaqdadır. Sahibkarlıq fondlarının və dövlətin dəstək layihələrinin reallaşmasında bankların vasitəçi mövqeyi mühüm olmaqdadır. Aşağı faizli kreditlərin və qrantların sahibkarlara təklif olunması da olduqca əhəmiyyətlidir. Sahibkarlığın perspektivliliyi üçün müvafiq güzəştlərin və motivasiyaedici addımların atılması, bankların sahibkarlıq təşəbbüslərinin idarə olunmasında əhəmiyyətini daha da yüksəltmiş olur. Banklar yalnız maliyyə ehtiyatları təklif etmir, eyni zamanda da, bizneslərin səmərəli idarə olunması məqsədilə fərqli xidmətlər göstərmiş olurlar:

1. Maliyyə idarə olunması və konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi üçün sahibkarlara pul axınlarının məqsədyönlü idarə olunması üzrə əsaslı təlimlər və müzakirələrin nəzərə alınması. Burada, işgüzar tənzimləmə və investisiya konsepsiyalarının qurulmasında dəstək mexanizmlərinin əhəmiyyəti yüksək olacaqdır.

2. Risklərin yönləndirilməsi və sığorta xidmətlərinin fəal şəkildə olmaqla, göstərilməsi. Sahibkarlıq proseslərində maliyyə təhdidlərinin minimum olması məqsədilə sığorta və zəmanət tədbirlərinin göstərilməsi. Qlobal ticarət təhdidlərinin idarə

olunması məqsədilə bank zamanətlərinin nəzərə alınması bu sahənin perspektivliliyini yüksəldəcək;

3. Modern bank xidmətləri və rəqəmsal çıxış yollarının diqqətdə olması. Nağdsız ödəniş mexanizmləri, POS terminallar, biznes kartları və onlayn bankçılıq proseslərinin olması, sahibkarlar üçün avtomatlaşdırılmış mühasibatlıq və maliyyə hesabat mexanizmlərinin əhəmiyyətini yüksəldir;

4. Beynəlxalq bazarlara çıxış perspektivləri, Sahibkarların ixrac resurslarını yüksəltmək məqsədilə maliyyələşdirmə və qlobal kreditlərin səmərəliliyini yüksəldir. Beynəlxalq bazarda rəqabət keyfiyyətlərini yüksəltmək məqsədilə strateji bank xidmətlərini daha da faydalı edir.

Nərmin Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0002-1423-0125>

narminmmdova2001@gmail.com

Ədəbiyyatda müəllim obrazı: Müxtəlif dövrlər və cəmiyyətlər

Açar sözlər: *müəllim, şəxsiyyət, ideal, tərbiyə, XX əsr*

Keywords: *teacher, personality, ideal, nurture, XX century*

Təhsil alanların mənəvi aləmlərinə nüfuz etmək, onları şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq müəllimin əsas vəzifələrindən biridir. Hər bir təhsil ocağında müəllimə ideal və əvəzolunmaz şəxsiyyət kimi yanaşılır. B.Vahabzadə “Müəllim” şeirində müəllimi şagirdlərinin həyatına işıq tutan mövqedə təsvir etmişdir. Müəllim təhsil alanların mənəvi-əxlaqi cəhətdən inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin müəllim hər zaman mükəmməl ola bilmədiyindən bu gerçəklik Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli nümunələrində öz əksini tapmışdır.

Elçinin “Dolça” povestində mənfi müəllim obrazı kimi çıxış edən Kələntər müəllim əxlaqi problemləri özündə cəmləyən, müəllim adına uyğun olmayan əməllərin icraçısı kimi təqdim edilir. Şəxsi mənafeyini üstün tutan bu obraz təhsil və tərbiyə missiyasını layiqincə yerinə yetirə bilmir. Mənəviyyat cəhətdən yoxsul olan Kələntər dostu Bəşirə xəyanət etməkdən belə çəkinmir. Elçin bu əsər vasitəsilə yalnız həyat gəlirini düşünən müəllim obrazlarına yanaşmasını nümayiş etdirir, bununla təhsil sisteminə zərər dəydiyini vurğulayır və cəmiyyətdə baş verən gerçəklikləri təqdim edir.

“Dolça” povestində müsbət obraz Ağababa adət-ənənələrə sadıq qalaraq müdrik xarakter nümayiş etdirir, təcrübələrini

gənc nəslə ötürməyə çalışır. Bu obraz ənənəvi dəyərlərin müasir dövrün tələblərinə uyğun olmadığını simvolizə edir. Kələntər müəllimə qarşı münasibəti isə onun əxlaqi prinsipiallığını göstərir.

XX əsrin sosial-siyasi mühiti Anarın “Şəhərin yay günləri” əsərində fərqli aspektdən təhlil edilmişdir. Anar əsərdə insanın cəmiyyətdəki rolunu araşdırır. Əsərin ideal obrazı Qiyas müəllim müəllimin vəzifəsinin bilik verməklə məhdudlaşmadığını, əsas etibarilə onun gənc nəslə tərbiyə etmək gücünə malik olduğunu sübut edir. Humanizm, ədalət, vicdanla hərəkət etmək Qiyas müəllimi xarakterizə edən başlıca özəlliklərdir. Beləliklə, onunla Kələntər müəllim arasında əxlaqi və ideoloji ziddiyyət olduğu nəzərdən qaçmır. Qiyas müəllim mürəkkəb sosial şəraitin qanunlarına riayət etmək əvəzinə, əxlaqi mövqeyini qoruyaraq şəffaf şəxsiyyət olmağı təbliğ edir.

Müəllimlik peşəsinin müqəddəsliyi Mir Cəlalın “Nazik mətləb” hekayəsində əsas problem olaraq qoyulur. Azər dərs dediyi kənd mühitində şagirdlərinin üzündə yaranan təbəssümün səbəbkarı olmaqdan özünü xoşbəxt hiss etsə də, şagirdinə aşıq olması onu mənən sarsır. Daxili aləmində gedən mübarizə vicdanının səsinə dinləməklə nəticələnir, peşə və əxlaqını üstün tutur. Azərin bu addımı şəxsi izzətini qorumaq məqsədindən irəli gəlir, mənəvi və əxlaqi dəyərləri şəxsi arzularının önünə keçir.

Nəticə etibarilə, əsərlərdə qoyulan əsas məsələ insanın daxili aləmini, vicdanını və əxlaqını qorumasıdır. Hər bir müəllim peşəsinin mahiyyətini dərk edərək gənc nəslə vicdan və doğru əxlaqla tərbiyə etmək məsuliyyətini daşıyır.

Nuray Məmmədova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-1978-3478>

nuray_memmedova@mail.ru

İstehsal müəssisələrinin maliyyə ehtiyatları ilə təmin olunması

***Açar sözlər:** istehsal müəssisələri, maliyyə ehtiyatları, kommersiya bankları, istehlak fondu, əsas fondlar*

***Keywords:** manufacturing enterprises, financial reserves, commercial banks, consumer funds, fixed assets*

Zəruri maliyyə ehtiyatlarının mühüm hissəsini şirkətlərin sərəncamında olan və lider idarəetmə strukturlarının qərarı ilə bölüşdürülən gəlirlər təşkil etmiş olur. Şirkətlərin maliyyə mexanizmindən asılı olaraq onun sərəncamında olan gəlirlər bu sferalarda istifadə oluna bilər:

- dolğun miqyasda istehlaka;
- strukturun işlərinin investisiya olunmasına;
- dolğun miqyasda şirkətlərin tərəqqisinin yenidən investisiya olunmasına;
- istehsal təminatından asılı olaraq I 3 sferaya ayrılmasına.

Təbii olaraq, maliyyə təminatının qərarlaşmasında II mühüm hissəni amortizasiya ayırmaları təşkil edir. Belə ayırmalar əsas istehsal fondlarının və qeyri-material aktivlərin yeyilməsinin dəyərinin pul ilə ifadəsini göstərir. Bəhs olunanlar, ikili mahiyyət kəsb edir. Belə ki, ilk olaraq məhsul yaradılması xərcləri strukturuna aid olunur və sonradan əmtəə ticarətindən əldə olunan mənfəətin daxilində şirkətin hesablaşma hesabında ifadəsini tapır ki, bu da istər primitiv, istərsə də geniş təkrar istehsalın iç bazası olaraq, yerini almış olur. Cəmlənmiş olan

amortizasiya ayrılımları bu sfera üzrə fondu yaratmış olur. Belə vəziyyətdə aşınmış əsas fondların yenidən yaradılmasına xidmət edir. Gəlirlərin hər biri şirkətlərin sərəncamında olmur.

Şirkətlərin sərəncamında olan gəlirlər idarəetmə strukturlarının qərarı ilə qənaət, istehlak və ehtiyat fondları ortaya çıxmasına istiqamətləndirilir. Qənaət fonduna transfer olunan gəlirlər istehsalın tərəqqisinə sərf olunur və şirkətlərin əmlakının yüksəldilməsinə zəmin yaradır. İstehlak fondunda toplanmış olan vəsait isə sosial problemlərin aradan qaldırılmasında istifadə olunur. Maliyyə resurslarının qərarlaşmasının cəlb olunan və ya xarici mənbələrini 4 mühüm bölməyə ayırmaq olar: zəruri, borc alınmış, yenidən bölgü prosedurunda daxilolmalar və büdcə təxsisatları. Belə bir bölgü kapital qoyuluşunun növü ilə izah olunur.

“Maliyyə ehtiyatları” və “kapital” terminləri zəruri iqtisadi vasitələrdə olduğu kimi sahibkarlıqla bağlı fərqli araşdırmalarda da olduqca müstəqil rastlanmış olur. Kateqoriya təchizatına sahib olunmaması ardıcıl olaraq, maliyyə idarəetməsi və maliyyə strategiyası terminlərinin təhrif olunmasına səbəb olur. Eyni zamanda, iqtisadçı-nəzəriyyəçilər bəhs olunan terminlərin vahid izah olunmasına nail olmamışlar. Araşdırmada maliyyə ehtiyatlarının müəyyən olunmasına səbəb olan fərqli mövqeləri dəyərləndirməyə çalışacağıq, elə metodoloji aktuallıqlara diqqəti toplamaq lazımdır ki, təqdim olunan problemə fərqli mövqelərdən diqqət etməyə zəmin olsun, baxılan nəzəri yanaşmaları təşkil edən məcmu vəziyyətləri müəyyən etsin.

“Maliyyə ehtiyatları” kateqoriyasının izahına xüsusi və təsdiq olunan izah vermək – eyni zamanda onun daxili strukturunu, şirkətlərin dövriyyəsində onların əhəmiyyətini, maliyyə əlaqələrinin material daşıyıcıları olaraq maliyyə ehtiyatlarına aid olan funksiyaları müəyyən etməkdədir. Maliyyə ehtiyatları dərəcəsinə diqqət edərkən başlanğıc metodoloji meyar olaraq, həlli mühüm olan göstərici, kateqoriyaların təsdiq olunmasıdır.

Təbii olaraq, onun əsasında onlara elmi əsası olan izah verilmiş olsun. Elmi vasitələrdə diqqət olunan məsələlərlə bağlı olaraq, 3 zəruri metodoloji baxışa rast gəlinir. Bir çox iqtisadçılar maliyyə ehtiyatlarının başlanğıc meyarı olaraq, onların dövryyəsinin həddlərini, daha səhihi – obyekt olaraq onların idarə etmə miqyaslarını qəbul edirlər.

Aytən Məhərrəmli

Bakı Slavyan Universiteti

<https://orcid.org/0009-0008-6958-6106>

meherremliayten62@gmail.com

Tələbə gənclərin sosiallaşması istiqamətində effektiv ünsiyyət metodlarından biri kimi inklüziv təhsilin rolu

Açar sözlər: *tələbə, sosial, inklüziv, metod, forma, təhsil*

Keywords: *student, social, inclusive, method, form, education*

Müasir cəmiyyətin qarşısında duran əsas problemlərdən biri də inklüziv təhsilin inkişafı ilə bağlıdır. Inklüziv təhsilin formalaşdırılmasında əsas amil kimi ünsiyyətin rolu danılmazdır. Belə ki, uşaq və gənclərin sosiallaşması birgə təhsilin əsas nüanslarındandır.

Hazırkı dövrdə Strateji İnkişaf Planının əsas hədəflərindən biri də inklüziv tədrisin təşkilində pedaqoji ünsiyyət vasitəsilə tələbə şəxsiyyətinin sosiallaşmasının struktur-funksional modelinin yaradılmasıdır. Bu prosesdə eksperimental işlərin nəticələri sistemləşdirilmişdir.

Pedaqoji araşdırmalarda inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində tələbə şəxsiyyətinin sosiallaşması modelinin tətbiqinin səmərəliliyini təmin edən pedaqoji şərtlər: tələbə şəxsiyyətinin sosiallaşması prosesi üçün psixoloji və pedaqoji diaqnostik dəstək; şəxsiyyətyönlü və sistem-fəaliyyət yanaşmalarına əsaslanan tələbə şəxsiyyətinin sosiallaşması proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsi; müəllim və tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqənin təşkili əsas şərtlərdəndir.

Texnoloji vasitələrdən düzgün istifadə etmək və texniki nasazlıqların qarşısını almaq; Tələbələrin psixoloji və fizioloji

vəziyyətinə diqqət yetirmək və lazım gəldikdə dəstək göstərmək; Mədəni və sosial fərqlərə hörmət etmək və onları dəstəkləmək.

Bədən dilinin rolu: Şifahi ünsiyyətdən əlavə, bədən dili də ünsiyyətin vacib bir hissəsidir. Müəllimin bədən dili şagirdlərə güclü təsir göstərə bilər. Göz təması qurmaq, gülümsəmək, rahat və açıq duruş saxlamaq tələbələrin özlərini təhlükəsiz hiss etmələrini təmin edir. Məsələn, dərs keçərkən sinfin arxasına doğru addımlamaq və orada tələbələrlə göz təması qurmaq onların dərsdə iştirakını artırır. Bədən jestləri və üz ifadələri şifahi mesajları dəstəkləyir və ünsiyyəti gücləndirir.

Ünsiyyətin baş verməsi üçün bəzi elementlərin bir araya gəlməsi lazımdır. Ünsiyyətdə müəyyən mesajlar kodlaşdırılır və kanal vasitəsilə mənbədən hədəfə (qəbulediciyə) ötürülür. Məsələn, danışan (mənbə) ümumi dil vasitəsilə kodlaşdırılmış sözləri (mesajı) nitq (kanal) vasitəsilə qəbulediciyə (hədəf) ötürür. Buna görə də ünsiyyətdə “mənbə, kodlaşdırma, mesaj, kanal, deşifrə, qəbuledici, qavrayış və əks əlaqə” kimi elementlər vardır.

Mənbə (Göndərən): Hər cür ünsiyyətdə prosesi başlanan bir mənbə var. Mənbə: fərdi, qrup, qurum və ya təşkilat ola bilər. Mənbə mesajı ötürən şəxs və ya mesajın mənsəə nöqtəsi kimi müəyyən edilə bilər. Mənbə mesajı ötürən kimi ünsiyyət prosesi başlayır.

Ünsiyyət prosesinin sağlam şəkildə başlaması və davam etməsi üçün mənbədə bəzi xüsusiyyətlər olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər bunlardır: Mənbə göndərəcəyi mesaj haqqında məlumatlı olmalıdır; Mənbə göndərəcəyi mesajı necə kodlaşdırmalı, sözlərin və işarələrin hansı mənalara daşdığını bilməlidir; Mənbə öz statusuna və roluna uyğun mesaj göndərməlidir. Əks halda mənfi qarşılıqlı təsirə səbəb olacaq; Mənbə alıcılar tərəfindən tanınmalıdır.

Mənbə tam ünsiyyət qurmaq üçün bədən, simvol, səs, üz, fotoşəkil, plan, xəritə və s. vasitələrdən səmərəli istifadə etməlidir.

Kodlaşdırma: Kod mesajı işarəyə, mənaya çevirmək üçün istifadə olunan simvolların çevrilməsidir. Göndərən, çatdırmaq istədiyi məlumatı, hissləri və düşüncələri qəbul edənə anlama biləcəyi simvollarla və ya hərəkətlərə çevirərək kodlaşdırır. Kodlaşdırma donorun danışmaq və yazmaq qabiliyyətini göstərir. Mənbə kodlaması zamanı effektiv ünsiyyətin baş verməsi üçün alıcının da bildiyi simvollardan istifadə edilməlidir. Kodlaşdırma mənbə tərəfindən həyata keçirilir. (Milli təhsil bəkanlığı, 2015, s.38).

Tələbələrəin Fərdi Fərqlərini Anlamaq: Hər bir tələbənin fərqli öyrənmə tərzi, marağı və bacarığı var. Xüsusən inklüzivlik qorunduğu halda müəllimlər bu fərdi fərqləri nəzərə alaraq öz tədris strategiyalarını formalaşdırırlar. Tələbənin riyaziyyatla mübarizə aparması onun tənbel və ya maraqsız olması demək deyil. Ola bilsin ki, həmin şagird daha çox vizual materiallar və ya praktiki fəaliyyətlərlə daha yaxşı öyrənir (Arslan, 2016, s. 21).

Ədəbiyyat

1. Arslan, T. (2015). Öğrenci Motivasyonunu Artırma Stratejileri. Eğitim Araştırmaları Enstitüsü, s. 19-27.
2. Milli təhsil bəkanlığı. (2015). Mesleki gelişim. Etkili iletişim. 98 s.

Fərqanə Hüseynli

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-8555-1082>

ferqanehuseynli@mail.ru

Mərkəzi bank mexanizmi termininin strukturu, aktuallığı və əhəmiyyəti

***Açar sözlər:** Mərkəzi Bank, bank mexanizmi, təşkilati yanaşma, funksional yanaşma, kredit sistemi*

***Keywords:** Central Bank, banking mechanism, organizational approach, functional approach, credit system*

İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində bank mexanizmi termini istər bank proseslərinin, istərsə də, ümumilikdə, iqtisadi məsələlərin qanuni tərəflərinin ələ alınmış olması məqsədilə mühüm terminlərdən biridir. Bir sıra dövlətlərdə, xüsusilə də beynəlmilləşmə mühitində bank fəaliyyəti istiqamətində şəxəli liberal idarəetmə yeridilmiş olur. Bankların qeyri-bank strukturları ilə vəhdətinə qadağa ləğv olunmuşdur.

İqtisadi sferada “bank mexanizmi” termininin mahiyyəti barəsində proseslər fərqli formada şərh olunur. Bu terminin izahını vermək məqsədilə ona diqqəti göstərmək zəruridir ki, o, böyük mexanizmin struktur bölməsi olaraq kredit mexanizminə, o da öz-özlüyündə respublikanın iqtisadi idarəetməsinə aid olunur. Belə asılılıq və təbəçilik, onu ifadə etmiş olur ki, bank mexanizminin fəaliyyəti və tərəqqisini maddi və qeyri-maddi nemətlərin yaradılması, dövrliyyəsi və mənimsənilməsi ilə çox bağlılıqda olmaqla, diqqətə almaq gərəkli olur. Kredit mexanizmi bu əlaqələri yaratmış olan kredit prosesləri və təşkilatların toplusunu əhatə edir. Mərkəzi bankdan və kommertiya banklarından əlavə, o, qeyri-bank kredit strukturlarını, hətta, xarici

bankların bölmələrini və təmsilçiliklərini özünə əlavə edir. Kredit mexanizminin 2 izahı qeyd olunur:

1. Kredit mexanizmi kredit növlərinin, əlaqələrinin və kreditləşdirmə mexanizmlərinin toplusu olaraq;

2. Kredit mexanizmi bu əlaqələri gerçəkləşdirmiş olan kredit şirkətlərinin toplusu olaraq.

Kredit mexanizminin bazasını bütün tərəflərinə görə ilkin mərhələdə bank idarəetməsi təşkil edir. Həmin terminin kütləvi qəbul olunan vahid izahı olmalı və onun müəyyən olunmasına 2 baxışı ayırmaq olar:

1) Təşkilati yanaşma. Burada bank idarəetməsi onu yaratmış olan ünsürlərin, daha doğrusu, mərkəzi bankın, ticarət banklarının, bank olmayan kredit strukturlarının, hətta bölmələrin və xarici bankların təmsilçilərinin toplusu olaraq təyin olunur.

2) Funksional baxış. Həmin sferada bank mexanizminin xüsusiyyəti onun ünsürləri və onların daxilində mümkün olan əlaqələrlə təyin olunur. Bank mexanizmi bütün mənalarda, ikitərəfli bağlılıqda və bir-biri ilə ikitərəfli təbəçilikdə davamlı olan banklar kompleksidir. Bankların toplusunun elə sistem olaraq diqqətə alınmış olması bir neçə meyarlara əməl olunmasını hədəf götürmüş olur:

- tələb olunan nisbətlərdə məcmu zəruri ünsürlərin olması;
- əlavə, lüzumsuz ünsürlərin olmaması;
- müəyyən dolğunluq miqyasına müvəffəq olma, daha doğrusu, nisbətən məhdud sistemdə bir sıra toplu ünsürlərin olması;
- təşkilatlanma, yəni bölməyə bənzər təsnifat halları olan ayrı-ayrı ünsürlərin sistemləşmiş olması;
- bütün zəruri bölmələrin, miqyasların və ünsürlərin, sistemin struktur həlqələrinin faydalı işləri üçün sistemin təminatlı miqyasda olması;
- müxtəlif ünsürlər daxilində ikitərəfli asılılıq və ikitərəfli təsir.

Zeynəb Əlyarova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0709-391X>

zeyneb.elyarova.01@mail.ru

Təhsil müəssisələrində strateji marketing elementlərindən istifadə

Açar sözlər: *təhsil müəssisələri, rəqəmsal texnologiyalar, daxili və xarici mühitin təhlili, təhsil müəssisələri, rəqəmsal texnologiyalar*

Keywords: *educational institutions, digital technologies, analysis of internal and external environment, educational institutions, digital technologies*

Müasir qloballaşan və rəqabətin kəskinləşdiyi dünyada, təhsil müəssisələri də davamlı inkişaf və uğur üçün ənənəvi yanaşmaları yenidən gözdən keçirməli və strateji yönümlü qərarlar qəbul etməlidirlər. Bu kontekstdə, strateji marketing elementləri təhsil sektorunun idarə olunması və fəaliyyət strategiyalarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Artan rəqabət, tələbələrin və valideynlərin artan gözləntiləri, həmçinin sürətlə dəyişən texnoloji və sosial mühit, təhsil müəssisələrini yalnız akademik nailiyyətlərlə deyil, həm də effektiv idarəetmə və strateji marketing yanaşmaları ilə də fərqlənməyə məcbur edir. Strateji marketing, müəssisənin daxili və xarici mühitini diqqətlə analiz edərək, resursların səmərəli bölüşdürülməsi və uzunmüddətli üstünlük əldə etmək üçün tətbiq olunan planlaşdırma prosesidir. Təhsil müəssisələri üçün bu yanaşma, yalnız tədris keyfiyyətinin artırılmasına deyil, həm də təklif olunan təhsil xidmətlərinin bazarda düzgün mövqeləndirilməsinə, müştəri – yəni tələbə və valideyn –

məmnuniyyətinin təmin olunmasına və davamlı innovasiyaların həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Bu işin məqsədi, təhsil müəssisələrində strateji marketing elementlərinin nəzəri əsaslarını və praktiki tətbiq imkanlarını təhlil etmək, həmçinin bu elementlərin təhsil sektorunda rəqabət üstünlüyü və davamlı inkişaf üçün necə effektiv istifadə edilə biləcəyini işıqlandırmaqdır.

Belə yanaşmada strateji marketing, müəssisənin daxili və xarici şəraitini dərin analiz edərək resursların səmərəli bölgüsünə və uzunmüddətli inkişaf hədəflərinə nail olmağa imkan yaradır. Təhsil müəssisələri üçün bu, yalnız akademik nailiyyətlərə deyil, həm də tələbə və valideynlərlə daha effektiv ünsiyyətin qurulmasına, imicin möhkəmləndirilməsinə və innovativ idarəetmə metodlarının tətbiqinə yönəlib. Bu yanaşmanın əsasını təşkil edən elementlər arasında müəssisənin uzunmüddətli məqsədlərini və fəaliyyət prinsipini əks etdirən vizyon və missiyanın formalaşdırılması, həm daxili, həm də xarici mühitin, yəni rəqabət aparan digər təhsil təşkilatları, sosial-iqtisadi şərait və texnoloji inkişafın təhlili dayanır. SWOT analizi kimi metodlardan istifadə edərək, müəssisənin güclü və zəif tərəfləri, eləcə də xarici mühitin təqdim etdiyi imkanlar və təhdidlər müəyyən edilir və bu analizlər əsasında qısa və uzunmüddətli strategiyalar hazırlanır. Bu strategiyalar, tələbə cəlb etmə, təhsil xidmətlərinin bazarda mövqeləndirilməsi və innovasiya proseslərinin dəstəklənməsi kimi sahələrdə konkret nəticələr əldə etməyə yönəldilir. Həmçinin, təhsil müəssisələri rəqabət üstünlüyünü təmin etmək üçün texnoloji inkişaf və rəqəmsallaşma istiqamətində də addımlar atır. Bu tədqiqatın əsas məqsədi, təhsil müəssisələrində strateji marketingin nəzəri və praktiki aspektlərini araşdırmaq, onun tətbiqi nəticəsində əldə olunan üstünlükləri və qarşıya çıxan çətinlikləri müəyyən etməkdir. Beləliklə, əldə olunacaq nəticələr əsasında təhsil müəssisələrinin idarəetmə proseslərində strateji

marketingin integrasiyasını daha da gücləndirmək, tələbə və valideynlərin məmnuniyyətini artırmaq və ümumilikdə tədris keyfiyyətini yüksəltmək üçün konkret tövsiyələr irəli sürüləcək. Nəticədə, strateji marketing yanaşmasının tətbiqi təhsil sektorunda dayanıqlı inkişafı təmin etməklə yanaşı, müəssisələrin rəqabət mühitində üstünlük qazanmasına da mühüm töhfə verəcək. Təhsil müəssisələrində strateji marketingin tətbiqi, müasir təhsil dünyasının tələblərinə cavab verən çevik və innovativ idarəetmə metodlarının inkişafına təkan verir.

Bu yanaşma ənənəvi təhsil modellərindən fərqli olaraq, həm tələbə, həm də valideyn ehtiyaclarını dərindən analiz edərək, müəssisənin fəaliyyətini daha rəqabətə davamlı və çevik hala gətirir. Rəqəmsal texnologiyaların və analitik vasitələrin geniş tətbiqi, bazarın dinamikasını dəqiq öyrənməyə və strategiyaların sürətli şəkildə tənzimlənməsinə şərait yaradır. Strateji marketingin tətbiqi çərçivəsində təhsil müəssisələri öz fəaliyyətlərini yenidən strukturlandırır və müasir tədris modellərini inkişaf etdirir. Bu prosesin mərkəzində tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarının və sosial dəyişikliklərin diqqətlə qiymətləndirilməsi dayanır. Nəticədə, müəssisələr tədris proqramlarını və əlavə xidmətləri cari bazar tələblərinə uyğunlaşdıraraq, həm yerli, həm də beynəlxalq müstəvidə öz rəqabət üstünlüklərini möhkəmləndirirlər. Bundan başqa, strateji marketing yanaşması daxili idarəetmə sistemlərinin təkmilləşdirilməsində də mühüm rol oynayır. Müəssisələr öz daxili proseslərini optimallaşdırmaq üçün məlumatların sürətli toplanması və analizinə əsaslanaraq qərar qəbul etmə mexanizmlərini inkişaf etdirirlər. Beləliklə, təhsil siyasətində və praktikasında atılacaq addımlar, bütün tərəfdaşların – tələbələrin, valideynlərin və müəllimlərin – məmnuniyyətinin artırılmasına və ümumi təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edəcəkdir.

Lamiyə İsrafilova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-7754-0992>

rejissorluq@mail.ru

Azərbaycan teatrşünaslığında portret janrı

Açar sözlər: *portret janrı, teatrşünaslıq, teatr sənəti, sənətçi, məqalə, monoqrafiya*

Keywords: *portrait genre, theater studies, theater art, artist, article, monograph*

Azərbaycan teatrşünaslığında portret janrının təşəkkül dövrü XIX əsrin sonlarından XX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir. XIX əsrin sonlarında Azərbaycan teatrının formalaşması, teatrşünaslıq elminin yaranmasına zəmin yaratdı. Teatr sənəti inkişaf etdikcə teatrşünaslıq elmi də müstəqil bir elm sahəsi kimi formalaşmağa, portret janrı da bu proses nəticəsində inkişaf etməyə başladı. Teatrın yaradıcılıq həyatında işıq üzü görən, təhlilinə açıq aşkar ehtiyac yaranan, tənqiddin müxtəlif janrında, o cümlədən portret janrında məqalələr ərsəyə gəldi. Bu janrda əsasən aktyorların, rejissorların sənət fəaliyyətinə və şəxsiyyətlərinə dair məlumat xarakterli məqalələr çap olundu. Beləliklə, teatr sənətinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq portret janrında yazılan ilk məqalələr, portret kitabçalar, monoqrafiyalar yarandı.

Portret janrında yazılan əsərlərdə bir qayda olaraq sənətkarın ictimai mövqeyi, fikir və ideyaları, yaradıcılığının başlıca əhəmiyyətinə toxunulur. Bu zaman müəllif portret əsərlərdə sənətkarın fəaliyyətini yalnız özünə xas xüsusiyyətlərdən ibarət olaraq deyil, həm də ictimai-mədəni və sosioloji kontekstdə qiymətləndirir. Belə yanaşma portret əsərlərdə sənətçinin yalnız

yaradıcılıq xüsusiyyətlərinin deyil, onun cəmiyyətdəki mövqeyinə, irəli sürdüyü ideya və fikirlərə, dövrün mədəni inkişafına yönələn faktlara diqqət yetirilir. Yaradıcı şəxslər haqqında yazılan portret monoqrafiyalarda, sənətkarların fəaliyyətinin yalnız səhnədə deyil, həm də cəmiyyətin ictimai-mədəni mühitindəki, sosial həyatındakı rolu qabardılır. Bu cür yanaşmalar nəticəsində sənətkarların bədii fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də cəmiyyətdəki ictimai nüfuzu nəzərdə tutulur. Bu isə öz növbəsində teatr sənətinin cəmiyyətə necə təsir göstərdiyini, bu və ya digər sənətkarın ideya və təfəkkürünün necə formalaşdığını və dövrün mədəniyyətinə nə kimi töhfələr verdiyini təəssüratı doğurur. Beləliklə, portret janrını teatrşünaslığında sosial tənqid və mədəni təhlil üçün vacib bir vasitə kimi qiymətləndirmək olar.

Bu janr sənətinin xarakterini, düşüncələrini təsvir edərək, onun daxili dünyasını, həyatını və ən əsası yaradıcılıq xüsusiyyətlərini əks etdirir. Belə ki, müəllif sənətinin daxili aləmi ilə yanaşı yaradıcılıq, ifaçılıq keyfiyyətlərini təsvir edərək onun şəxsiyyətinin bütün amillərini yazıya köçürür. Bir sözlə teatrşünaslıqda portret janrı sənətinin yazılı təsviri və ya təhlili ilə onun fiziki görünüşünü, xarakterini, psixoloji vəziyyətini, sosial mühitini, həmçinin onun yaradıcılığının izlənməsini yerinə yetirir. Portret məqalələr teatr sənətinin müxtəlif dövrlərində yaradıcı şəxslərin xüsusiyyətlərini və sənət fəaliyyətlərini təqdim etmək üçün geniş istifadə olunur. Bu janr, öz ədəbi-bədii xüsusiyyətinə görə, həm sənətkarlar və ya digər dərəcədə fəaliyyət göstərmiş mədəni və ictimai mühiti, teatr ənənələrini nəzərə alaraq onların sənət yolunu yetərinə dərin və ətraflı şəkildə əks etdirir.

Portret janrının ən mühüm cəhəti sənətkarın həyat və yaradıcılığına geniş şəkildə nəzər salmaqdır. Portret monoqrafiyalarda sənətkarların yalnız həyat yolu deyil, həm də onların teatr sənətinə verdiyi töhfələr, yaratdıqları obrazlar, bütövlükdə

mədəniyyətə qatqıları əks etdirilir. Beləliklə, portret janrı teatrşünaslıq elminin nəzəri və bədii dəyərlərini birləşdirərək, sənətkarın sənət dünyasını daha geniş və müxtəlif aspektlərdən təqdim edə bilir.

Çox zaman portret məqalələr sənətkarın xarakterinə, obrazına, səhnə ifasına və yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərinə bədii yanaşmalar təqdim edir. Yazı müəllifi sənətkarın xarakterini, onun səhnə xüsusiyyətlərini təsvir edərkən, bədii ifadə vasitələrindən yerli yerində istifadə edir. Bu da portretin oxucusunda estetik təəssürat yaradıb, onun yaradıcılığını daha dolğun və canlı şəkildə qavramasını asanlaşdırır.

Bu janrda yazılan əsərlərdə sənətkarların təkcə yaradıcılığı ilə deyil, həmçinin onların ideoloji mövqeyinə, cəmiyyətin problemlərinə, sənət və həyat haqqında düşüncələrinə yer verilir. Beləliklə, portret monoqrafiyalarda yaradıcılığın elmi yanaşma və bədii vasitələrlə təsvir edilməsi ilə bərabər konkret şəxsin sənətkarlıq xüsusiyyətləri dərinlən təhlil edilir. Janrın elmi-bədii səciyyəsinə müvafiq olaraq monoqrafiyalarda sənətkarların yaradıcılıq imkanları qeyd edilməklə elmi üsluba xas olan tələblərə, konkretlik prinsipi və bədii təsvir vasitələrinə əsaslanaraq işlənir.

Zümrüd Ramazanova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-0131-4739>

zumrudramazan@gmail.com

Transformativ liderliyin elmi inkişaf xüsusiyyətlərinin əsaslandırılması

Açar sözlər: *transformativ liderlər, müəssisənin idarə olunması, kollektivin fəaliyyəti, dəyişiklik idarəetməsi, təşkilati transformasiya*

Keywords: *transformative leaders, business management, team performance, change management, organizational transformation*

Günümüzdə transformativ idarəetmənin xüsusiyyətləri, müasir dövrdə ona olan tələblər, ölkələrin milli iqtisadiyyatlarında aktual yeri olan məsələ olaraq, onun geniş araşdırma obyektinə cəlb olunması ilə müşayiət olunmaqdadır. Bütün tərəflərinə görə, bir-birini əvəz etmiş olan keyfiyyət mərhələləri, struktur islahatları və təşkilati proseslərin nizama salınması kimi məsələlər, transformativ idarəetmənin olduqca mühüm xüsusiyyətlərinə aid olmaqdadır. Transformativ idarəetmə sahəsində aparılan araşdırmalar əsasən liderlik, dəyişiklik idarəetməsi və təşkilati transformasiya mövzularını əhatə edir. Həmin mövzular, elmi-nəzəri və təcrübi xüsusiyyətlərinə görə seçilir və müxtəlif alimlər tərəfindən araşdırma obyektinə cəlb olunmuşdur. Bəhs olunan sahədə diqqətəlayiq töhfə vermiş bəzi əsas araşdırmaçıları və onların işləri diqqəti çəkməkdədir:

1. Nəzəriyyəçi James MacGregor Burns tərəfindən əsaslandırılmış olan “Transformativ liderlik konsepsiyası” təqdim olunmuş və bu sahənin aktuallığının əsaslandırılmasında

tarixiliklə müasirliyin vəhdətinin ortaya qoyulması mümkün olmuşdur. Xüsusilə, alimin 1978-ci ildə nəşr olunan “Leadership” əsərində məhz transformativ liderliyin xarakterik xüsusiyyətləri müəyyən olunmuşdur. Haqqında bəhs olunan əsərin elmə, idarəetməyə, transformativ liderliyə töhfəsi ondan ibarət olmuşdur ki, Burns, burada, transformativ liderliyi liderin dəyərlər üzərində qurulmuş bir dəyişiklik aparıcısı olaraq rolu ilə əlaqələndirmişdir. Eyni zamanda, liderlərin yalnız təşkilati məqsədlərə çatmaq deyil, həm də daha yüksək mənəvi və etik məqsədlərə nail olmaq üçün motivasiya yaratmalı olduğunu vurğulamışdır. Təbii olaraq, bütün bunlar da, transformativ liderliyin və bu səpkili idarəetmənin olduqca zəruri tərəflərini ifadə etməkdədir.

2. Transformativ liderliyin zəruri xüsusiyyətlərinin işlənməsi proseslərində Bernard M. Bass adlı alimin də mühüm yeri və rolu olmuşdur. Xüsusilə də, transformativ liderliyin daha konkret ölçülə bilən modellərinin hazırlanmasında bu alimin tədqiqat nəticələrinin önəmi də böyük olmuşdur. Onun 1985-ci il tarixində əsaslandırıb olduğu “Leadership and Performance Beyond Expectations” adlı əsəri, idarəetmə xüsusiyyətlərinin və bu sahənin təkmilləşməsində liderliyin önəminin əhəmiyyəti yüksək olmuşdur. Alimin gəlmiş olduğu qənaət istər liderliyin, istərsə də, idarəetmənin mühüm tərəflərini ifadə edir və mühüm töhfə olaraq çıxış etməkdədir. Bernard M. Bass transformativ liderliyin dörd əsas komponentini təqdim etmişdir ki, onlar da, elmi və təcrübi xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakılardan ibarət olmaqdadır: İdealizasiya olunmuş təsir (karizma); İlham verən motivasiya; Fərdi yanaşma; İntellektual stimullaşdırma;

3. Transformativ liderliyin aktual problemlərinin tədqiq olunmasında, öyrənilməsində və mühüm qənaətlərin əldə olunmasında növbəti tədqiqatçı alim olan John P. Kotterin də mühüm xidmətlərini qeyd etmək yerinə düşmüş olar. Bəhs olunan tədqiqatçı, xüsusilə, dəyişiklik idarəetməsi və təşkilati

transformasiya üzrə mütəxəssis olmaqla, əsasən, idarəetmənin mühitlər arası dəyişikliklər üzrə formalaşmasını, onun keyfiyyət mərhələlərinə xas olan ümumi tərəflərinin əsaslandırılmasını və ümumilikdə, idarəetmə və liderlik üzrə səmərəliliyini əsaslandırmışdır. John P. Kotterin əsərlərinə diqqət etdikdə bu sferalar üzrə genişmiqyaslı araşdırmaların mövcud olduğunu qeyd etmək olar. Xüsusilə də, onun 1996-cı il tarixində tamamlamış olduğu “Leading Change” əsərində yuxarıda bəhs olunan məqamlar üzrə əhatəli araşdırmalar qeydə alınmışdır. Alimin gəlmiş olduğu qənaətlərin, tamamlamış olduğu əsərlərin və elmi əsaslandırılmalarının idarəetməyə və transformativ liderliyə olan töhvələri isə, Kotter-in 8 addımlı dəyişiklik modeli təşkilatların transformasiya proseslərini uğurla həyata keçirmək üçün istifadə olunması ilə izah olunur.

Arzu Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-7190-4879>

arzumammedova15@gmail.com

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil və müasir dövrdə onun qarşısında duran vəzifələr

***Açar sözlər:** məktəbəqədər təhsil, inkişaf, məktəbəqədər
yaşlı uşaqlar, tədris, vəzifə*

***Keywords:** preschool education, development, preschool-
aged children, teaching, task*

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil, uşaqların inkişafı və təhsil sisteminin əsasını təşkil edən mühüm bir mərhələdir. Bu dövr, uşaqların zehni, emosional, sosial və fiziki inkişafı üçün əhəmiyyətli bir mərhələ olmaqla yanaşı, gələcəkdəki təhsil prosesinin də əsasını qoyur. Məktəbəqədər təhsil sisteminin əsas məqsədi, uşaqların həyat bacarıqlarını inkişaf etdirmək, onların təfəkkürünü genişləndirmək, sosial uyğunlaşmalarını təmin etmək və sağlam şəraitdə böyümələrini dəstəkləməkdir. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin inkişafı son illərdə sürətlə irəliləmiş və dövlət tərəfindən bu sahəyə olan diqqət artırılmışdır. Dövlətin məktəbəqədər təhsil sahəsindəki islahatları, həmçinin beynəlxalq təşkilatların tövsiyələri, uşaqların erkən yaşlarda təhsilə cəlb edilməsi və onların inkişafına uyğun müasir yanaşmaların tətbiqi kimi önəmli addımlar atılmışdır.

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri, uşaqlarda kreativ düşünmə, analitik təfəkkür və tənqidi yanaşma bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Uşaqların yalnız akademik biliklərlə deyil, həm də sosial və emosional cəhətləri ilə formalaşmaları, onların həyat boyu

uğurlu və məsuliyyətli vətəndaşlar olmalarına şərait yaradır. Bu məqsədlə məktəbəqədər təhsil proqramları daima təkmilləşdirilməli və uşaqların yaşlarına və inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə tərtib edilməlidir.

Bundan əlavə, məktəbəqədər təhsilin təşkili ilə bağlı əhəmiyyətli məsələlərdən biri də pedaqoji kadrların hazırlığıdır. Müasir təhsil yanaşmalarını tətbiq etmək, uşaqların ehtiyaclarına cavab verə biləcək peşəkar müəllimlərin hazırlanmasını tələb edir. Bu isə müasir pedaqogika, psixologiya və uşaq inkişafı sahələrində dərin biliklərə malik kadrların yetişdirilməsini vacib edir.

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil sahəsində son illərdə ciddi irəliləyişlər baş vermişdir. Elm və Təhsil Nazirliyi həmçinin digər müvafiq qurumlar, məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayını artırmaqla yanaşı, onların keyfiyyətini də yüksəltməyə çalışmışlar. Bununla yanaşı, ölkədə, məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişafına dair müvafiq dövlət proqramları və strategiyalar hazırlanmışdır.

Bundan əlavə, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tədris proqramlarının zənginləşdirilməsi və uşaqların müxtəlif sahələrdə inkişafını dəstəkləmək məqsədilə, ən son pedaqoji və psixoloji yanaşmalar tətbiq edilir. Uşaqların sosial və emosional inkişafı, onları həyatda qarşılaşacaqları müxtəlif vəziyyətlərə hazırlamaq və öz hisslərini anlamaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək əsas prioritetlərdən biridir.

Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilin inkişafı, ölkənin ümumi təhsil sisteminin gücləndirilməsi üçün mühüm addımdır və gələcəkdə daha yaxşı təhsil almağa hazırlanan uşaqların yetişməsinə təmin edəcəkdir. Bu sahədə atılacaq düzgün addımlar, uşaqların sağlam böyüməsini dəstəkləyərək, ölkəmizin gələcək inkişafına mühüm təsir göstərəcək. Məktəbəqədər təhsilin inkişafı, ölkə daxilində ümumi təhsil sisteminin yüksəldilməsi ilə paralel gedir. Məktəbəqədər təhsil, gələcəkdə

uşaq məktəbə başladığında daha hazırlıqlı və motivasiyalı olmasına kömək edir. Bu prosesin düzgün şəkildə idarə edilməsi, ölkəmizin təhsil sisteminin gələcəyini müəyyən edəcəkdir.

Ayla Rzazadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-5606-1400>
rzazade.aila0@mail.ru

İdman zədələrinin reabilitasiyası psixologiyası: modellərin və müdaxilələrin elmi ədəbiyyatda təhlili

***Açar sözlər:** idman zədələri, psixoloji reabilitasiya, biyopsixososial model, koqnitiv qiymətləndirmə, motivasiya*

***Keywords:** sports injuries, psychological rehabilitation, biopsychosocial model, cognitive appraisal, motivation*

İdman zədələri idmançıların karyerasını və uğurlarını təhdid edir. Bəzi zədələr az təsirli olsa da, digərləri idmançının karyerasını sona çatdıraraq idmançıların həyat keyfiyyətinə təsir göstərə bilər. Peşəkar idmançılar karyeraları boyunca minlərlə saat məşq edirlər. Buna baxmayaraq, ya da bəlkə də buna görə, onların zədə riskləri adi məşqçilərlə müqayisədə daha yüksəkdir. Məsələn, küləkli sörf edərkən, əyləncəçilər arasında hər 1000 saat təlimdə 0.22 zədə ehtimalı varsa, lakin bu məlumat peşəkar idmançılar arasında 13 zədəyə qədər yüksəlir. Vitali (2011) gimnastika və futbol nümunəsində peşəkar qadın gimnastlarının 70-80%-nin hər mövsüm bir zədə aldığını və peşəkar futbolçuların (həm kişilər, həm də qadınlar) 75%-nin hər mövsüm zədələndiyini qeyd edir. Əyləncə idmanları üzrə aparılan tədqiqatlar (Perez-Turpin və başqaları, 2012a) fərqli idman növləri arasında fərqlər olduğunu göstərir. Məsələn, dağ xizəkçiliyi və snoubordda hər 1000 məşq günü üçün 2-4 zədə, daxili alpinizmdə isə hər 1000 gün üçün 1-3 zədə baş verir, halbuki qeyri-peşəkar küləkli sörf nisbətən təhlükəsizdir və hər

1000 məşq günü üçün ortalama 1 zədə olma ehtimalı vardır. Cinsiyyət fərqlərindəki zədələr də müxtəlifdir. ABŞ məlumatlarına əsasən, əyləncə idmanlarında kişilər, ümumiyyətlə, qadınlarla müqayisədə daha çox zədə alırlar. Məsələn, beysbol oyununda zədələnmiş kişilər zədələnmiş qadınlardan iki dəfə çoxdur, basketbol oyununda isə kişilər zədələnmiş qadınlardan dörd dəfə çoxdur. Lakin bəzi istisnalar da mövcuddur: atçılıqda qadınlar kişilərdən daha çox zədələnilirlər.

Peşəkar idmançılarla bağlı tədqiqatların sayı məhduddur və bunların çoxu yalnız bir idman növünü əhatə edir. Məsələn, Perez-Turpin və digər tədqiqatçılar (Perez-Turpin, Cortell-Tormo, Suarez-Llorca, Chinchilla-Mira və Carreres-Ponsoda, 2012) küləkli sörf kontekstini araşdıraraq göstərdilər ki, qadın idmançılar, ümumiyyətlə, zədələnməyə daha meyillidir, ancaq bir istisna vardır - yarış zamanı kişilər qadınlardan daha çox zədələnilirlər. Bu məlumatların qeyri-kamilliyi müxtəlif ölkələrdən toplanan məlumatların birləşdirilməsindəki çətinliklərdən və fərqli üsullarla toplanmasından qaynaqlanır. Bundan əlavə, peşəkar idmançılar arasında idman zədələrinin epidemiologiyası ilə bağlı ədəbiyyat çatışmazlığı mövcuddur və buna görə də peşəkar və əyləncə idmanları arasındakı fərqi və idman zədələrinin müxtəlif risk amillərinin təsirini müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Bu məlumat çatışmazlığından dolayı idman zədələrinin qarşısının alınması ilə bağlı psixoloji tədqiqatlar azlıq təşkil edir.

İdman zədələrinin bərpasının psixologiyası ilə bağlı ədəbiyyatı nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, zədə yalnız fiziki qabiliyyətlərə deyil, həm də kontekstual və psixoloji aspektlərə təsir göstərir. Əslində, bəzi hallarda zədələr idmançıların kompensasiya hüququnu əlindən alaraq həyat stressini artırır və yenidən zədə olma qorxusu, itki hissi, neqativ emosiyalar və digər ruh halı pozğunluqlarına səbəb olur. Zədənin mənfi təsiri idmançının idmanla nə qədər məşğul olmasına bağlıdır: yüksək

səviyyəli idmançılar güclü idman kimliklərinə sahib olduqları üçün daha böyük itki və ruh halı pozğunluğu hiss edirlər. Lakin onlar həm də zədəyə daha yaxşı reaksiya verirlər, çünki bu vəziyyətlə mübarizə aparmaq üçün daha çox psixoloji resurslara sahibdirlər. Bu səbəbdən, bərpa prosesində idmançılar müvafiq sosial agentlərin dəstəyi və psixoloqun müdaxiləsindən faydalana bilərlər.

İllər ərzində idman zədəsindən sonra reabilitasiya prosesini kontekstuallaşdırmaq məqsədilə bir neçə psixoloji model təklif edilmişdir. Məsələn, biopsixososial model (Brewer, 2009) reabilitasiya prosesinə təsir edən amilləri və reabilitasiyanın müvəqqəti və yekun nəticələrini nəzərə alır. İkincisi, koqnitiv qiymətləndirmə modelləridir ki, bu model koqnitiv qiymətləndirmənin digər psixoloji və kontekstual amillərlə necə əlaqəli olduğunu izah edir. Nəhayət, mərhələ modelləri idmançının zədəyə psixoloji reaksiyasının mərhələlərini və bunların fiziki reabilitasiya mərhələləri ilə necə əlaqəli olduğunu açıqlayır.

İdman zədəsi zədənin meydana gəlməsi ilə başlayır. Bədənin fiziki zədəsinin yeri, zədənin növü, səbəbi və şiddəti, həmçinin idmançının tarixçəsi və əvvəlki zədələri bioloji, psixoloji və sosial-kontekstual ölçülərə təsir edən amillərdir. Eyni şəkildə, idmançının yaşı, cinsiyyəti, etnikliyi və ya sosial-iqtisadi vəziyyəti kimi sosiodeмоqrafik amillər bioloji, psixoloji və sosial-kontekstual ölçülərə təsir göstərir. Sonra bu üç amil müvəqqəti nəticələrə təsir edir, məsələn, hərəkət diapazonu, əzələ gücü və dözümlülüüyü, oynağın elastikliyi, ağrı hissi və bərpa müddəti. Nəhayət, müvəqqəti nəticələr reabilitasiya nəticələrini təsir edir, məsələn, funksional performans, zədədən sonrakı həyat keyfiyyəti, müalicə məmnuniyyəti və idmana qayıtmaq istəyi və hazır olmaq. Bu modeldə mərkəzi rolu psixoloji amillər oynayır. Faktiki olaraq, bu amillər bioloji və sosial-kontekstual amillərlə və müvəqqəti və yekun nəticələrlə qarşılıqlı əlaqəyə malikdirlər.

Gülay Babazadə

Bakı Slavyan Universiteti

<https://orcid.org/0009-0002-6161-5557>

babazadegu@gmail.com

Onomastikanın araşdırılması: adların və onların mənalарının incəliklərinin açılması

Açar sözlər: *onomastika, etimologiya, şəxsi adlar, soyad, yer adları*

Keywords: *onomastics, etymology, personal names, surnames, place names*

Şəxsi adlar, yer adları, soyadlar və mədəniyyətlər arasında adlandırma konvensiyaları kimi müxtəlif formalarda adların öyrənilməsinə əhatə edən onomastika sahəsi nomenklaturanın əhəmiyyəti və mürəkkəbliyi haqqında maraqlı araşdırmalar təklif edir. Bu tezisdə biz adların köklərini və təsirlərini dərinlən araşdırırıq, onların içərisində yerləşdirilmiş dil, tarixi və mədəni anlayışların zəngin qobelenini üzə çıxarıırıq.

Şəxsi adların etimologiyası. Şəxsi adların etimologiyası adların tarixi və linqvistik təkamülündə valehedici bir səyahət təmin edir. Adların mənşəyini və mənalарını izləməklə, biz fərdlərin necə müəyyən edildiyini və onların mədəni və ailəvi tarixləri ilə bağlı olduğunu dərinlən başa düşürük. Bu kəşfiyyat qədim köklərdən müasir adlandırma tendensiyalarına qədər dəyişə bilər ki, bu da bizə şəxsi adların əhəmiyyətini formalaşdıran dəyişən mədəni və sosial kontekstləri dərk etməyə imkan verir.

Yer adının mənşəyi. Yer adının mənşəyinin öyrənilməsi coğrafi yerlərin əhəmiyyəti və onların adlandırma konvensiyaları haqqında unikal perspektiv təklif edir. Yer adlarının etimologiyasını təhlil edərək, dil, coğrafiya və mədəniyyət

arasındakı mürəkkəb əlaqəni işıqlandıraraq, yaşadığımız mənzərələri formalaşdıran hekayələri, əfsanələri və tarixi kontekstləri açıq. Bu təhlilə yerli folklor, yerli advermə ənənələri və müstəmləkə təsirləri daxil ola bilər.

Soyadların təhlili. Çox vaxt şəxsiyyət və nəsil işarəsi kimi xidmət edən soyadlar ailə tarixi və sosial strukturlar haqqında məlumat xəzinəsini saxlayır. Soyadların təhlili vasitəsilə biz fərdlərin öz icmalarında adlarının çəkilmə və eyniləşdirilməsi üsullarına təsir edən əcdadların, miqrasiya nümunələrinin və ictimai normaların mürəkkəb şəbəkələrini açmağa bilərik. Bu üsullar soyadların təkamülünü, regional dəyişiklikləri və müharibələr, köçlər və mədəni mübadilələr kimi tarixi hadisələrin təsirlərini əhatə edə bilər.

Fərqli mədəniyyətlərdə adlandırma konvensiyaları. Müxtəlif mədəniyyətlərdə adlandırma konvensiyalarının tədqiqi adlarla əlaqəli müxtəlif simvolik, lingvistik və sosial mənalara haqqında dəyərli fikirlər verir. Fərqli cəmiyyətlərin fərdləri adlandırma və kateqoriyalara ayırma yollarını araşdıraraq, biz insan şəxsiyyətinin mədəni müxtəlifliyini və mürəkkəbliyini daha dərinlən dərk edirik. Bu müqayisəli təhlil ad qoyma rituallarını, tabuları, din və mifologiya təsirini nümayiş etdirərək, bütün dünyada adlandırma təcrübələrinin zəngin qəbələnini vurğulaya bilər.

Brend və məhsul adlarının tədqiqi. Brend və məhsul adlarının öyrənilməsi dil, marketinq və istehlakçı davranışının kəşimələrini araşdırmaq üçün maraqlı obyektiv təklif edir. Brend adlarının semiotikasını və mədəni konnotasiyalarını təhlil edərək, biz bazarda istehlakçı qavrayışlarının və brend şəxsiyyətlərinin formalaşmasında istifadə olunan strategiyaları və rəvayətləri aşkar edirik. Bu təhqiqata uğurlu brendinq strategiyaları, beynəlxalq marketinqdə lingvistik mülahizələr və istehlakçı davranışında adlandırma psixologiyasının nümunələri daxil ola bilər.

Şəxsiyyət və cəmiyyətə təsirlər. Adlar şəxsi və kollektiv şəxsiyyətlərin qurulmasının ayrılmaz hissəsidir. Adların əhəmiyyəti lingvistik işarələrdən kənara çıxır, fərdlərin mənlilik, mənsubiyyət və mədəni irs hissələrinə təsir göstərir. Üstəlik, adlandırma təcrübələri sosial dinamika və güc münasibətlərinin nüanslarını əks etdirərək, ictimai normaları, güc strukturlarını və tarixi hekayələri formalaşdırır. Bu təsirləri başa düşmək fərdi və kommunal kimliklərin formalaşmasında adların rolunu hərtərəfli araşdırmağa imkan verir.

Onomastika tədqiqatında gələcək istiqamətlər: Adlar və adlandırma təcrübələrimiz haqqında anlayışımız təkamül etməyə davam etdikcə, onomastika sahəsində əlavə araşdırmalar üçün çoxsaylı yollar qalır. Gələcək tədqiqatlar rəqəmsal əsrdə yaranan adlandırma tendensiyalarını, qloballaşmanın adlandırma konvensiyalarına təsirini və ya adların texnologiya və süni intellektlə kəsişməsini araşdırmağa bilər. Bundan əlavə, fənlərarası tədqiqatlar onomastika ilə psixologiya, sosiologiya və antropologiya kimi sahələr arasındakı əlaqələri araşdıraraq, intizam daxilində bilik və tətbiqlərin əhatəsini genişləndirə bilər.

Yekun olaraq onomastikanın tədqiqi adların mənalılarının, təsirlərinin və mədəni əhəmiyyətinin çoxşaxəli araşdırılmasını təklif edir. Şəxsi adların, yer adlarının, soyadların və mədəniyyətlər arasında adlandırma konvensiyalarının etimologiyasına dərinləndirən nəzər salmaqla biz fərdlərin və icmaların adlandırılması və eyniləşdirilməsi yollarını formalaşdıran dil, tarixi və ictimai təsirlərin mürəkkəb qobelenləri haqqında dəyərli fikirlər əldə edirik. Adlandırmanın mürəkkəbliklərini açmağa davam etdikcə, onomastika insan şəxsiyyəti, mədəni müxtəliflik və sosial dinamika haqqında dərin anlayışlar təklif edən canlı bir tədqiqat sahəsi kimi özünü göstərir.

Hüseyn Məmmədov

Odlar Yurdu Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-7158-4230>

huseyn.memmedovh@gmail.com

Azərbaycanda beynəlxalq elektron ticarətin müasir vəziyyəti

***Açar sözlər:** elektron ticarət, logistika, elektron ödəmə sistemləri, internet marketingi, menecer*

***Keywords:** e-commerce, logistics, electronic payment systems, internet marketing, manager*

Hal-hazırkı dövrdə elektron ticarətə olduqca böyük maraq və tələbat vardır. Elektron ticarətə onlayn əməliyyatlar, elektron ödəniş əməliyyatları aiddir. Həmçinin internet marketingi, elektron məlumat mübadiləsi və avtomatlaşdırılmış məlumat toplama sistemlərini də daxil edə bilərik. Elektron ticarəti satış obyektinə və son istehlakçıya görə təsnifləndirmək mümkündür. İnternetdə həm fiziki, həm də rəqəmsal mallar satılır.

E-ticarət alqoritmi bu formada çalışır:

- Müştəri məhsul və ya xidməti seçir/sifariş edir.
- Ərizə menecer tərəfindən təsdiqlənir. Əməliyyat həmçinin avtomatlaşdırıla da bilər.
- Sifariş üçün müştəri vəsait ödəyir. Daha sonra ödəniş icra olunur.
- Məhsul paylama mərkəzinə, oradan poçt məntəqəsinə və yaxud müştərinin evinə göndərilir.
- Müştəriyə sifarişin çatdırılması ilə bağlı bildiriş gəlir.

Onlayn ticarətdə oflayn ticarətə xas olan bir sıra məhdudiyyət yoxdur. Məsələn, onlayn satıcılar üçün məhsullarını bütün dünyaya yaymaq daha əlverişlidir. İnternetdə müştərilərə səbət-

dəki əşyalar haqqında yenidən xatırlatma etmək və ya abunə olmağı təklif etmək, promosyon məhsulları göstərmək asandır. Bu, alıcını yeni bir alış üçün qayıtmağa sövq edir. Onlayn ticarətin bir çox müsbət tərəfləri vardır. Müştəri istədiyi zaman proqram vasitəsilə sifariş etmək istədiyi məhsulun rəngini, ölçüsünü, markasını və s. seçib sifariş edə bilər. Xüsusilə ilk alış-verişlərdə təklif edilən endirimlər, bonuslar buraya aiddir.

Azərbaycanda beynəlxalq elektron ticarət inkişaf edən sahələrdən biri kimi qiymətləndirilir. İnfrastruktur, ödəmə sistemləri, o cümlədən logistika xidmətləri təkmilləşsə də, gömrük qaydaları və çatdırılma xərcləri bir sıra problemlər törədir. Əsasən geyim, texnologiya və kosmetika məhsulları alınıb-satılır. Rəqəmsallaşma və startapların dəstəklənməsi sahənin inkişafı üçün vacib perspektivdir. Aşağıda Azərbaycanda beynəlxalq elektron ticarətin inkişafına dair bir sıra məsələlər araşdırılmışdır:

1. Ümumi vəziyyət, inkişaf və sürət. Azərbaycanda elektron ticarət hələ ki, regionda tam inkişaf etmiş bazarlara (məsələn, Türkiyə, Çin) nisbətən az yayılıb. Lakin internet istifadəçilərinin sayının artması, mobil texnologiyaların geniş inkişaf etməsi və onlayn ödəmə sistemlərinin olması bu sahədə irəliləyişə təkan verir. Statistika əsasən Azərbaycanda 2022-ci ildə elektron ticarət dövriyyəsi əvvəlki illərə nisbətən 20-30% artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, geyim, texnologiya məhsulları, kosmetika və gündəlik tələbat məhsulları beynəlxalq elektron ticarətdə daha çox rəğbət görür.

2. İnfrastruktur və rəqəmsal ekosistem. Azərbaycanda elektron ticarət üçün zəruri olan infrastruktur güclü formada inkişaf edir. Məsələn, ödəmə sistemləri buraya daxildir. Elektron ödəmə xidmətləri, məsələn, “Azərpoçt”, “MilliÖn” və beynəlxalq platformalar (PayPal) istifadəçilərə xidmət göstərir. Lakin PayPal kimi bəzi beynəlxalq ödəniş sistemlərinin Azərbaycanda tam funksionallığı yoxdur. Logistika və çatdırılma sistemləri

haqqında da bir neçə fikir söyləmək olar. Ölkədə logistik şirkətlər, məsələn, “AzerPost”, “FedEx” və yerli kuryer şirkətləri beynəlxalq çatdırılma xidmətləri təklif edir. Ancaq gömrük prosedurları və çatdırılma xərcləri bəzən ticarət prosesini gecikdirir.

3. Çətinliklər və məhdudiyyətlər. Beynəlxalq platformalarda (məsələn, Amazon, Aliexpress) azərbaycanlı satıcıların iştirakı hələ məhduddur.

4. Perspektivlər. Rəqəmsallaşma dövlət tərəfindən rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən layihələr beynəlxalq elektron ticarətə olduqca dəstək olur.

Startup ekosistemləri - Azərbaycan startaplarının beynəlxalq bazarlara çıxışı təmin edir. Beynəlxalq elektron ticarət sektorunun inkişafı üçün hüquqi, texnoloji və iqtisadi addımların daha da gücləndirilməsi vacib və prioritet məsələdir.

Arzu Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-7190-4879>

arzumammedova15@gmail.com

İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil regionlarda uşaqların sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi vasitəsi kimi

***Açar sözlər:** məktəbəqədər təhsil, məktəbəqədər yaşlı
uşaqlar, inkişaf, sosial bacarıqlar, regionlarda təhsil*

***Keywords:** preschool education, preschool-aged children,
development, social skills, education in regions*

Məktəbəqədər təhsil uşaqların inkişafı üçün əsas mərhələdir. Bu dövr, uşaqların sosial, emosional və intellektual bacarıqlarının əsaslarını qoyur. İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil proqramları, xüsusən inkişaf etməkdə olan və regionlarda yaşayan uşaqlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür təhsil yanaşmaları, məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların sosial bacarıqlarının inkişafını dəstəkləmək üçün vacibdir. İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil, uşaqlara həm təhsili, həm də sosial əlaqələri öyrətmək üçün imkanlar təqdim edir. İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil, icmaların uşaqların təhsilinə aktiv şəkildə cəlb olunduğu bir yanaşmadır. Bu modeldə, yerli icma üzvləri, müəllimlər və valideynlər birgə fəaliyyət göstərərək uşaqların təhsilini daha təsirli hala gətirirlər. İcma əsaslı təhsilin əsas məqsədi, uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onların həmyaşdqları ilə sağlam əlaqələr qurmasına şərait yaratmaqdır. Bu yanaşma, uşaqların oyun yolu ilə öyrənməsini və bir-birilə qarşılıqlı əlaqə qurmasını təmin edir. Təhsilin əsasları yalnız kitabdan öyrənməkdən ibarət deyil, uşaqların

müxtəlif sosial vəziyyətlərdə necə davranmalı olduqlarını başa düşmələri vacibdir. İcma məktəbəqədər təhsili, uşaqları yalnız akademik biliklərlə deyil, həm də sosial bacarıqlarla təmin edir. Sosial bacarıqların inkişafı, onların empatiya hissini, əməkdaşlıq və liderlik bacarıqlarını artırır. Sosial bacarıqlar, uşaqların özlərini sosial mühitdə ifadə etməsi, başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə qurması və qarşılıqlı anlayış və hörmət yaratmağı bacarması ilə bağlıdır. Uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün onların icma daxilindəki təcrübələri əhəmiyyətlidir. İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil, uşaqların bir-birilə ünsiyyət qurması, problemləri həll etməsi və qrup şəklində əməkdaşlıq etməsi üçün mükəmməl bir mühit yaradır. Bu cür təhsilin əsas faydalarından biri, uşaqlara sosial normasını başa düşmək, başqalarının hissələrinə qarşı həssas olmaq, öz hissələrini ifadə etməyi öyrənmək və kollektiv şəraitdə işləmək bacarıqlarını aşılamaqdır. Məsələn, icma əsaslı təhsilin tətbiq olunduğu mühitlərdə, uşaqlar birgə oyunlar oynayaraq sosial qaydalara riayət etməyi və bir-birilə anlaşımağı öyrənirlər. Eyni zamanda, uşaqların problem həll etmə qabiliyyətləri və emosional intellektləri də inkişaf edir. İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil, uşaqların sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün effektiv bir vasitədir. Bu təhsil modeli, uşaqlara sosial bacarıqları öyrətməklə yanaşı, onları qarşılıqlı anlayış, hörmət və əməkdaşlıq prinsipləri ilə tanış edir. İcma əsaslı yanaşmalar, uşaqların yalnız akademik biliklər əldə etmələrini deyil, həm də sosial və emosional inkişafalarını təmin edir. Nəticə etibarilə, icma əsaslı məktəbəqədər təhsil, uşaqların gələcək həyatlarında daha güclü sosial əlaqələr qurmasına və sağlam sosial bacarıqlar əldə etmələrinə imkan yaradır.

Nicat Mustafayev

Azərbaycan İdman Akademiyası

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0218-306X>

mnicat9696@mail.ru

Fiziki tərbiyə dərslərində şagirdlərin hərəkəti qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilmə metodları və üsulları

***Açar sözlər:** hərəkəti qabiliyyətlər, fiziki tərbiyə metodları, eksperimental təlim, şagirdlərin fiziki inkişafı*

***Keywords:** motor skills, physical education methods, experimental training, physical development of students*

Bu mövzuda eksperiment müxtəlif tədris metodları və texnikalarının motor bacarıqlarının inkişafında təkmilləşdirmələrə necə kömək edə biləcəyini qiymətləndirmək üçün təşkil edilmişdir. Xüsusi diqqət mütərəqqi hərəkəti qabiliyyətlərin təlimi, koordinasiya məşqləri, idmana xas məşqlər və fərdiləşdirilmiş rəy kimi metodların fiziki performansda ölçülə bilən qazanclara səbəb olub-olmaması ilə bağlıdır. Bundan əlavə, tədqiqat şagirdlərin hərəkəti bacarıqlarının inkişafında məqsəd qoyma və müsbət möhkəmləndirmə kimi motivasiya artırıcı strategiyaların integrasiyasının faydalarını müəyyən etmək məqsədi daşıyır.

Birləşmiş məlumat toplama metodları vasitəsilə eksperiment təkcə müdaxilənin fiziki performansın yaxşılaşmasına səbəb olub-olmamasını deyil, həm də bu metodların gündəlik fiziki tərbiyə kurikulumlarında nə dərəcədə effektiv şəkildə tətbiq oluna biləcəyini müəyyən etməyə çalışdı. Bu, həm müdaxilənin dərhal təsirini, həm də zamanla motor bacarıqlarının davamlı inkişafına təkan vermək potensialını qiymətləndirməyə imkan

verdi. Eksperimentin nəticələrinin fiziki tərbiyə şəraitində şagirdlərin motor bacarıqlarını inkişaf etdirmək, müəllimlərə şagird nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün sübuta əsaslanan strategiyalar təqdim etmək üçün ən effektiv təcrübələr haqqında dəyərli fikirlər təqdim edəcəyi gözlənilir.

Eksperimentə 12-15 yaş arası 120 orta məktəb şagirdi cəlb edilmişdir. Şagirdlər təsadüfi seçim əsasında iki qrupa bölündü:

1. Eksperimental qrup ($n=60$): hərəki bacarıqların inkişafına yönəlmiş xüsusi proqram tətbiq olundu.

2. Nəzarət qrupu ($n=60$): standart fiziki tərbiyə dərslərinə davam etdilər.

Tədqiqatın dizaynı və metodologiya. Tədqiqat pretest-post-test eksperimental dizayndan istifadə edərək həyata keçirildi. Əsas motor bacarıqları hər iki qrup üçün əvvəlcədən və sonradan test edildi:

- Çeviklik testi: 20 metrlik məkik qaçışı;
- Güc testi: Push-up və oturma məşqləri;
- Koordinasiya testi: əl-göz koordinasiyası və tarazlıq tapşırıqları;
- Dözümlülük testi: 1000 metrlik qaçış.

Eksperimental qrup xüsusi inkişaf proqramı çərçivəsində proqressiv hərəki bacarıq məşqləri, koordinasiya və çeviklik təlimləri, idman növləri üzrə xüsusi texnika məşqləri və motivasiya üsulları ilə məşğul oldu.

Nəzarət qrupu eksperimental qrupla istifadə edilən məqsədyönlü müdaxilələr olmadan, ilk növbədə, ümumi hazırlıq və əsas hərəkət bacarıqlarına diqqət yetirən standart fiziki tərbiyə kurikulumuna əməl etdi.

Eksperimentin nəticələri müxtəlif statistik və keyfiyyət analizləri ilə ölçüldü. Aşağıda həm kəmiyyət testlərinin nəticələri, həm də iştirakçıların keyfiyyət rəyləri verilmişdir.

Çeviklik testi – eksperimental qrupdakı şagirdlər vaxtın orta hesabla 15% azaldılması ilə məkiyin işləmə müddətlərində

əhəmiyyətli irəliləyiş göstərdilər. Bunun əksinə olaraq, nəzarət qrupu minimal inkişaf nümayiş etdirdi (təxminən 3%).

Güc testi - Hər iki qrup müdaxilədən sonra gücdə irəliləyiş nümayiş etdirdi, lakin eksperimental qrup daha əhəmiyyətli qazanc göstərdi. Təkanların orta sayı eksperimental qrupda 20%, nəzarət qrupunda isə 5% artdı.

Koordinasiya testi – eksperimental qrup əl-göz koordinasiyası məşqləri üçün tapşırığın tamamlanma müddətində 25% artımla koordinasiya əhəmiyyətli inkişaf, nəzarət qrupu isə 10% inkişaf göstərdi.

Dözümlülük testi – eksperimental qrup 1000 metrlik qaçış vaxtlarında əhəmiyyətli yaxşılaşma göstərərək, onların orta tamamlama müddətini 10% azaltdı. Nəzarət qrupunun irəliləyişi isə 3% oldu.

Motivasiya: sorğular və müsahibələr göstərdi ki, eksperimental qrupdakı şagirdlər fiziki tərbiyə dərslərində daha həvəslə məşğul olurlar. Onlar məşqləri yerinə yetirməkdən daha çox zövq aldıklarını bildirdilər və proqrama daxil edilmiş fərdi rəy və məqsəd qoyma strategiyalarını yüksək qiymətləndirdilər. Eksperimental qrupdakı bir çox şagirdlər motor bacarıqlarının təkmilləşdirilməsindən daha yüksək səviyyədə məmnun olduqlarını bildirdilər və fiziki imkanlarının nəzərəcarpacaq dərəcədə artdığını hiss etdilər.

Bu eksperimentin nəticələri fiziki tərbiyə dərslərində şagirdlərin hərəkəti qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün məqsədyönlü metod və üsullardan istifadənin əhəmiyyətli effektivliyini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Həm motor bacarıqlarının kəmiyyət qiymətləndirilməsindən, həm də şagird və müəllimlərin rəyindən toplanmış məlumatlar fiziki tərbiyəyə fərdi yanaşmanın şagirdlərin fiziki imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırma biləcəyinə inandırıcı sübutlar təqdim edir.

Zeynəb Əlyarova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0709-391X>

zeyneb.elyarova.01@mail.ru

Strateji idarəetmənin pedaqoji, psixoloji məsələlərinə dair

Açar sözlər: *motivasiya, liderlik, təlim, tərbiyə, keyfiyyətli təhsil*

Keywords: *motivation, leadership, training, upbringing, quality education*

Strateji idarəetmənin pedaqoji və psixoloji aspektləri təhsildə effektiv idarəetmənin əsas prinsiplərini və insan faktorunun rolunu əhatə edir. Təhsil sistemində strateji idarəetmə uzunmüddətli məqsədlərin müəyyən edilməsi, resursların düzgün bölüşdürülməsi və təhsil prosesinin səmərəli təşkilini nəzərdə tutur. Pedaqoji aspektlərə müasir təlim metodlarının tətbiqi, müəllim və şagirdlər arasında konstruktiv münasibətlərin qurulması, motivasiya və dəyərləndirmə sisteminin inkişafı daxildir. Strateji idarəetmə çərçivəsində tədris planlarının tərtib olunması, innovativ yanaşmaların inteqrasiyası və nəticələrin qiymətləndirilməsi əsas istiqamətlərdən biridir. Psixoloji aspektlər isə idarəetmədə insan amilinin nəzərə alınmasını tələb edir. Müəllim və şagirdlərin psixoloji vəziyyətlərinin öyrənilməsi, təhsildə fərdi yanaşma, emosional intellektin inkişafı və stresin idarə olunması əsas məsələlər sırasındadır. Strateji idarəetmə prosesi liderlik qabiliyyətlərini, kommunikasiya bacarıqlarını və qərar qəbul etmə strategiyalarını da özündə birləşdirir.

Təhsil sistemində strateji idarəetmənin effektiv olması üçün pedaqoji və psixoloji yanaşmaların integrasiyası vacibdir. Bu yanaşmalar təhsilin keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, müəllim və şagirdlərin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Strateji idarəetmənin pedaqoji və psixoloji aspektləri təhsil müəssisələrinin davamlı inkişafı və səmərəliliyin artırılması üçün vacib rol oynayır. Bu prosesdə əsas hədəf təhsil sistemində keyfiyyətli idarəetməni təmin etmək, müəllim və şagirdlər üçün optimal şərait yaratmaqdır. Pedaqoji baxımdan strateji idarəetmə təlim-təbiiyə prosesinin müasir tələblərə uyğun qurulmasını tələb edir. Təhsil proqramlarının inkişafı, kurikulumların yenilənməsi, interaktiv və diferensiallaşdırılmış tədris metodlarının tətbiqi bu idarəetmənin əsas istiqamətlərindəndir. Eyni zamanda, müəllimlərin peşəkar inkişafı üçün təlim və seminarların keçirilməsi onların pedaqoji bacarıqlarını təkmilləşdirməyə kömək edir. Psixoloji aspektlərə gəldikdə, strateji idarəetmə fərdi yanaşmanı və emosional dəstəyi ön plana çıxarır. Şagirdlərin motivasiyasının artırılması, psixoloji dayanıqlığın gücləndirilməsi, stress və təzyiqin idarə olunması təhsil prosesində uğurun əsas faktorlarındanır. Müəllimlər üçün də emosional dəstək və iş mühitində psixoloji rifah vacibdir. Bu, onların daha effektiv fəaliyyət göstərməsinə və yaradıcı yanaşma nümayiş etdirməsinə şərait yaradır.

Strateji idarəetmənin pedaqoji və psixoloji aspektləri təhsildə effektiv idarəetmənin əsas prinsiplərini və insan faktorunun rolunu əhatə edir. Təhsil sistemində strateji idarəetmə uzunmüddətli məqsədlərin müəyyən edilməsi, resursların düzgün bölüşdürülməsi və təhsil prosesinin səmərəli təşkilini nəzərdə tutur. Pedaqoji aspektlərə müasir təlim metodlarının tətbiqi, müəllim və şagirdlər arasında konstruktiv münasibətlərin qurulması, motivasiya və dəyərləndirmə sisteminin inkişafı daxildir. Strateji idarəetmə çərçivəsində tədris planlarının tərtib olunması, innovativ yanaşmaların integrasiyası və nəticələrin

qiymətləndirilməsi əsas istiqamətlərdən biridir. Psixoloji aspektlər isə idarəetmədə insan amilinin nəzərə alınmasını tələb edir. Müəllim və şagirdlərin psixoloji vəziyyətlərinin öyrənilməsi, təhsildə fərdi yanaşma, emosional intellektin inkişafı və stresin idarə olunması əsas məsələlər sırasındadır. Strateji idarəetmə prosesi liderlik qabiliyyətlərini, kommunikasiya bacarıqlarını və qərar qəbul etmə strategiyalarını da özündə birləşdirir. Təhsil sistemində strateji idarəetmənin effektiv olması üçün pedaqoji və psixoloji yanaşmaların inteqrasiyası vacibdir. Bu yanaşmalar təhsilin keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, müəllim və şagirdlərin inkişafına da müsbət təsir göstərir. Strateji idarəetmənin pedaqoji və psixoloji aspektləri təhsil müəssisələrinin davamlı inkişafı və səmərəliliyin artırılması üçün vacib rol oynayır. Bu prosesdə əsas hədəf təhsil sistemində keyfiyyətli idarəetməni təmin etmək, müəllim və şagirdlər üçün optimal şərait yaratmaqdır. Pedaqoji baxımdan strateji idarəetmə təlim-tərbiyə prosesinin müasir tələblərə uyğun qurulmasını tələb edir. Təhsil proqramlarının inkişafı, kurikulumların yenilənməsi, interaktiv və diferensiallaşdırılmış tədris metodlarının tətbiqi bu idarəetmənin əsas istiqamətlərindəndir. Eyni zamanda, müəllimlərin peşəkar inkişafı üçün təlim və seminarların keçirilməsi onların pedaqoji bacarıqlarını təkmilləşdirməyə kömək edir. Nəticə etibarilə, strateji idarəetmənin pedaqoji və psixoloji aspektlərinin inteqrasiyası təhsil sisteminin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu yanaşma, təhsil müəssisələrinin qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmasına, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və cəmiyyətin tələblərinə uyğun kadrların hazırlanmasına töhfə verir.

Suray Öməröva

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-7735-9041>

surayomrova@gmail.com

Postdramatik teatr istiqamətinin yaranması

Açar sözlər: *teatr, tamaşa, aktyor, rejissor, səhnə*

Keywords: *theatre, play, actor, director, stage*

Teatr tarixinə nəzər saldıqda postdramatik teatr istiqamətinin 1970-ci illərdən başlayaraq ortaya çıxdığı aydın görünür. Bu teatr istiqaməti aristotelsayağı dramaturgiyadan uzaqlaşması ilə seçilir. Klassik teatra aid strukturun dağıdılması, məkan və zaman anlayışlarının olmaması, hadisələrin məntiqli şəkildə baş verməməsi postdramatik teatra aid xüsusiyyətlərdəndir. Vizuallıq, səs, hərəkət kimi ünsürlər bu teatr istiqamətində daha çox önə çıxır. Postdramatik teatrın kökləri avanqard teatra, modernizmə gedib çıxır. 1970-ci illərin əvvəllərindən Avropa teatr ictimaiyyətində bərqərar olan postdramatik teatr üslubuna məşhur rejissorlar Piter Bruk, Robert Vilson, Pina Bauş, Tadeuş Kantor, Yeji Qrotovski, Eymuntas Nekroşyus da zaman-zaman müraciət etmişdir. Bu istiqamətdə hazırlanmış tamaşalarda rejissor seyrçiləri düşündürməyə, müşahidə aparmağa təşviq edir.

Postdramatik teatrda mənalar tamaşaçılara açıq şəkildə təqdim olunmur. İzləyici tamaşanı seyr etdikcə mənanı özü tapmağa çalışmalıdır. Mətnin və aktyor performansının mənası tamaşaçıya görə dəyişə bilər. Klassik teatrda mövcud olan dördüncü divar anlayışı postdramatik teatra xas deyil. Qəsdən bu divarın dağıdılması aktyorlara seyrçilərlə ünsiyyət imkanı yaratmış olur. Bununla da səhnə ilə tamaşaçılar arasında olan

sərhəd aradan qaldırılır. Postdramatik tamaşalar klassik teatr tamaşalarına aid dramatik strukturda qurulmur. Məhz bu da onun əsas fərqli xüsusiyyətlərindən biri hesab edilir. Səs və işıq effektlərindən geniş istifadə ilə postdramatik teatrda hissləri, duyğuları daha kəskin təqdim etmək mümkündür. Postmodernizmin təsiri altında yaranmış postdramatik teatrda dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etmir və tamaşadakı dialoqlar simvolik şəkildə təqdim edilir. Aktyorlar tamaşa zamanı əvvəli və sonu bəlli olan obraz əvəzinə duyğuları, hissi, fikirləri tamaşaçılara ötürürlər. Bu üslubda tamaşaya quruluş verən rejissorlar yenilikçi və eksperimental üsullardan istifadə etməli olurlar. Rejissorların əksəriyyəti işığı, vizuallığı, musiqini və rəqsi harmonik şəkildə səhnə əsərində istifadə edirlər. Postdramatik teatr çərçivəsində rəqs hansısa bir hərəkəti əks etdirmək əvəzinə duyğuları, fikirləri ifadə etmək üsullarından birinə çevrilir.

Çağdaş dövrdə postdramatik üslubda hazırlanmış tamaşaların səhnə dizaynında minimalizm hökm sürür. Dekorasiyalar, geyimlər minimalist üslubda təqdim edilir. Tamaşalarda daha çox toplumu maraqlandıran, düşündürən mövzulara müraciətlər olur. Azərbaycan teatrında postdramatik teatr istiqamətində tamaşalar 1990-cı illərdən hazırlanmağa başlanılmışdır. Müasir dövrdə də milli rejissor sənətində postdramatik teatr üslubuna müraciətlər aydın görünür.

Məhbubə Alaqayeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-2957-580X>

alqayevamehbube075@gmail.com

Müasir dərsə verilən tələblər

Açar sözlər: *müasir dərs, təlim metodları, şagirdlər, təlim prinsipləri, fəal təlim*

Keywords: *modern lesson, teaching methods, students, teaching principles, active learning*

Müasir dərs müəllimin şagirdin şəxsiyyətinin, elmi biliklərinin dərinləşməsi və mənəvi dəyərlərinin formalaşması üçün bütün imkanlardan istifadə etdiyi bir dərstdir. Müasir dərs şagirdlərin maraqlarına uyğun olaraq qurulmalı, onların tələblərini qarşılamağa yönəlməli, səmimi bir atmosferdə təşkil olunmalı, fəal öyrənmə metodlarından istifadə edilməli, əyani vəsaitlər elmi məlumatları dəstəkləməli və şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə əsaslanmalıdır. Müasir dərs dedikdə, fəal dərs nəzərdə tutulur. Fəal təlim şagirdlərin aktiv düşünmə qabiliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesində digər insanlarla əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən bir təlimdir. Son illərdə ölkəmizdə bir çox müəllim fəal təlim üsulları ilə tanış olub və müxtəlif treninqlərdə iştirak edib. Müəllimlər fəal dərslərin hazırlanması, planlaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün lazım olan ilkin təcrübə toplayıb, əsas bilik və bacarıqlar əldə ediblər. Fəal dərs müəllimin zəhmətinin və yaradıcı axtarışının nəticəsidir. Bu gün məktəblərdə və orta ixtisas təhsili müəssisələrində müasir təlim metodları və yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi müəllim tərəfindən planlaşdırılır və həyata keçirilir. Dərsin hər

bir dəqiqəsi nə qədər səmərəli və şagirdlərin fəallığı şəraitində keçərsə, nəticə də bir o qədər yaxşı olur.

Müasir təlim metodlarının tətbiqi, elektron dərslərin təşkili, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübələrinin öyrənilməsi, açıq dərslərin dinlənilməsi və təhlili dərstdə istifadə olunan təlim üsullarının məqsədyönlü olmasını təmin edir. Müəllimin fasilitator bacarıqları, verdiyi tədqiqat sualları şagirdlərin çalışqanlığını artırır və onların elmlərin əsaslarına sərbəst yiyələnməsinə kömək edir. Müasir təlim metodlarından istifadə edərkən şagirdlərin düşünmə qabiliyyəti inkişaf edir. Bu, müxtəlif tapşırıqların qruplarda icrası, təhlil etmə və nəticə çıxarma, layihələrin hazırlanması və digər tədbirlərlə formalaşır. Fəal təlim metodlarının əsas məqsədi şagirdləri müasir dünyaya hazırlamaq, müstəqil düşünmək, sərbəst fikir bildirmək, qərar qəbul etmək, tənqidi düşüncə formalaşdırmaq və cəmiyyətimizin demokratikləşməsində fəal iştirak etmək üçün lazım olan keyfiyyət və bacarıqları inkişaf etdirməkdir.

Təlim və tərbiyənin bir yerdə olması müasir dərslərin önəmli tələblərindən biridir. Dərs, şagirdlərin mənəvi inkişafına və əxlaqının yaxşılaşmasına kömək etməlidir. Qruplarda aparılan tədqiqat işləri zamanı şagirdlər arasında bir çox problemlər yaranır. Müəllim bu problemləri həll etməli, şagirdlərin şəxsiyyətinə, tərbiyəsinə və əxlaqına qiymət verərək onları düzgün yönləndirməlidir. Təlimin şagirdlərə yönəlməsi müəllimi dərsə daha ciddi və yaradıcı yanaşmağa təşviq edir. Müəllimlər müasir dərsləri planlaşdırarkən, əvvəlcə motivasiya və tədqiqat sualı hazırlamalıdır. Bu, şagirdə mövzunu və tədqiq edəcəyi sualı aydınlaşdırır. Bu sual dərslərin digər hissələri üçün əsas olmalıdır. Tədqiqat zamanı paylanan materialın dolğun, düzgün və yığcam olması şagirdin vaxtında nəticə çıxarmasına kömək edir. İşçi vərəqlərindəki suallar şagirdin yaradıcılığını ortaya çıxarmağa imkan yaradır. Müasir təlim prinsiplərinə nəzər salaq:

Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi. Şagirdin fəal olması üçün, o, təlim prosesinin mərkəzi obyektı olmalıdır. Təlim, uşağın maraq və tələblərinə, bilik səviyyəsinə, imkanlarına və qabiliyyətlərinə uyğun olmalıdır. Müəllim şagirdə şəxsiyyət kimi yanaşmalı, onun fərdi cəhətlərini nəzərə almalı və hörmətlə münasibət göstərməlidir.

Fəal öyrənmə prinsipi. Tədris prosesi elə qurulmalıdır ki, şagirdlərin öyrənmək istəyi artsın, onlara yeni bilikləri kəşf etmək sevinci versin. Bu, şagirdlərin düşüncələrinin fəallaşması ilə baş verir. Bunun üçün dərslərdə çətin vəziyyətlər yaradılmalıdır ki, uşaqlar bu problemləri həll etməyə çalışsınlar. Uşaq problemi həll edərkən, öyrənmə prosesi də aktivləşir və o, yeni bilikləri kəşf etməyə yönəlir.

İnkişafedici təlim prinsipi. Rus psixoloqu L.S.Viqotskinin fikrincə, təlim uşağın inkişafını irəlilətməlidir. Uşağın potensial imkanları inkişaf zonasına yönəldilməlidir. Bu zonada uşağın bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün xüsusi şərait yaradılmalıdır. Şagirdlərə onların bacarıqlarına uyğun, lakin bir az çətin tapşırıqlar verilməli, eyni zamanda müəllimlər onlara suallar verərək və kömək edərək istiqamətləndirməlidirlər. Yəni, təlim uşağın öz müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi ilə bilik əldə etməsinə yönəlməlidir. İnkişafedici təlim, əsasən, düşüncə və yaradıcılığı inkişaf etdirir.

Qabaqlayıcı təlim prinsipi. Müasir dövrdə baş verən sürətli dəyişikliklər təlimin şagirdləri həyata hazırlamasını daha da vacib edir. Təlim cəmiyyətin inkişafını əks etdirməli və yeni nəsilləri gələcəkdəki dünyaya hazırlamalıdır. Məktəb yalnız əsas bilikləri verməklə kifayətlənməməli, eyni zamanda şagirdlərin öyrənmə istəklərini və digər vacib keyfiyyətlərini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlərə müstəqil şəkildə məlumat əldə etməyi, onu işləməyi və düzgün istifadə etməyi öyrətməlidir.

Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi onun real şəraitə uyğunlaşma qabiliyyətində

özünü göstərir. Cəmiyyətin və şagirdlərin dəyişən tələblərinə uyğun olaraq, təlim proqramları və pedaqoji texnologiyalar mütəmadi yenilənməlidir. Çəvik sistemdə şagirdlərin fərqli öyrənmə üsullarına diqqət yetirilir. Müəllim hər bir şagirdə fərdi yanaşmalı və bu, şagirdlərin bilikləri daha yaradıcı və praktik şəkildə tətbiq etmələrinə kömək edir.

Əməkdaşlıq prinsipi “Müəllim-şagird” münasibətlərində hər iki tərəf təlim prosesində iştirak etməlidir. Bu, təlimin daha dinamik və birgə olmasını təmin edir. Əgər şagird müəllimlə bərabər hüquqlara malikdirsə, bu, onun özünə inamını artırır, fikirlərini rahatca ifadə etməyə imkan yaradır. Müəllim şagirdin qiymətləndirilməsində dəstəkləyici qiymətlər verməlidir ki, bu da şagird üçün daha əlverişli bir mühit yaradır.

Dialogi təlim prinsipi, şagirdlərin müzakirələrdə və qrup işlərində iştirakını təmin etməyi tələb edir. Bu, onların fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini paylaşmalarına kömək edir. Dialogi təlim, bütün şagirdlərin fərqli fikirlərini nəzərə alaraq, tədrisin məzmununu zənginləşdirir və nəticə çıxarma prosesinə təsir edir.

Xatirə Qocayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0000-0002-5027-8970>

qocaevaxatire199@gmail.com

Azərbaycan musiqisi, teatrı və incəsənətində ümummilli lider Heydər Əliyevin töhfələri

***Açar sözlər:** Ümummilli Lider, Azərbaycan teatrı, Azərbaycan musiqisi, Azərbaycan incəsənətinin inkişafı*

***Keywords:** National Leader, Azerbaijani theater, Azerbaijani music, history of the development of Azerbaijani art*

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafında mühüm rol oynamış, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına və təbliğinə böyük töhfə vermişdir.

Ümummilli liderin dövründə Azərbaycan musiqisi, teatrı, kinematografiyası və incəsənətin bütün sahələri inkişaf etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev musiqinin Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasının ayrılmaz hissəsi olduğunu vurğulamış, bu sahədə ixtisaslı kadr hazırlığının gücləndirilməsinə öz xüsusi diqqətini ayırmışdır. Ümummilli liderin dəstəyi ilə böyük bəstəkarların və musiqi xadimlərinin yaradıcılığı dəyərləndirilib, Muğam, xalq musiqisi və professional bəstəkar yaradıcılığı festivalları təşkil edilərək müxtəlif beynəlxalq musiqi festivallarında Azərbaycan musiqisinin tanıtılması təmin edilmişdir (Abdulla, 2023).

Azərbaycan öz mədəniyyəti, incəsənəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə dünyada tanınmışdır. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin kökləri çox-çox qədim zamanlara gedib çıxır. XX əsrdə isə xalqımızın mədəni həyatında yeni bir dövr başlanmışdır. Bu, ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan bir dövrdür. Ulu

öndər deyirdi ki, “xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir”. Məhz ona görə də ulu öndər hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə xalqın mədəniyyətinin inkişafını həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır (Müstəqilliyimiz əbədidir, 1999, s.85-86).

Heydər Əliyevin təşəbbüsü, yaxud sərəncamı ilə keçirilən hər bir xalq mədəniyyəti tədbiri: milli və dini bayram və mərasimlər, müxtəlif sənət festivalları, yubileylər, xalq yaradıcılığına mənsub təqdimatlar, maddi mədəniyyət abidələrinin açılışı, bərpası, müqəddəs yerlərə ziyarətlər və bu kimi müxtəlif formalı tədbirlərin bir məzmunu var – xalqımızın qədimliyinin, zəngin maddi-mənəvi mədəniyyətə sahibliyinin, bir millət kimi vahidliyinin və nail olduğu müstəqil dövlətçiliyin inkişafına xidmət. Tarixi-siyasi-mənəvi yaddaşı diri tutmaq, onu gələcək nəsillərə ötürmək, özünün ifadə etdiyi kimi “Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədiyi, sarsılmazlığı və dönməzliyini təmin etmək! (Şərq qapısı, 1992, .s-1).

Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərlərinin əsasını sağlam düşüncəli mədəniyyət təşkil edir. Sabahkı uğurlara yeganə təminat isə sağlam cəmiyyət quruculuğuna diqqət artırmaq, köklü mənəvi dəyərləri yeni nəslə və bütün cəmiyyətə daha dərinədən və əzmlə aşılamaqdır. Heydər Əliyev mədəniyyəti xalqın böyük sərvəti hesab edirdi. Elə ona görə də mədəni-mənəvi dəyərlərin qorunması, təbliği və yeni estetik düşüncəyə məxsus əsərlərin yaradılması üçün mühüm işlər görürdü. Bizim nəsil xoşbəxtdir ki, Heydər Əliyevlə bir epoxada yaşamaq bizə nəsib oldu və ulu öndərin mədəniyyətimizə, incəsənətimizə göstərdiyi böyük qayğının şahidi olduq.

Mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, Heydər Əliyev qayğısından bəhrələnməsin. Musiqimiz də, teatrımız da, kino sənətimiz də, heykəltaraşlıq və rəssamlığımız da, xalça sənətimiz də bugünkü inkişafında ulu öndərin çox dəyərli

ideyalarından bəhrələnib (Əliyev, 2013, s.60-63).

Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında yeni bir dövrün əsasını qoydu. Mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz beynəlxalq aləmdə tanındı.

Heydər Əliyev xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin formalaşmasında, onların qorunub saxlanmasında və nəsildən-nəsilə ötürülməsində Azərbaycan qadınlarının roluna hər zaman önəm verirdi. Onun Beynəlxalq Qadınlar günü münasibətilə Respublika qadınlarına təbrikində deyilirdi: “Dünya mədəniyyəti xəzinəsinə incilər bəxş etmiş Azərbaycan xalqının mənəvi dəyərlərinin formalaşması, inkişafı və qorunmasında qadınlarımızın müstəsna rolu olmuşdur. Xalqın ən əziz, qiymətli və müqəddəs hesab etdiyi Vətən, torpaq, dil anlayışları ana adı ilə bərabər tutulmuşdur. Qadın adına göstərilən dərin ehtiram, sonsuz ana məhəbbəti söz və sənət abidələrimizdə öz parlaq təcəssümünü tapmışdır. Ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələri öz əsərlərində Azərbaycan qadınının mərdliyini, gözəlliyini, mənəvi saflığını vəsf etmişlər” (Əliyev, 1999, s.18-20)

Heydər Əliyev mədəniyyətimizi yaradan, onu inkişaf etdirən insanların əməyini yüksək qiymətləndirir, onların daim qayğısını çəkirdi. Onların adlarını sadalamaqla qurtaran deyil. Azərbaycanın müqtədir sənətkarları sovet dövründə məhz Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi SSRİ-nin yüksək fəxri adını almışlar. Heydər Əliyev bəstəkarların, kinematoqrafçıların, teatr xadimlərinin, rəssamların qurultaylarında, konfranslarında iştirak edir, dərin, məzmunlu nitqi iştirakçıların alqışları ilə qarşılanardı. Onun hər çıxışı mədəniyyətin bir sahəsinin gələcək inkişaf proqramına çevrilərdi. Hansı sahədən danışırıdysa, elə hiss edirdin ki, bu sahənin mütəxəssisidir, bilicisidir. Heydər Əliyev özü də incəsənətə meyilli şəxsiyyət idi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı sanki Azərbaycan mədəniyyətinin də tərəqqisinə yeni təkan verdi. Sosial problemlər ucbatından xarici ölkələrə üz tutan sənət adamları Vətənə döndülər, onlara xüsusi qayğı göstərilməyə başlandı. Bağlanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər öz

qapılarını yenidən tamaşaçıların üzünə açdı. Azərbaycanda bir çox tamaşa müəssisələri təmir olundu, Filarmoniya təmirdən sonra yenidən istifadəyə verildi. Musiqi sənətimizin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan ulu öndərin sərəncamı ilə 24 bəstəkar və musiqişünasa Prezident təqaüdü verildi. Onların bir çoxu “Şöhrət” ordeninə layiq görüldülər. Arif Məlikov, Müslüm Maqomayev, Zeynəb Xanlarova, Həbil Əliyev, Arif Babayev kimi musiqi xadimləri “İstiqlal” ordeni ilə təltif olundular. Azərbaycan kinosunun böyük bir dövr inkişafı Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır (Əliyev, 2003, s.48-51).

Heydər Əliyevin mədəniyyətə və musiqiyə verdiyi töhfələr Azərbaycanın mədəni inkişafında silinməz iz qoymuşdur.

Ədəbiyyat

1. Abdulla, K. (2023). Mədəniyyətimizin böyük hamisi. “Azərbaycan” qəzeti, 4 may.
2. Əliyev, H. (1999). *Müstəqilliyimiz əbədidir*. 22-ci kitab.
3. Əliyev, H. (2013). *Müstəqilliyimiz əbədidir*, 43-cü kitab.
4. Əliyev, Q. (2003). *Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi*. Qismət.
5. “Şərq qapısı” qəzeti, (18 noyabr 1992).

Aytən Məhərrəmli

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-6958-6106>

meherremliayten62@gmail.com

Ali təhsil müəssisələrində tələbələrin ünsiyyət mexanizmi pedaqoji prosesin vacib komponenti kimi

Açar sözlər: *tələbə, ünsiyyət, komponent, təhsil, forma*

Keywords: *student, communication, component, education, form*

Tələbələrin universitetdə tədris prosesinə uyğunlaşması problemi hazırda psixofizioloji, fərdi psixoloji və sosial-psixoloji səviyyədə öyrənilən mühüm ümumi elmi problemlərdən biridir. Çoxsəviyyəli təlim modelinə keçid zamanı tələbələrin öz müqəddəratını təyin etmə prosesi daha da mürəkkəbləşir. Belə ki, tələbələrin təhsil fəaliyyətinə uyğunlaşması prosesində iki əsas psixoloji mexanizm meydana çıxır: ilkin ehtiyacların dəyərsizləşməsi və nailiyyət motivasiyasının zəifləməsi, aktivliyin azalması və müvafiq olaraq münasibət və təsirlərin sərtliliyinin artması ilə xarakterizə olunan emosiyaların ikinci dərəcəli nəzarəti şəklində konseptuallaşdırma. Bu mexanizmlər uyğunlaşma prosesinin tənzimlənməsinin bütün əsas səviyyələrində əsaslı fərqləri ortaya qoyur. Universitetə daxil olarkən ilkin psixoloji uyğunlaşma mexanizminin seçimi əsas xarakteroloji xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir (Aleksandrovskiy, 1976, s.38). Uyğunlaşmanın əsas psixoloji mexanizmlərinin effektivliyi tələbələrin həyata keçirildiyi adaptasiya prosesinin mərhələsinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Əsas uyğunlaşma mexanizmlərinin fəaliyyət intensivliyinin

daxili və ya xarici amillərin təsiri ilə həddən artıq artması uyğunlaşma prosesinin mərhələsindən asılı olmayaraq təhsil fəaliyyətinin məhsuldarlığının azalmasına səbəb olur. Universitetdə təhsil fəaliyyətinə uyğunlaşma prosesində, birinci və ikinci kurslarda təhsil dövründə ardıcıl olaraq bir-birini əvəz edən iki əsaslı fərqli zehni uyğunlaşma mexanizmi meydana çıxır - ilkin ehtiyacların devalvasiyası və duyğuların ikinci dərəcəli nəzarəti (Volozhin, 1987, s.17). Uyğunlaşma metodunun dəyişdirilməsi əldə edilmiş məhsuldarlıq göstəricilərinin sabitliyini və uyğunlaşma prosesinin dəyərinin dinamikada sabitliyini təmin edir, ilk növbədə sərt əlamətlərin şiddətini artırmaq, sonra onları hamarlaşdırmaq və narahatlıq-depressiv meyilləri gücləndirmək daha effektivdir.

Beləliklə, psixoloji uyğunlaşma mexanizmlərinin effektivliyi onların gücündən çox deyil, onların həyata keçirildiyi uyğunlaşma prosesinin mərhələsinin xüsusiyyətlərindən asılıdır. Uyğunlaşma mexanizmlərinin intensivliyinin həddindən artıq artması uyğunlaşma prosesinin mərhələsindən asılı olmayaraq uyğunlaşma səviyyəsinin azalmasına səbəb olur.

Uyğunlaşmanın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və həm adaptogen amillərin, həm də uyğunlaşmanın psixoloji mexanizmlərinin eyni vaxtda optimallaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi universitetdə uyğunlaşma prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaqdır. Yerli və xarici tədqiqatların nəzəri təhlili göstərdi ki, tələbələrin təhsil fəaliyyətinə uyğunlaşması optimal fəaliyyət nəticələrinin əldə edilməsini və insan-mühit sistemində tarazlıq vəziyyətinin saxlanmasını təmin edən vahid funksional sistem tərəfindən həyata keçirilən mürəkkəb çoxsəviyyəli prosesdir. İerarxik funksional uyğunlaşma sisteminin fəaliyyəti müvafiq mexanizmlərin köməyi ilə sosial-psixoloji, düzgün psixoloji və psixofizioloji səviyyələrdə həyata keçirilir.

Bu mexanizmlərin hərəkəti fərdi olaraq adekvat mikrososial qarşılıqlı əlaqəyə nail olmağa yönəldilmişdir; istəklərin optimal səviyyəsinin və uyğunlaşma proqramının hazırlanması; enerji ehtiyatlarının saxlanılması və bərpası; və ümumiyyətlə, təhsil fəaliyyətinin zəruri nəticələrini təmin etmək mexanizmin əsasını təşkil edir (Baevskiy, Kirillov, Kletskin, 1989, s.92). Tələbələr arasında belə mexanizmlərdən biri də ünsiyyət mexanizmidir. Davranış dəyişikliyi yaratmaq və məlumat, hiss və düşüncələrin paylaşılması prosesi “ünsiyyət” adlanır. Ünsiyyət subyekt mövqeyində olan şəxsin deməyə çalışdığını anlamaq, qavramaq, şərh etmək və ona cavab verməklə yaradılır. Qısaca desək, rabitə iki vahid arasında mesaj mübadiləsidir.

Ünsiyyətdə ilk təəssürat (başlanğıc) vacibdir. Əgər fərdlərdən biri hazır deyilsə, ünsiyyətə nail olmaq mümkün deyil. Ünsiyyət insanla deyil, insanla olur. Ünsiyyətin əsas xüsusiyyəti dərk edərək qavramaqdır. Sözlər, əllər, gözlər, baxışlar və duruş kimi elementlər ünsiyyətdə mühüm rol oynayır (4). Tələbə motivasiyasını artırmaq və təhsildə uğuru təşviq etmək üçün effektiv ünsiyyət strategiyaları vacibdir. Bu məqalədə tələbə motivasiyasını artırmaq üçün istifadə olunan ünsiyyət strategiyaları müzakirə edilir və tələbələr üçün düzgün tərif üsulları, konstruktiv tənqid, tərif və tənqid arasında tarazlıq, tələbə uğurunun qeyd edilməsi və qiymətləndirilməsi, effektiv ünsiyyətdə tarazlığın qorunması və ünsiyyət axınında tələbə rəyinin rolu araşdırılır. Şagirdlər üçün düzgün və təsirli tərif üsulları onların özünə inamını və motivasiyasını artırır. Eynilə, konstruktiv tənqid tələbələrə səhvlərini aşkar etməyə və təkmilləşdirmə imkanlarına diqqət yetirməyə kömək edir. Bununla belə, tərif və tənqid arasında balansı qorumaq vacibdir; çünki bu tarazlıq tələbələrin motivasiyasını və özünə hörmətini qoruyarkən onların inkişafına dəstək olur. Tələbə uğurlarının qeyd edilməsi və tanınması tələbələrə dəyərli olduqlarını hiss etdirir və onları təlim prosesinə daha çox cəlb etməyə təşviq edir.

Ədəbiyyat

1. Aleksandrovskiy, Yu.A. (1976). *Sostoyaniya psikhicheskoy dezadaptatsii i ikh kompensatsiya (pogranichnye nervno-psikhicheskije rasstroystva)*.
2. Baevskiy, P.M., Kirillov, O.Y., Kletskin, S.Z. (1984). *Matematicheskij analiz izmeneniy serdechnogo ritma pri stresse*.
3. Volozhin, A.I., Subbotin, Yu.K. (1987). *Adaptatsiya i kompensatsiya - universal'nyy biologicheskij mekhanizm prisposobleniya*.
4. <https://atilganderya.wordpress.com/teorik-ders-2/egitimde-iletisim-sureci/>

Эльмира Таги-заде
Бакинский Славянский Университет
магистрант
<https://orcid.org/0009-0008-3173-7925>
tagizade.elmira02@gmail.com

Образы-символы в рассказе И.А.Бунина «Господин из Сан-Франциско»

Ключевые слова: *господин, корабль, миллионер, символы, деньги, богатство, общество*

Açar sözlər: *cənab, gəmi, milyonçu, simvollar, pul, sərvət, cəmiyyət*

Keywords: *gentleman, ship, millionaire, symbols, money, society*

«Господин из Сан-Франциско» считается одним из лучших рассказов Ивана Алексеевича Бунина по своей идее и блестящему воплощению. История о безымянном американском господине превращается в философскую притчу с яркими символическими образами. Символы в рассказе созданы и преподнесены по-разному. Господин из Сан-Франциско становится знаком-символом буржуазного общества. Писатель подчеркивает его основные черты: бездуховность, жажда наживы, бесконечное самолюбование, но при этом не наделяет индивидуальными особенностями. Символы у Бунина, построенные на ассоциациях, позволяют в некоторой степени проникнуть в замысел писателя, безусловно, с его позволения. Так, Атлантический океан напоминает о привычном сравнении жизни человека с морем, а сам человек воспринимается как ненадежная, шаткая лодка; топки в машинном отделении заставляют представить адский огонь преисподней, на

сходстве по устройству (многопалубный корабль – человеческое общество в миниатюре, словно в разрезе), на сближении по функции (капитан – языческий бог). В рассказе уже само название носит символический характер.

В центре произведения образ миллионера, у которого, как уже выше было отмечено нет даже собственного имени, так как его никто не запомнил, - да и это ему не нужно. Бунин создает собирательный образ американского буржуа: до 58 лет свою жизнь он посвятил накоплению. Став миллионером, он хочет получить все удовольствия, которые можно купить за деньги, карнавал он думал провести в Ницце, в Монте-Карло, куда в эту пору стекается самое отборное общество, где с азартом предаются различным развлечениям. Эта жизнь лишена внутреннего содержания. Общество потребителей словно осознанно погубило в себе все человеческое, способность к сочувствию, соболезнованию. Поэтому неожиданная смерть господина из Сан-Франциско воспринимается как неприятность, ведь “вечер был непоправимо испорчен”, хозяин отеля чувствует себя виноватым, дает слово, что он примет “все зависящие от него меры” к устранению неприятности. Всё решают деньги: гости хотят получать удовольствия за свои деньги, хозяин не хочет лишаться прибыли, этим и объясняется неуважение к смерти. Таково нравственное падение общества, его не гуманность в крайнем ее проявлении.

В рассказе также много библейских аллегорий. Трюм корабля можно сравнить с преисподней. Автор намекает на то, что господин из Сан-Франциско продал душу за земные блага и теперь расплачивается за это смертью. Символ его бессмысленно прожитой жизни, отражается в движении «Атлантиды» по замкнутому кругу и возвращении с телом мёртвого Господина. Символический характер носит в рассказе образ огромного, как утес, дьявола, который

словно предупреждение о надвигающейся катастрофе и служит своеобразным устрашением человечеству. Символично в рассказе и то, что после смерти богача веселье продолжается, абсолютно ничего не изменилось. Корабль плывет в обратном направлении, только уже с телом богача в ящике из-под содовой, а музыка бала гремит опять среди бешеной вьюги, проносившейся над гудевшим, как погребальная месса океаном. Автору важно было подчеркнуть мысль о ничтожности могущества человека перед лицом одинакового для всех конца, итога жизни. Оказалось, что все накопленное господином не имеет никакого значения перед тем вечным законом, которому подчинены все без исключения. Очевидно, смысл жизни не в приобретении богатства, а в чем-то ином, не поддающемся денежной оценке или эстетской мудрости. Тема смерти получает в творчестве Бунина многообразное освещение. Это и гибель России, и смерть отдельного человека. Смерть оказывается не только разрешительницей всех противоречий, но и источником абсолютной, очищающей силы.

Xumar Məmmədova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-0824-1480>

xumarmemmedova11@gmail.com

Müəllim-şagird-valideyn ziddiyyətlərinin təlim prosesinə təsiri

***Açar sözlər:** müəllim, şagird, valideyn, ünsiyyət, münasibət, təlim*

***Keywords:** teacher, student, parent, communication, relationship, training*

Məktəb, bir çox başqa qurumlarla müqayisədə, bəzən mürəkkəb, bir-biri ilə sıx əlaqəli və qeyri-müəyyən olan hər cür şəxsiyyətlərə, qrup və rol münasibətlərinin bolluğu ilə seçilir.

Məktəbdən başqa cəmiyyətdə bir çox parametrlər (yaş, təhsil səviyyəsi, sosial status, maraqlar, ehtiyaclar, dəyərlər, səlahiyyətlər) baxımından bu qədər heterojen əhaliyə malik olan və eyni zamanda bu qədər böyük sosial institutlar praktiki olaraq yoxdur. Buna görə də bir çox münaqişəli vəziyyətlər məktəbdə cəmləşir.

Müəllim və valideynlər arasında münaqişələr müəllim və şagird arasındakı münaqişədən başlayır. Şagird hər zaman itaətkar ola bilməz və müəllim həmişə səbirli ola bilməz. Bu, insan faktorudur və bundan qaçmaq mümkün deyil. Əgər münaqişə dağıdıcı şəkildə həll olunarsa, onun nəticələri narahatlıq, acizlik, çöküş, inkar, münaqişənin kəskinləşməsi hissi, qütbləşmə hissləri olacaqdır. Yaxud əksinə, konflikt konstruktiv şəkildə həll olunarsa, insan hər şeyin rəvan getdiyini hiss edir,

ünsiyyət, uğur və enerji sevincini yaşayır (Korotayeva, 2008, s.11).

Münaqişə özlüyündə nə yaxşı, nə də pisdır. Təbiət hadisələri neytral olduğu kimi, münaqişə də neytraldır. Münaqişəni “pis” və ya “yaxşı” edən onun gətirdiyi nəticələndir. Hər halda, münaqişəni yalnız hərəkətlər yolu ilə həll edərkən nəticənin proqnozlaşdırıla bilən üç variantı var:

1. Daha çox resursu və gücü olan tərəf qalib gəlir, rəqibi öz tələblərinə boyun əyməyə məcbur edir; 2. Resurs və səlahiyyətləri az olan tərəf fiziki olaraq münaqişə vəziyyətindən geri çəkilir; 3. Münaqişə böyüyəcək, dərinləşəcək, genişlənəcək, o cümlədən yeni iştirakçılar və nəticədə yeni “razılaşma zonaları” formalaşacaq. Yerli münaqişə beləliklə, hər iki tərəf üçün müxtəlif uğur və tamamilə gözlənilməz nəticə ilə uzun sürən intriqaya çevriləcək.

“Müəllim-valideyn” sistemində konflikt hallarının spesifik səbəbləri: valideynlərin nöqtəyi-nəzərindən: müəllimin səriştəsizliyi: yanlış şeyləri öyrədir, yanlış şəkildə öyrədir, valideynlərlə normal ünsiyyət qura bilmir; müəllimin uşaqla münasibət qura bilməməsi: Valideyinin fikri: uşağım bacarıqlıdır, amma ondan qorxur; müəllim bütün uşaqları “sevimlilərə və qalanlara” bölür; uşağın akademik performansı: qiymətləri aşağı qiymətləndirir, onları qərəzli qiymətləndirir, həddindən artıq tələblər qoyur; uşaqları aşağıladır, təhqir edir; uşaqların qarşısında valideynlər haqqında pis danışır.

Ziyadovanın da qeyd etdiyi kimi: “Müəllimlərə çox iş düşür və o özünü şagirdlərə sevdirməyə çalışmalıdır. Bir məsələ də var ki, hamı hamını sevəcək deyər bir şey yoxdur. Xasiyyətlər uyğun olmaya bilər, ortaq dalgalar olmaya bilər, bu normaldır. Amma çalışmaq lazımdır ki, şagird bizi sevmirsə, heç olmasa nifrət də etməsin, neytral olsun. Bu məqamda müəllim dəyərlərə diqqət etməlidir ki, şagirdi özündən və ya dərindən soyutmasın. İlk olaraq o, şagirdə inanmalı, şagirdin də ona inanmasına şərait

yaratmalıdır. Müəllim şagirdin inamını sarsıdacaq sözlərdən, əməllərdən, davranışlardan uzaq durmalıdır. Bundan başqa, müəllim şagirdi bir fərd kimi görməli və onun şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmalıdır” (Zaidova, 2022).

Müəllimlərin nöqtəyi-nəzərindən valideynlərin uşağı böyütməkdə uğursuzluğu:

-Onlar əsas tələbləri yerinə yetirmirlər, məsələn, övladının məktəbli formasında məktəbə getməsi və ya bədən tərbiyəsi üçün lazımi forma olmaması; uşağa lazımi diqqət yetirməyin vacibliyi;

-Müəllimə artan, çox vaxt əsassız tələblər: niyə sinif rəhbəri bütün fasilələrdə uşaqların yanında ola bilmir və uşağa ev tapşırığını yerinə yetirməyə kömək edə bilmir; onun tərəfindən uşaqları sevmək tələbi; uşağın yüksək balla qiymətləndirilməsi tələbi və s.

- valideynlər məktəblə bağlı təsadüfi və kənar müşahidələrinə güvənirlər;

- onlar heç nəyi dərindən araşdırmırlar;

- müəllimləri səthi mühakimə edirlər;

- uşağa ümumiyyətlə nəzarət etmir, ona fikir vermirlər, tam əksinə müəllimə şikayətlə gəlirlər;

-müəllimlər uşaqlarını öyrətməyə və tərbiyə etməyə borcludurlar;

- tez-tez təhsil prosesinə müdaxilə edir;

-ümumi və pedaqoji mədəniyyətin müxtəlif səviyyələri, təhsil strategiyası və taktikasının uyğunsuzluğu (“pedaqoji uyğunsuzluq”);

-valideynlər tərəfindən təhsil prosesinin mürəkkəbliyi, onun effektivliyinin məktəb və ailə ilə yanaşı bir çox amillərdən asılılığı anlayışının olmaması;

- bir şəxs kimi uşağa münasibətdə fərqlilik.

Yaranan münaqişələrin əsasını valideynlərin narazılığı təşkil edir:

-uşaqların tədrisi və tərbiyəsi sahəsində, təhsil prosesinin təşkili, sinifdaxili əlaqələr sistemində şagirdin mövqeyi və ya müəllimin şagirdə və ya valideynlərə münasibəti bu qəbildəndir.

Bunlar aşağıdakı amillər ola bilər:

-valideynlərin müəllimə, valideynlərin sinifdəki digər valideynlərə qarşı təcavüzü və ya antipatiyasının təzahürü;

-məktəb direktorundan və tədris prosesinin strukturundan narazılığın təzahürü;

- müəllimin fəaliyyətini qeyri-adekvat tənqid etmək;

-müəllimin peşə fəaliyyətinin mənfi qiymətləndirilməsi;

-öz nöqteyi-nəzərini aktiv şəkildə tətbiq etmək;

-müəllim və məktəb rəhbərliyi tərəfindən təklif olunan kompromislərdən imtina;

-məktəbin məqsədlərinə qarşı çıxan qrupların və koalisiyaların yaradılması;

-valideynlər tərəfindən uşaqlarına həddindən artıq qayğı;

Bəzən müəllim özü münasibəti vəziyyət yaradır, məsələn:

-dövrün tələblərinə uyğun olmayan liderlik üslubundan istifadə edir; (Ribakova, 1974, s.49).

- şagird kollektivinin ən mühüm vəzifələrini həll edərkən valideynlərin rəyinə məhəl qoymur; Valideynlər pedaqoji prosesin tamhüquqlu iştirakçısı kimi qəbul edilməlidir. Sinif rəhbəri təlim və tərbiyənin mühüm vəzifələrinin həllində valideynlərlə fənn müəllimləri arasında əməkdaşlığın təşkilinə cavabdehdir.

Ədəbiyyat

1. Korotaeva, E.V. (2008). *Pedagogicheskoe vzaimodeistvie: opyt problemnogo analiza*. URGPU.
2. Rybakova, N.V. (1974). *Moral'nye otnosheniya i ikh struktura*. Izd-vo LGU.
3. Zaidova, A. (2022, 12 yanvar). Müəllim-şagird valideyn üçbucağı. <https://frazaz.az/az/news/read/242>

Tuqay Həsənzadə

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0005-6246-4526>

tuqayhesenzade114@gmail.com

İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə futbolu şərtləndirən amillər

Açar sözlər: *azad olunmuş torpaqlar, futbol, infrastruktur, müharibə, beynəlxalq təcrübə*

Keywords: *liberated lands, football, infrastructure, war, international experience*

İdman, xüsusilə futbol, cəmiyyətin sosial və mədəni inkişafında mühüm rol oynayan bir fenomendir. Futbol yalnız bir idman növü deyil, həm də insanları birləşdirən, sosial integrasiyanı və regionların inkişafını təşviq edən güclü vasitədir. Azərbaycanda 30 ilə yaxın müddətdə işğal altında qalmış ərazilərin azad olunması təkcə iqtisadi və siyasi baxımdan deyil, eyni zamanda sosial və mədəni aspektlərdən də yeni imkanlar yaratmışdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə futbolun bərpası və inkişafı, həmin bölgələrdə yaşayan əhəlinin cəmiyyətə integrasiyası, idman mədəniyyətinin formalaşması və regionun ümumi inkişafına mühüm töhfələr verə bilər.

Əsas məqsəd bu bölgələrdə futbolun dirçəlməsi üçün mövcud şəraitin qiymətləndirilməsi, mövcud çətinliklərin və imkanların təhlili, həmçinin beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq tövsiyələrin irəli sürülməsidir.

Bu tədqiqat aşağıdakı suallara cavab verməyə çalışacaq:

- İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə futbolun inkişafına hansı sosial və iqtisadi amillər təsir edir?

- İnfrastruktur və təhlükəsizlik problemləri futbolun inkişafına necə mane olur?

- Beynəlxalq təcrübədə müharibədən sonra futbolun bərpası ilə bağlı hansı uğurlu nümunələr mövcuddur?

- Azərbaycan üçün hansı strateji addımlar atılmalıdır?

İşğaldan azad olunmuş bölgələrin ümumi icmalına nəzər yetirdikdə ümumi coğrafi, demoqrafik və sosial-iqtisadi vəziyyəti təhlil edilməlidir. Belə ki, regionun mövcud vəziyyətini anlamaq, burada futbolun inkişafı üçün potensial imkanları və mövcud maneələri qiymətləndirmək baxımından vacibdir.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərinə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları daxildir. Bu bölgələr Dağlıq və Aran Qarabağ, həmçinin Kəlbəcər-Laçın, Qubadlı-Zəngilan və Cəbrayıl iqtisadi rayonlarını əhatə edir. Uzun illər işğal altında qaldığı üçün bu ərazilərdə ciddi məskunlaşma problemləri mövcuddur.

Əhalinin sayı və məskunlaşmasını nəzərə alsaq, 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra həmin bölgələrə Böyük Qayıdış Proqramı çərçivəsində əhalinin köçürülməsi prosesi başlanmışdır. 2024-cü ilin məlumatlarına əsasən, Zəngilan, Füzuli və Laçında artıq müəyyən sayda məcburi köçkün ailələri məskunlaşıb və bu proses davam edir.

Təhlükəsizlik məsələləri yönündə müharibənin nəticəsi olaraq, bu ərazilər uzun müddət minalarla çirklənmiş olaraq qalır. Futbol kimi açıq hava idman növlərinin inkişafı üçün təhlükəsizlik məsələlərinin tam həll olunması vacibdir.

Uzun müddət işğal altında qalmış ərazilərdə iqtisadi və sosial infrastruktur tamamilə məhv edilib. Bu da futbolun inkişafı üçün ciddi maneələr yaradır.

- İnfrastrukturun vəziyyəti: Şəhər və kəndlər dağıdılmış, yollar, elektrik enerjisi və su təchizatı sistemləri sıradan çıxmışdır. Futbol infrastrukturunun inkişafı üçün stadionlar, idman akademiyaları və yerli klub sistemlərinin yaradılması

vacibdir. Hazırda dövlət tərəfindən regionda müxtəlif idman komplekslərinin tikintisi planlaşdırılır.

- İqtisadi amillər: Bölgənin əsas iqtisadi potensialı kənd təsərrüfatı və sənaye sektorları ilə bağlıdır. Futbolun inkişafı üçün sponsorların və dövlət dəstəyinin olması əsas faktorlardan biridir.

- Gənclərin məşğulluq və idmana cəlb olunma səviyyəsi: Uzun illər bu ərazilərdə yerli əhali yaşamayıb, ona görə də futbol ənənələri zəifləyib. Yeni nəsillərin futbol mədəniyyətinə cəlb edilməsi və məktəb səviyyəsində futbolun təbliği vacibdir.

İşğaldan əvvəl Qarabağ və ətraf rayonlarda futbol ənənələri mövcud olub. Xüsusilə Ağdamın “Qarabağ” futbol klubu bu bölgənin futbol tarixi üçün mühüm simvolik əhəmiyyət daşıyır. Klubun yaranma tarixi 1950-ci illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Belə ki, 1951-ci ildə Ağdam şəhər stadionunun tikintisi başa çatdıqdan sonra klubun da peşəkar bir idman təşkilatı kimi formalaşdırılması sahəsində ciddi işlər görüldü.

Yarandığı gündən sonra bir müddət “Məhsul” adı ilə çıxış edən “Qarabağ” ilk dəfə 1966-cı ildə Azərbaycan SSR çempionatında iştirak etmişdir. Həmin il çempionatı 4-cü yerdə başa vuran “Qarabağ” 4 il ardıcıl olaraq ölkə birinciliyində mübarizə apardı. Bu illər ərzində ən yaxşı nəticəni 1968-ci ildə 2-ci yeri tutmaqla qazandı. Lakin 1968-ci ildən sonra baxımsızlıq üzündən Ağdam uzun müddət ölkə çempionatlarında təmsil olunmadı.

1977-ci ildə “Qarabağ” yenidən “Şəfəq” adı ilə bərpa edildi. Elə həmin il “Şəfəq” Azərbaycan SSR çempionatının 2-ci dərəcəsinə yarırdı. “Şəfəq” 1982-ci ilə qədər Ağdam futbolunun yeganə təmsilçisi oldu. 1982-ci ildən 1987-ci ilə qədər isə klub “Kooperator” adı ilə yarışlara qatıldı. “Qarabağ” ilk dəfə Azərbaycan SSR çempionu adına 1988-ci ildə – Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin tərkibində olarkən layiq görüldü. Həmin çempionluqdan sonra “Qarabağ” SSRİ çempionatının 2-ci

dəstəsinə vəsiqə qazandı. 1989-cu ildə “Qarabağ” SSRİ çempionatının 9-cu zonasında yarışdı. 1990-cı ildə SSRİ çempionatının 2-ci dəstəsinin zona yarışlarında dəyişiklik edildiyindən “Qarabağ” Azərbaycan SSR çempionatının zona yarışlarında iştirak etmək məcburiyyətində qaldı.

Нильгюн Набиева

Бакинский Славянский Университет

магистрант

<https://orcid.org/0009-0004-9025-5708>

nabiyeva.n@mail.ru

Методика формирования и развития речи у младших школьников

Ключевые слова: коммуникация, младшие школьники, формирование речи, методика развития

Açar sözlər: ünsiyyət, ibtidai sinif şagirdləri, nitqin inkişafı, inkişaf üsulları

Keywords: communication, primary school students, speech formation, development methodology

Процесс овладения речью - длительный и многоэтапный процесс, протекающий в дошкольном, школьном возрасте и у взрослого человека (М.Р.Львов). Формирование коммуникативно-речевых умений и навыков начинается с обучения грамоте. Обучение грамоте — неотъемлемая часть учебного процесса в целом, без овладения навыками чтения невозможно дальнейшее развитие и совершенствование речи, систематическое образование и освоение других, неязыковых дисциплин. В последнее время учащиеся все чаще сталкиваются с новейшими информационными технологиями, электронными средствами массовой информации и коммуникации, но овладение современными образовательными технологиями не представляется возможным без первоначальных знаний, которые они получают на самом раннем этапе обучения. В силу этого обучение грамоте представляется одним из самых важных этапов в общем развитии человека как

личности, и оттого, по какой азбуке, по какому букварю ребенок начнет свое вступление в мир русского языка и литературы, зависит его дальнейшее образование, а иногда и выбор жизненного пути.

Букварь — «учебная книга для первоначального обучения грамоте» (М.Р. Львов), букваристика - отрасль методики русского языка. Букварь содержит картинки для бесед и развития речи, составления слогов, слов и предложений; буквы в определенном порядке (в соответствии с концепцией автора); слоги и слова с новыми буквами; тексты, которые могут быть прочитаны учащимся; отрывки из литературных произведений. Методика обучения грамоте имеет богатую историю, но границы исследования не позволяют проследить этапы ее становления и охватить целиком. Отметим, что специалисты всегда старались найти самые эффективные способы и вели научные поиски в разнообразных направлениях (И.Б.Голуб, В.Г.Горецкий, Н.С.Жукова, В.А.Кирюшкин, Л.С.Сильченкова, Е.И.Соколова, А.Ф.Шанько, Д.Б.Эльконин и др.). Современные буквари и учебно-методические пособия имеют свои особенности и отражают реалии и приметы времени.

Лингвометодический термин - «звуко-буква» уже употреблялся языковедами в начале XX века. Автор известного в начале XX века букваря «Словечко» П.П.Мироносицкий использовал его для обучения малышей грамоте. Подобный термин встречается и в работах методиста начала прошлого века И.Н.Шапошникова. Автор полагает, что для более успешного процесса обучения детей чтению следует формировать устойчивый интерес к самому процессу чтения и положительную мотивацию к обучению и выделяет следующие мотивы: познавательный, перспективный, мотив личностного роста, мотив общения

со сверстниками. Данная работа написана с учетом возрастных особенностей дошкольников и школьников, а также с учетом разного уровня развития детей. По мнению автора, дидактический материал, предлагаемый учащимся, не должен быть скучным, неинтересным и навязчивым, он должен быть увлекательным для них, подаваться в форме игры и быть максимально эффективным.

Mehrac Əbişov

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-7755-9836>

mehracbisov@gmail.com

Poeziyamızda Şuşa təbiətinin təsviri

Açar sözlər: *Şuşa, xarıbülbül, təbiət, poeziya, çağdaş*

Keywords: *Shusha, nightingale, nature, poetry, contemporary*

Bədii ədəbiyyatımızda Şuşanın təbiətini vəsf edən şeirlər çoxdur. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki müqəddəs Şuşa hər bir azərbaycanlı üçün milli düşüncə faktıdır. Məhz bu səbəbdəndir ki, poeziyamızda Şuşa mövzusu aparıcı mövzulardan birinə çevrilib. Şuşa haqqında yazan şairlər, təbii ki, Şuşanın əsrərangiz təbiətini vəsf eləmədən keçə bilməzlər.

Müasir Azərbaycan şairləri Şuşa obrazına müxtəlif janrlarla müraciət etmişlər: klassik şeir, aşiq yaradıcılığı, sərbəst şeir, dastan və poemalarla. Filologiya elmləri doktoru, professor Salidə Şərifova “Azərbaycan nəzm və nəsrində Şuşanın təsviri” məqaləsində klassik şeir janrlarından olan qəzəl janrında Şuşanın təsvir və tərənnüm edilməsini belə vurğulayır: “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında klassik Azərbaycan şeirinin ən geniş yayılmış janrlarından olan qəzəl janrında Şuşanın vəsf edilməsi təqdirə layiqdir”. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra qələmə alınan “Şuşamız” qəzəlində Teymur Kərimli yazır:

Canımın parçası, canımda canımdır Şuşamız,

Damarımda dolaşan isti qanımdır Şuşamız!

Mən onun gül üzünə baxmaq ilə handa doyam?

Gül gülüstanda olar, gülüstanımdır Şuşamız!

7 beytdən ibarət olan bu qəzəldə şair Şuşanın Azərbaycan xalqı üçün nə qədər əhəmiyyətli və müqəddəs bir yer olduğunu göstərir. 7 beytdən ibarət olan bu qəzəldə şair Şuşanın Azərbaycan xalqı üçün nə qədər əhəmiyyətli və müqəddəs bir yer olduğunu göstərir. Qəzəlin son - məqtə beytində şair adətə uyğun olaraq öz adını çəkir:

Teymurun könlün açıb dogma Cıdır meydanımız,
Dar günümdə köməyimdir, həyanımdır Şuşamız! (Kərimli, 2022).

Şuşa dağlarını möhtəşəm vəsf edən şairlərdən biri də M.Arazdır. Şair yazır:

Gecənin qoynunda yanır dağ şəhər,
Fəzadan asılı, çilçıraq şəhər.
Dağlar öz ovcunda yanıdırıb onu,
Ulduzlar qoynuna qaldırıb onu
Bu dağlar vüqarı, bu dağlar gücü.
Bu gecə kəşf etdim bir Şuşa bürcü
Bir Şuşa bürcü, tamaşa bürcü... (Araz, 1994, s.2).

M.Arazın “Şuşada bir gecə” adlı bu şeirində Şuşanın dağlarını ulduzlaracan ucaldır. Həmçinin şair qeyd edir ki, həmin gecə Şuşa bürcünü kəşf etmişdir. Bu bürc Şuşanın həm də tamaşa bürcüdür.

Şuşa təbiəti haqda düşünərkən Xarıbülbul yada düşür. Bildiyimiz kimi, Xarıbülbul gülü Şuşada bitən müalicəvi, həm də endemik bitkidir. Poeziyamızda Xarıbülbul gülü simvolik xarakter daşıyır. Xarıbülbul obrazının yer aldığı aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirək:

Gözündə yaş gördüm, yanağında nəm,
Cıdır düzündəki “Xarıbülbul”ün.
Dərdin sinəsində dağlandı sinəm,
Didərgin olmuşdu yarı bülbulün (4).

Vahid Əziz İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Birinci Qarabağ müharibəsindən sonra doğan kədər, nisgil və həsrət ilə

yazan şairlərin ifadə etdiyi ağırlı ruh halını bir növ müjdə və ümid mesajı ilə əvəz edərək “Gəlirik” şeirini yazır. Bu şeir həmin dövrün şairlərinin dərdlərini və faciələrini bir növ sona çatdıraraq Qarabağın və xüsusilə Şuşanın azadlığına olan inamı və qələbə arzusunu bəyan edir. Vahid Əziz bu şeirdə itirilmiş torpaqların geri qaytarılacağına və xalqın uğrunda mübarizə apardığı haqqın sonunda qələbə çalacağına olan inamı aydın ifadə edir:

Daşdı səbri ürəklərin,
Hirs vurdu başa, gəlirik,
Yalanları təlxəklərin
Çırpıldı daşa, gəlirik
Gəlirik, Şuşa, gəlirik (4).

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının nümayəndələri İkinci Qarabağ savaşından sonra qələbəni Azərbaycan xalqına yaşadan, zəfər sədalı şeirlər yazdıran əsgərlərimizi, şəhidlərimizi, əlbəttə, unuda bilməzdilər. Gənc şair Aqşin Evrən “Şuşanın azadlıq gecəsi” şeirini özünün də, poetik şəkildə ifadə etdiyi kimi, “Qəfəsə salınmaz bu qala şəhər” olan Şuşanı iyirmi səkkiz ildən sonra azadlığa qovuşduran, yenə özünün də şeirdə ifadə etdiyi şəkildə, “Hər biri ucaboy, minarə kimi” əsgərlərimizə və şəhidlərimizə ithafən yazıb. Şeirdə lirizm olduqca güclüdür.

Havada nəsə bir doğmalığ vardı:
Həyat oyanmışdı Şuşanın üstə.
O gecə başqaydı, dünya donmuşdu,
Allah dayanmışdı Şuşanın üstə. (4).

Beləliklə, bu poetik və ədəbi təsvirlərdə Qarabağ müharibəsinin psixoloji və mistik təsviri, Allah ilə insan arasındakı mürəkkəb əlaqə, həm də zamanın və məkanın qarşılıqlı təsviri mövzusunda dərin bir poetik və fəlsəfi düşüncə ortaya qoyulur.

Yekun olaraq deməliyik ki, çağdaş poeziyamızda Şuşa təbiətinin tərənnümünə çoxlu şeirlər yazılıb və yazılır: Z.Yaqub,

N.Həsənzadə, B.Sadiq, E.Vəliyev, Z.Xəlil, R.Qusarçaylı, V.Əziz, M.Yaqub, F.Qoca və başqalarının adlarını qeyd etmək olar. “Dəmir yumruğ”un gücü ilə alınan Şuşa mübarizə və qələbə simvolu kimi xalqımızın qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Araz, M. (1994). *Şuşada bir gecə*. Qarabağ.
2. Kərimli, T. (2022). *Şuşanamə kitabı*.
3. Vurğun, S. (1960). *Şuşa. Seçilmiş əsərləri: altı cildə*.
4. 281100-cagdas-azerbaycan-seirinde-susa-obrazi-iscaldan-qələbəyə

Məhbubə Alaqaeva

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-2957-580X>

alqayevamehbube075@gmail.com

Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması

***Açar sözlər:** Azərbaycan dili dərsləri, müasir təhsil sistemi, müəllim, şagirdlər, davamlı inkişaf*

***Keywords:** Azerbaijani language lessons, modern education system, teacher, students, sustainable development*

Azərbaycanda 2008-2012-ci illərdə Təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması məqsədi ilə Dövlət Proqramı həyata keçirildi. Bu Dövlət Proqramı çərçivəsində ölkəmizdə yeni bir təhsil şəbəkəsi yaradıldı. Hal-hazırda şagirdlərə sadəcə oxu, yazı və hesab bacarıqlarının öyrədilməsi müasir təhsil sistemlərini qane etmir. Əsas vəzifəsi: Onlara eyni zamanda təbiət, sosial və digər elm sahələrinə dair biliklərin verilməsi, gələcək nəsillərin hüquq və maraqlarının qorunması, eləcə də insanın inkişafına yönəlmiş fəal həyat tərzinin formalaşdırılması zəruridir. Beləliklə, müasir təhsil sistemi insanları təbiətlə harmonik bir şəkildə yaşamağa öyrətməli və şəxsi inkişafı ön plana çıxaran bir dünya görüşü formalaşdırmalıdır. Təhsilin vasitəsilə davamlı inkişafa nail olmaq məqsədilə müəllimlər və şagirdlər cəmiyyətin inkişafı, onların dəyərləri və məqsədləri arasındakı ziddiyyətləri dərinlən araşdırmalı və bu məsələyə ciddi yanaşmalıdırlar. Bu yanaşma yeni motivasiyanın yaranmasına səbəb olur, çünki təhsil onlara davamlı inkişafı və alternativ düşüncələri qiymətləndirmək, daha sonra isə bu düşüncələri həyata keçirmək üçün birgə əməkdaşlıq etmək imkanı təqdim edir.

Bu gün aydındır ki, şagirdlər artıq yalnız “öyrənmə obyektləri” kimi qəbul edilmək istəməirlər və müəllim obrazına, yəni “hər şeyi bilən” olduğuna şübhə ilə yanaşırlar. Müəllim, dinləyiciləri ilə maraqlanmadan danışmaqdan çəkinməli, şagirdlərin maraq və istəklərini nəzərə almalı, onlara həyatda zəruri olan bacarıqları öyrətməli və müasir cəmiyyətdə öz yerini tapmalarına dəstək olmalıdır. Şagirdlərə hazır biliklərin təqdim edilməsindən daha çox, onlara bilikləri və həyatı bacarıqları özləri öyrənmələrinə yardım etməlidir. Şagirdlərə güclü informasiya axınından lazımi məlumatı seçməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi öyrətmək vacibdir. Müəllim, şagirdlərin nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu özləri müəyyən etmələri üçün şərait yaratmalı, həyatı məsələlərə öz münasibətlərini formalaşdırmalarına kömək etməli və onlara həyatın çətinliklərində bələdçilik etməlidir.

Digər fənlərin tədrisi ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin öyrədilməsi prosesində də humanist və demokratik prinsiplərə əsaslanan müasir təlim metodlarının tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlərin öyrənməyə olan marağını artıran fəal təlim prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

1. Düşünməyə yönəltmə mərhələsi: Bu mərhələdə şagirdlər öyrəndikləri bilikləri analiz etməyə və müvafiq mövzu üzərində düşünməyə təşviq olunurlar. Şagird əvvəlcə mövzu ilə bağlı olan biliklərini müəyyən edir və bəzən yeni məlumatlarla zənginləşdirir.

2. Dərketmə mərhələsi: Bu mərhələdə şagirdlər yeni məlumatlar və ideyalarla tanış olurlar. Əsas məqsəd, əvvəlki mərhələdə yaranan marağı daha da inkişaf etdirməkdir. Şagirdlər yeni anlayışları başa düşmək üçün köhnə və yeni biliklər arasında əlaqələr qururlar.

3. Düşünmə mərhələsi: Bu mərhələdə şagirdlər yeni biliklərini möhkəmləndirir və bir neçə məqsədə çatmağa çalışırlar. Birincisi, şagirdlər yeni ideyaları öz sözləri ilə ifadə etməyə cəhd

edirlər. İkincisi, şagirdlər arasında fikir mübadiləsi baş verir ki, bu da onların söz ehtiyatını artırır və digər şagirdlərin fikirləri ilə tanış olma imkanı yaradır.

Azərbaycan dili dərslərində həm şagirdlərin aktivliyini artırmaq, həm dərsləri daha da maraqlı etmək məqsədilə qeyri-standart tədris metodlarının (müzakirələr, ekskursiyalar, oyunlar, seminarlar, səyahətlər, iclaslar və s.) tətbiqi mümkündür. Bu dərs mühitində müəllim və şagirdlər birgə problemləri həll etməyə çalışaraq sinifdə dinamik və məhsuldar bir atmosfer yaradırlar. Belə dərslər motivasiya, problemlərin həlli, təqdimat və qiymətləndirmə mərhələlərini əhatə edir.

Qeyri-standart tədris metodlarının istifadəsi aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- Şagirdlərin fəallığını artırır.
- Biliklərin müstəqil şəkildə əldə edilməsinə və yaradıcı tətbiqinə imkan tanıyır.
- Problemlərin müstəqil formada və yaradıcı şəkildə həllinə kömək edir.
- Şagirdlərin müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.
- Şagirdlərin əməkdaşlıq bacarığını artırır.

Azərbaycan dili dərsləri qeyri-dil məktəblərində çox zaman qruplar şəklində həyata keçirilir. Bu zaman aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməsi məsləhət görülür:

- Qrup üzvlərinin vəzifələrinin və liderinin düzgün müəyyənləşdirilməsi.
- Birlikdə əməkdaşlıq etmək.
- Bir-birinin fikrinə hörmətlə yanaşmaq və müstəqil fikirlərin ifadəsi üçün şərait yaratmaq.
- Sağlam rəqabət aparmaq.
- Problemlərin həlli zamanı kompromis yollar axtarıb tapmaq.
- Qrupun aktivliyini təmin etmək.

Azərbaycan dili dərslərində kollektiv, cütlərlə və fərdi iş metodlarının tətbiqi məqsədəuyğundur. Bu prosesdə interaktiv metodların istifadəsi faydalı hesab olunur.

Fuad Əliyev

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-3156-2251>

fuad.alili1997@mail.ru

İdman turizminin inkişafında süni intellektin yeri: yeni texnologiyalar və innovasiyalar

Açar sözlər: *idman turizmi, süni intellekt (sı), texnoloji yeniliklər, müştəri təcrübəsi, virtual reallıq (VR)*

Keywords: *sports tourism, artificial intelligence (ai), technological innovation, customer experience, virtual reality (VR)*

Süni intellektin tətbiqi, idman turizminin müxtəlif aspektlərini təkmilləşdirir. Süni intellektin əsas üstünlükləri arasında məlumatların təhlilini sürətləndirərək daha fərdiləşdirilmiş xidmətlər təklif etmək, turistlərin davranışlarını təxmin edərək onların tələblərinə uyğun məhsul və xidmətlər yaratmaq yer alır. İdman turizminin inkişafında süni intellektin istifadəsi aşağıdakı əsas sahələrdə özünü göstərir:

İdman turizmi sahəsində ən vacib inkişaflardan biri, turistlərə daha fərdiləşdirilmiş təcrübələr təqdim etməkdir. Süni intellekt alətləri, istifadəçilərin əvvəlki davranışlarına, maraqlarına və üstünlüklərinə əsaslanaraq onlara xüsusi təkliflər verə bilər. Məsələn, bir idman turisti özünün əvvəlki iştirak etdiyi idman tədbirlərini və ya məşqlərini nəzərə alaraq ona uyğun idman turları və tədbirləri təklif edilə bilər. Bu tip fərdiləşdirmə, müştəri məmnuuniyyətini artırır və turizm şirkətləri üçün daha yüksək gəlir əldə etməyə imkan verir.

Süni intellekt, idman turistlərinin səyahət və yerləşmə ehtiyaclarını daha səmərəli şəkildə idarə etməyə kömək edir.

Ənənəvi səyahət planlaşdırma metodlarından fərqli olaraq, süni intellekt səyahətçilərin təcrübələrini proqnozlaşdırmağa və onlara optimal xidmətlər təqdim etməyə imkan verir. Məsələn, bir idman turisti müəyyən bir idman tədbirini izləmək üçün müəyyən bir şəhərə səyahət etmək istəyirsə, SI alətləri o bölgədəki ən uyğun otelləri, restoranları və nəqliyyat vasitələrini təklif edə bilər. Süni intellekt, idman tədbirlərinin təşkilatçılığı və icrası zamanı da böyük rol oynayır. İdman turizminin inkişafında, SI texnologiyaları tədbirlərin idarə edilməsində zaman və resursların daha optimal şəkildə bölüşdürülməsini təmin edir. Məsələn, süni intellekt vasitəsilə iştirakçıların və turistlərin tələbləri, cəlb edilən sərmayə və resurslar daha doğru şəkildə idarə oluna bilər. Süni intellekt, böyük idman tədbirlərində iştirakçıların axınlarını izləmək, təhlükəsizlik tədbirlərini optimallaşdırmaq və yığılma nöqtələrini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilə bilər.

Süni intellekt, idman turizminin iqtisadi təsirlərini qiymətləndirmək üçün də istifadə oluna bilər. İdman turizmi ilə əlaqəli bütün məlumatlar (bilet satışları, tədbir iştirakçıları, otel sifarişləri və s.) süni intellekt vasitəsilə təhlil edilərək sektorun gəlirini və iqtisadi vəziyyətini daha dəqiq göstərən hesabatlar təqdim edir (Jones, 2019, s.202). Bu da dövlət və özəl sektor orqanlarına sektorun inkişafını planlaşdırmaq və resursları daha yaxşı yönləndirmək imkanı yaradır.

İdman turizmi sektorunun inkişafında süni intellektin təqdim etdiyi imkanlar təkcə fərdiləşdirmə və optimallaşdırma ilə məhdudlaşmır. Müasir texnologiyalar, həm də sektorda yeni yeniliklərin tətbiqinə imkan verir.

Virtual və artırılmış reallıq, idman turizminin təcrübəsini yeni bir səviyyəyə qaldırır. Turistlər, VR texnologiyasından istifadə edərək uzaq idman tədbirlərinə qatılmaq və ya məşhur idman məkanlarında “virtual” olaraq təcrübə yaşamaq imkanı qazanırlar. AR isə, turistlərə müxtəlif idman tədbirləri haqqında

interaktiv məlumatlar təqdim edir və onlara tədbir zamanı ətrafda baş verənləri daha yaxşı başa düşməyə kömək edir.

Süni intellekt əsaslı çatbotlar, idman turizmi sektoru üçün əvəzsiz bir vasitəyə çevrilib. Müştərilərə 24/7 xidmət verən çatbotlar, idman turizmi ilə əlaqəli məlumatlar təqdim edir, səyahət planlarını asanlaşdırır və sorğuları dərhal cavablandırır. Bu texnologiya həmçinin müştəri məmnuniyyətini artırır və iş gücünü azaldır. Böyük məlumatların təhlili, idman turizminin strateji qərarlarını dəstəkləyən əsas faktordur. İdman turistlərinin davranışları və seçimləri haqqında məlumatları toplamaq və təhlil etmək, daha effektiv marketinq və xidmətlər təklif etməyə imkan verir (Gao, Zhang, 2020, s.23). Sİ vasitəsilə bu məlumatlar analiz edilərək turistlərə uyğun xidmətlər və təkliflər hazırlanır.

Süni intellekt, idman turizmi sahəsində nəqliyyat və yerləşmə ehtiyaclarını da asanlaşdırır. İdman tədbirlərinə qatılmaq üçün turistlər, süni intellekt əsasında səyahət marşrutlarını təhlil edən və ən səmərəli nəqliyyat variantlarını təklif edən tətbiqlərdən istifadə edirlər. Ayrıca, otel rezervasiyaları və digər yerləşmə xidmətləri də Sİ vasitəsilə asanlaşdırılır.

İdman turizmi və süni intellektin birləşməsi, həm texnoloji inkişaf, həm də idman sahəsindəki ehtiyaclar baxımından çox maraqlı bir tədqiqat sahəsidir. İdman turizminin inkişafı, yeni texnologiyaların tətbiqi ilə daha sürətli və innovativ bir şəkildə irəliləyir. İdman turizmi sektoru, süni intellektin tətbiqi ilə yeni bir dövrə qədəm qoymuşdur. Bu texnologiyalar, idman turizminin inkişafını daha sürətli və effektiv edir, həmçinin turistlərə daha fərdiləşdirilmiş, innovativ və rahat təcrübələr təqdim edir. Süni intellektin idman turizmindəki rolu yalnız mövcud xidmətləri yaxşılaşdırmaqla qalmır, həm də gələcəkdə yeni imkanlar və bazar sahələri açır. İdman turizmi sektoru, süni intellekt və digər texnoloji innovasiyalar sayəsində daha

rəqabətqabiliyyətli və müştəri məmnuniyyətinə yönəlmiş bir sahəyə çevriləcək.

Ədəbiyyat

1. Gao, Y., & Zhang, J. (2020). The Application of Artificial Intelligence in the Tourism Industry. *Journal of Tourism Management*, 72, 23-35.
2. Jones, D., & Patel, A. (2019). The Role of Artificial Intelligence in Shaping Sports Tourism. *Journal of Business Research*, 99, 201-210.

Könül Həmidova

Bakı Slavyan Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-2500-7079>

kenul.haciyeva86@gmail.com

Xarici dilləri öyrənmək üçün mobil proqramlardan istifadə

Açar sözlər: *kompyuter texnologiyaları, dil, sistem, təhsil, xarici dillər, dil öyrənmək*

Keywords: *computer technologies, language, system, education, foreign languages, learning a language*

Dil tədrisi nəzəriyyəsi və ingilis dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi ənənəsi qədim köklərdən günümüzün tendensiyalarına qədər gəlir. Eramızdan əvvəl V əsrdə qədim Hindistanda dilin ilk dövlətləri bir sıra qaydalar kimi yazılıb. Bu, sanskrit dilinin qrammatikası idi və təsiri müəlliflərin orijinal niyyətlərindən çox-çox kənara çıxdı.

Dillər həmişə yaradıcı deyil, lakin belə olmaq üçün böyük potensiala malikdirlər. Onlar qəsdən sənət əsərləri yaratmaq və kortəbii ünsiyyət üçün istifadə olunur. Dil öyrənmək yaradıcı məşq ola bilər, çünki dillər çox geniş və mürəkkəbdir və hər bir istifadəçi bilik elementlərini daim yeni üsullarla istifadə edib birləşdirməlidir. Xarici dillər fənni bu assosiasiyaları daşıyır və mütləq yaradıcılığı təşviq etmədən istifadə edir. Dil öyrənilməsi həm də yaradıcılığa kömək edir, çünki onun yeni üsullarla bunu etmək üçün sonsuz imkanları olan digər fənləri əhatə etdiyini görmək olar.

Xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi ilə bağlı hər şey potensial olaraq yaradıcılığı təcəssüm etdirir. Dil tədrisi çox açıq və çevik sahələrdən biridir ki, burada yaradıcı fəaliyyətlər həm

tədris fəaliyyətinə, həm də dil kurikulumuna asanlıqla daxil edilə bilər.

Beləliklə, yaradıcılıq mövcud tikinti bloklarından mənalı dil qurmaq və mövcud resurslardan istifadə edərək fikirləri ifadə etmək bacarığındadır; həm də resursların uyğunlaşdırıla biləcəyini və dil öyrənənin məhdudiyyət və məhdudiyyətlərə tabe olmaqdansa, çox vaxt resurslara nəzarət edə biləcəyini qəbul etməklə. Başqa bir səviyyədə, yaradıcılıq həm də öz mənafeləri üçün dil və ideyalarla oynamaq imkanı deməkdir.

Daha yaxşı nəticələr əldə etmək üçün biz innovativ texnologiyalardan və mediadan istifadə edə bilərik. Onlar digər dillərdə danışanlarla qarşılıqlı əlaqəni təmin edir və sinifdə xarici dilin tədrisini təkmilləşdirir. Bu, xarici dildə məlumat və əyləncəyə çıxışı artırmaq üçün bir yoldur. Tələbələrin digər dillərdə biliklərini artırmaq üçün texnologiyanın necə yaxşı istifadə olunma biləcəyi ilə bağlı xüsusi araşdırmaya ehtiyacımız var. İnformasiya axtarışı üçün internetin və ixtisaslaşmış məlumat bazalarının əhəmiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Televiziya proqramları, filmlər, kompüter oyunları və musiqi videoları var və müəllimlər tələbələrinin qeyri-rəsmi xarici dilə məruz qalmalarını sinifdə tədrisə inteqrasiya etmək üçün uğurlu strategiyalar hazırlamağa çalışırlar. Ümumdünya İnternetdə məlumat əldə etmək digər dillərdə danışanlarla qarşılıqlı əlaqəni və əməkdaşlığı aktivləşdirir. Yeni informasiya texnologiyalarından, xüsusən də şəbəkəyə qoşulmuş kompüterlərdən istifadə bir çox ölkələrdə xarici dil müəllimləri və tələbələri arasında ünsiyyətin artmasına kömək etmişdir. Elektron poçt, poçt siyahıları, müzakirə qrupları və söhbət otaqları vasitəsilə İnternet xarici dildə danışanlarla əlaqəni və ünsiyyəti artırdı.

Digər diqqətəlayiq üsullar var ki, bunlara sinifdə yalnız xarici dildən istifadə daxildir; tələbələrin bilik səviyyəsinə və texnologiya vasitəsilə orijinal materialların istifadəsini vurğulayan və ingilisdilli ölkələr haqqında öyrənməni dil və məzmun

öyrənməsi ilə birləşdirən layihə yönümlü təlimə görə qruplaşdırıldığı tədrisə modul yanaşma.

Xarici dil vasitəsi ilə məzmun sahəsi fənlərini öyrənmək peşəkar ingilis dilini öyrənməyin vacib hissəsinə çevrilib. Bəzi hallarda xarici dildən qeyri-dil fənləri üzrə tədris vasitəsi kimi istifadə olunur. Xarici dilləri öyrənənlərə çox kömək edən çoxlu sayda onlayn və öz-özünə təhsil kursları da mövcuddur. Çox sayda nəşriyyatdan istifadə edərək, yüzlərlə dil öz-özünə təhsil almaq üçün mövcuddur.

Texnologiya və dil öyrənmə dünyasında mərkəzi olan bir metodologiya üçün iddiaçının qarışıq öyrənmə olması fikri ilə razıyıq. Biz bu metodologiyanın hələ də işlənib hazırlandığını görürük, lakin işləndikdə, müəllimləri öz təcrübələrində texnologiya ilə işləməyə cəlb etmək üçün başlanğıc nöqtəsi üçün ən çox ehtimal olunan namizəddir. Əksər müəllimlərin fiziki siniflərdə işləməsi hələ də belədir və bu məkanların rəqəmsal texnologiyalarla genişləndirilməsinin yollarına baxmaq çox yaxşı başlanğıc nöqtəsidir. Genişləndirilmiş sinif otağının tələbələrə adi dərs müddətindən kənarda materialla məşğul olmasına imkan verən bir fikir var. Mobil öyrənmədən həzz almaq üçün ən yaxşı mobil öyrənmə təcrübəsinə sahib olmaq üçün lazım olan bütün tələblərə cavab verdiyinizə əmin olun.

Rüfət Əkbərov

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0000-0003-2885-7770>
rufat.akbarov@sport.edu.az

Vəfa Məmmədova

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0000-0002-6829-3546>
vafa.mammadova@sport.edu.az,

Ümid Hilallı

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant
<https://orcid.org/0009-0006-4282-3218>
umid.hilalli2023@sport.edu.az

“Bakı-2015” ilk Avropa oyunlarının ölkəmizdə bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına təsiri

***Açar sözlər:** Avropa oyunları, Bakı 2015, təlim-məşq mərhələsi, texniki-taktiki hazırlıq, fiziki hazırlıq, idman hazırlığı, beynəlxalq idman tədbiri*

***Keywords:** European games, Baku 2015, training phase, technical-tactical preparation, physical preparation, sports preparation, international sports event*

Ölkəmiz müstəqillik qazandığı gündən bədən tərbiyəsi və idman sahəsində bir çox qanunlar, fərmanlar və dövlət qərarlarının həyata keçirilməsi ilə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilmişdir. Məhz bu kontekstdə, Ulu öndər Heydər Əliyevin 26 iyul 1994-cü il tarixli 861 sayılı fərmanı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi təsis edilmiş, 5 mart 1995-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasında İdman Fondu yaradılmışdır. Bu fərmanla Azərbaycanın əhalisi arasında sağlam həyat tərzinin təbliği və bədən tərbiyəsi sahəsində maddi-texniki bazanın inkişafı,

gənclərin bədən tərbiyəsi və idmana olan marağının artırılması hədəflənmiş, həmçinin Azərbaycan idmanının beynəlxalq səviyyəyə çıxması üçün əlverişli şərait yaradılmışdır (“Respublika”, 2005, s.1).

Ulu öndər Heydər Əliyev, idman və bədən tərbiyəsinin inkişafını yalnız sivilizasiyalı bir xalqın ali ideallarının təcəssümü kimi deyil, eyni zamanda dövlətin beynəlxalq nüfuzunun və mövqeyinin güclənməsinin göstəricisi kimi qiymətləndirirdi. Dahi lider idmanın dövlətimizin dünyada tanınmasında və imicinin möhkəmlənməsindəki rolunu vurğulayaraq belə deyirdi: “İdman və bədən tərbiyəsi xalqın sağlamlığı ilə bağlı mühüm sosial sahədir. Azərbaycan bayrağı dünyada demək olar ki, iki dəfə qaldırılır: birincisi, Azərbaycan dövlət başçısı başqa bir ölkəyə səfər edərkən, ikinci isə idmançılarımız beynəlxalq yarışlarda çempion olduqda. Bu zaman Azərbaycan himni səslənir, dövlət bayrağı yüksəlir” (ADBTİA..., 2000, s.22-25).

14 avqust 1996-cı ildə Milli Olimpiya Komitəsinin üzvləri ilə görüşdə Ulu öndər Heydər Əliyev belə demişdir: “Şəxsən mən söz vermişəm və indi də təsdiq edirəm ki, idmana xüsusi qayğıni öz üzərimə götürmüşəm və əmin ola bilərsiniz ki, bu qayğıni daim hiss edəcəksiniz”. İdmana göstərilən dövlət qayğısının əyani nəticəsi olaraq, 23 dekabr 1997-ci ildə Milli Məclis tərəfindən “Bədən tərbiyəsi və idman” haqqında qanun qəbul olunmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı” isə ölkəmizdə təhsil sisteminin müasir tələblərə uyğun qurulmasına yönəlmiş, eyni zamanda bədən tərbiyəsi və idman sahəsinin inkişafına dair perspektivləri müəyyənləşdirmişdir. Bu proqram, bədən tərbiyəsi və idman ixtisas fənlərinin müasir tələblərə uyğun olaraq yenilənməsini tələb etmişdir (Əliyev, Qasımov, 2015, s.38-40). 3 fevral 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən

255 sayılı Sərəncamla “Bədən Tərbiyəsi və İdmanın İnkişafının Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 4 mart 2005-ci il tarixində “Bədən Tərbiyəsi və İdman Günü”nün təsis edilməsi barədə sərəncam imzalayaraq, bu tarixi hadisəni önə çəkmişdir. Bu gün, ölkəmizdə bədən tərbiyəsi və idman əsasən kütləvi sağlamlıq idmanı və bədən tərbiyəsi sahəsində inkişaf etdirilməkdədir. Müstəqilliyimizin ilk illərində bədən tərbiyəsi hərəkətinin inkişafında Azərbaycan Prezidentinin rəhbərliyi çox vacib məsələlərdən biri kimi qeyd olunmalıdır. Müstəqilliyimizin 25-ci ilində, bədən tərbiyəsi və idman sisteminin əsas ideya və nəzəriyyələrinin formalaşmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu xüsusi vurğulanır. Bu tədqiqatlarda həmçinin Milli Olimpiya Komitəsinin (MOK) zəhmətkeşlər üçün əhəmiyyətli rolunun önəmi göstərilir.

Bədən tərbiyəsi və idman, müstəqilliyimizin ümumi məqsədləri və inkişaf mərhələləri ilə sıx bağlıdır. Bu sahədəki inkişaf, tarixə və quruculuq prosesinə əsaslanan müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə mümkün olmuşdur. Milli Olimpiya Komitəsi (MOK), Gənclər və İdman Nazirliyi (GİN), İdman Federasiyaları (İF) və bədən tərbiyəsi təşkilatları öz fəaliyyətlərini zənginləşdirərək, müxtəlif sahələrdə metod və formalarını təkmilləşdirmişlər. Bu əlaqə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır (Muxtarlı, Əbiyev, Əliyev, 2023, s.78-82).

Azərbaycan dövləti idmanı strateji sahə kimi inkişaf etdirmək siyasəti yürüdür. Bu siyasət çərçivəsində idman infrastrukturunu modernləşdirilir, idmançılara dövlət tərəfindən dəstək artırılır və beynəlxalq yarışlarda iştirak üçün xüsusi proqramlar hazırlanır.

Prezident İlham Əliyevin idmana verdiyi xüsusi diqqət nəticəsində ölkədə Olimpiya kompleksləri və idman akademiyaları yaradıldı, idmançılar üçün xüsusi təqaüdlər ayrıldı və

onlara müasir təlim-məşq şəraitləri təmin edildi. Azərbaycanın idman sahəsində əldə etdiyi uğurlar ölkənin beynəlxalq nüfuzuna müsbət təsir göstərdi və gələcəkdə digər mötəbər idman yarışlarının təşkilinə zəmin yaratmışdır (Quliyev, 2017, s.16-19).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, I Avropa Oyunlarında qalib gələn idmançılar, onların məşqçiləri, idman ictimaiyyətinin nümayəndələri və oyunların təşkilində əməyi olan xarici tərəfdaşlarla görüşündə, Təşkilat Komitəsinin sədri Mehriban xanım Əliyeva maraqlı bir məqama toxunaraq bildirdi ki, 17 gün ərzində Azərbaycan xalqı vahid komanda kimi çıxış etdi və cənab Prezident İlham Əliyev bu komandanın şərəfli kapitanı idi. Belə bir birliklə qalib gəlməmək mümkün deyildi. Bu, I Avropa Oyunlarının Azərbaycanda milli birliyin və qürurun nümayişi, dövlət-vətəndaş həmrəyliyi və möhkəmlənməsi baxımından da müsbət təsirini göstərdi ki, bu da davamlı iqtisadi inkişafın əsas amillərindən biri olan insan kapitalının güclənməsinə xidmət etdi.

Ədəbiyyat

1. *ADBTİA-nın 70 illik yubileyinə həsr edilmiş elmi-praktik konfransının materialları.* (26 -28 aprel, 2000). 2. Əliyev, A., Qasimov, Ə. (2015). *Bədən tərbiyəsi və idman tarixi.* Dərslik.
2. Quliyev, D. (2017). *Azərbaycan Respublikasında müstəqillik dövründə bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf istiqamətləri.* Avtoreferat. ADPU nəşriyyatı.
3. Muxtarlı, E., Əbiyev, Q., Əliyev, M. (2023). Azərbaycanda bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı. *Academy of Physical Education and Sport*, vol. 2023, s.78-82.
4. *“Respublika” qəzeti.* (2005, 10 oktyabr).

Röyal Abdullayev

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-6033-0478>

abdullayeffroyal@gmail.com

KİV- də yalançı dostlar fenomeni

Açar sözlər: *yalançı dostlar, KİV, beynəlxalq jurnalistika, semantik uyğunsuzluq, dezinformasiya, media manipulyasiyası*

Keywords: *false friends, media, international journalism, semantic inconsistency, disinformation, media manipulation*

Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələri (KİV) beynəlxalq informasiya mübadiləsində mühüm rol oynayır. Lakin jurnalistlər və tərcüməçilər xəbər mənbələrini müxtəlif dillərə uyğunlaşdırarkən “yalançı dostlar” fenomeni ilə qarşılaşırlar. Bu fenomen fərqli dillərdə eyni və ya oxşar yazılış və tələffüzə malik, lakin fərqli mənalar ifadə edən sözlərin yanlış istifadəsindən ibarətdir. Kütləvi informasiya vasitələrində (KİV) “yalançı dostlar” fenomeni dilçilikdə çox aktual olan məsələlərdən biridir. Şəxslər, xüsusən jurnalistlər və tərcüməçilər, bu cür sözləri səhv anladıqda, oxucuları yanlış biləcək xəbərlər meydana gəlir.

Yalançı dostlar – interlinqual omonimlər və paronimlərə aid olub, eyni və ya oxşar yazılışa malik, lakin fərqli mənalar ifadə edən sözlərdir. Bu fenomen tərcümədə səhvlərə, semantik uyğunsuzluqlara və jurnalistikada informasiya manipulyasiyasına səbəb olur. Bu fenomen əsasən yaxın qohum dillərdə və ya bir-birindən təsirlənmiş dillərdə müşahidə edilir. KİV-də bu sözlər səhv başa düşülsə, oxucular və dinləyicilər üçün çaşqınlıq yarana bilər.

KİV-də yalançı dostlar fenomeni beynəlxalq jurnalistikada ciddi problemlərə yol açır. Bu səhvlər fake news-un yayılmasına, ictimai rəyin manipulyasiyasına və hətta diplomatik qalmaqallara səbəb ola bilər. Bu problemlərin həlli üçün terminoloji bazalar formalaşdırılmalı, jurnalistlər və tərcüməçilər üçün xüsusi təlimlər keçirilməli və kontekstual analiz tətbiq olunmalıdır.

Jurnalistlər və tərcüməçilər yalançı dostlardan istifadə edərkən diqqətli olmalıdırlar. Aşağıda müxtəlif dillərdə olan bəzi yalançı dost nümunələri verilmişdir:

İngilis və Azərbaycan dilləri:

- “Terrific” (ing.) – möhtəşəm, əla
- “Terror” (Az.) – qorxu, dəhşət (yanlış əlaqələndirilə bilər)
- “Assist” (ing.) – kömək etmək
- “Asist” (Az.) – futbolda ötürmə (fərqli mənalar)
- “Novel” (ing.) – roman
- “Novator” (Az.) – yenilikçi (yanlış anlaşıla bilər)

Rus və Azərbaycan dilləri

- “Эксплуатация” (rus) – istismar
- “Ekspluatasiya” (Az.) – texniki istifadə (yanlış tərcümə edilə bilər)

- “Декорация” (rus) – səhnə tərtibatı
- “Dekorasiya” (Az.) – bəzək (yanlış başa düşülə bilər)
- “Продукт” (rus) – ərzaq məhsulu
- “Produkt” (Az.) – istehsal olunan hər hansı məhsul (səhv istifadə edilə bilər)

Fransız və Azərbaycan dilləri

- “Blessier” (Fr.) – yaralamaq
- “Bless” (Az.) – xeyir-dua vermək (tamamilə fərqli mənalar)
- “Attendre” (Fr.) – gözləmək
- “Attend” (Az.) – iştirak etmək (yanlış tərcümə oluna bilər)

- “Habile” (Fr.) – bacarıqlı
- “Həbil” (Az.) – ad (səhv başa düşülə bilər)

KİV-də yalançı dostların düzgün anlaşılmaması bir sıra problemlərə gətirib çıxara bilər:

Dezinformasiya: Xəbərlərdə verilən yanlış tərcümələr ictimaiyyəti çaşıdır bilər.

Siyasi və diplomatik səhvlər: Səhv tərcümələr dövlətlərarası münasibətlərdə yanlış anlaşılmalara səbəb ola bilər.

Korporativ imicə təsir: Beynəlxalq şirkətlərin elanlarında bu cür səhvlər brendin nüfuzuna mənfi təsir edə bilər.

KİV-də yalançı dostlar fenomeni jurnalistika və tərcümə sahəsində diqqət edilməli olan mühüm məsələlərdən biridir. Xüsusilə çoxdilli medianın yayıldığı müasir dövrdə jurnalistlər və tərcüməçilər dillərarası fərqləri və yalançı dostları dəqiq bilməlidirlər. Bunun üçün peşəkar dil biliklərinə malik olmaq və müvafiq kontekstdə sözlərin mənalarını düzgün ayırd etmək vacibdir. Bu fenomenin qarşısını almaq üçün media qurumları və tərcüməçilər daha dəqiq mənbələrdən istifadə etməli, dil mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq etməli və tərcümə prosesində texnoloji vasitələrdən düzgün şəkildə yararlanmalıdırlar.

Fizuli Hüseynov

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-1985-159X>

huseynov.fizuli.02@inbox.ru

Ümumtəhsil layihələrində layihə ofisinin əhəmiyyəti

***Açar sözlər:** layihə ofisi, resurs idarəetməsi, əlaqə və koordinasiya, layihə idarəçiliyi, təhsil layihələri*

***Keyword:** project office, resource management, communication and coordination, project management, education projects*

Ümumtəhsil məktəblərində layihə idarəetmə ofisinin (PMO) yaradılması və fəaliyyəti, təhsil layihələrinin uğurla planlaşdırılması, icrası və nəzarəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. PMO, layihə idarəetmə standartlarını, metodologiyalarını və təcrübələrini formalaşdıraraq, onların tətbiqini təmin edir. Bu, bütün layihələrin təşkilatın strateji məqsədlərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsinə və uğursuzluq riskinin azalmasına kömək edir.

PMO-nun əsas funksiyalarından biri resursların effektiv idarə edilməsidir. Bu, müəllim heyəti, maddi və texniki vasitələr kimi resursların optimal bölüşdürülməsini və istifadəsini təmin edir. Nəticədə, layihələr vaxtında və büdcə çərçivəsində tamamlanır, bu da təhsil müəssisələrinin ümumi fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Bundan əlavə, PMO layihə iştirakçıları arasında əlaqə və koordinasiyanı gücləndirir. Layihə idarəetmə proseslərinin standartlaşdırılması və sənədləşdirilməsi vasitəsilə, PMO iştirakçıların vəzifə və öhdəliklərini aydınlaşdırır, bu da ünsiyyətin

səmərəliliyini artırır və potensial anlaşılmazlıqların qarşısını alır.

PMO həmçinin layihə idarəetmə proseslərinə dəstək verən əsas resursları təmin edir və layihə iştirakçılarının qərar qəbul etməsi üçün lazım olan məlumatları vaxtında təqdim edir. Bu, layihələrin uğurla həyata keçirilməsinə və təşkilatın strateji məqsədlərinə çatmasına töhfə verir.

Nəticə etibarilə, ümumtəhsil məktəblərində PMO-nun yaradılması və fəaliyyəti, təhsil layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi üçün vacibdir. PMO-nun tətbiqi, layihələrin effektiv idarə olunmasını təmin edərək, təhsil müəssisələrinin strateji məqsədlərinə çatmasına və tədris keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Əli Əskərov

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0001-1370-9989>
ali.askarov@sport.edu.az

Vahid Vəliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0009-2735-0856>
vahid.valiyev@sport.edu.az

Ramiz Yaqnəliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
<https://orcid.org/0009-0005-0391-8831>
ramiz.yaqnaliyev@sport.edu.az

Təlim və idrak fəaliyyətinin təşkili üçün təhsil modeli

Açar sözlər: *təhsil modeli, təhsil prosesi, aktiv metodlar, istedad, profil öncəsi və profil hazırlığı*

Keywords: *educational model, educational process, active methods, talent, pre-profile and profile training*

Bu gün tədris prosesinin ən vacib komponenti, tədris proqramının xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq tədrisin səmərəliliyini artırmaq üçün müasir pedaqoji elmin potensialından istifadə etməyə yönəlmiş müəllimin innovativ fəaliyyəti kimi tanınır. Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda universal metodoloji qabıqlar hesab olunan innovativ sistemlərin, modellərin, yanaşmaların, metodların və texnologiyaların təhsildə tətbiqi ideyası getdikcə daha çox əsaslandırılır. “Pedaqoji texnologiya, biliklərin mənimsənilməsinin bütün aspektlərini əhatə edən problemlərin həllini təmin etmək, qiymətləndirmək və idarə etmək, problemi təhlil etmək və planlaşdırmaq üçün fəaliyyətləri təşkil etmək üçün insanları, fikirləri, vasitələri və yollarını əhatə

edən hərtərəfli, integrativ bir prosesdir” (Gladkaya, 2020, s.125).

Təlim və idrak fəaliyyətinin təşkili metodları müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər:

-Material mənbəyinə görə. Şifahi, vizual, praktik.

-Təlimin xüsusiyyəti ilə. Axtarış, tədqiqat, evristik, problemli, reproduktiv, izahlı və illüstrativ.

-Yeni biliklərin təqdimatı və qavranılması məntiqinə görə. İnduktiv və deduktiv.

-Müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı təsir dərəcəsinə görə. Passiv, aktiv və interaktiv.

Təlim və idrak fəaliyyətinin təşkili üçün bəzi metodlar:

-Şifahi. İzahat, hekayə, çap olunmuş sözlə işləmək (kitabla), söhbət.

-Vizual. Nümayiş, nümunə nümayişi, illüstrasiya (Tagunova, 2019, s.15).

-Praktik. Müşahidə, təcrübələr, yazılı və şifahi məşqlər, praktik və laboratoriya işləri. -Problemli axtarış. Müəllim problemli bir vəziyyət yaradır (suallar verir, tapşırıq, eksperimental tapşırıq təklif edir), onun həllinə mümkün yanaşmaların kollektiv müzakirəsini təşkil edir. Şagirdlər əvvəlki təcrübə və biliklərə əsaslanaraq problemli vəziyyətin həlli yolları barədə fərziyyələr irəli sürür, əvvəllər əldə edilmiş bilikləri ümumiləşdirir, hadisələrin səbəblərini müəyyənləşdirir, mənsəyini izah edir və ən rəşional variantı seçirlər (Krylova, 2002, s.43).

Şagirdlər özləri mövzu ilə bağı məlumatları öyrənirlər və ya müşahidələr aparırlar. Müasir məktəb təhsilinin prioritet vəzifəsi biliklərin maksimum mənimlənməsinə, səriştələrin formalaşmasına və tələbə şəxsiyyətinin inkişafına şərait yaratmaqdır ki, bu da təhsildə əsaslı və texnoloji dəyişikliklərin zəruriliyini, şəxsiyyət yönümlü modellərin tədris prosesinə daxil edilməsinə aktuallaşdırır. Müasir təhsil sistemi hər biri fərqli ehtiyac və qabiliyyətlərə sahib olan şagirdlərin ətrafında qurulmalıdır. Bu

fakt “dünyada təhsilin inkişafındakı əsas tendensiyalardan birini, yəni şəxsiyyətə yönəlməni əks etdirir.” Müasir elmdə “şəxsiyyətləşmə” olduqca fəal şəkildə öyrənilir, tədqiqatçılar bu fenomeni aşağıdakı kimi nəzərdən keçirirlər: şəxsiyyət yönümlü bir proses təhsil prosesinin təşkilinin xüsusi forması, didaktik prinsip, şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişaf amili, fərdi təhsil yolu qurma vasitəsi və təhsil modelidir.

Bununla birlikdə, yalnız “bu prosesi bir model kimi nəzərdən keçirmək təklifi bu prosesi bütövlük və tutarlılığın bütün prinsiplərini nəzərə alaraq dizayn etmək imkanını nəzərdə tutur” (Bykova, 2016, s.27).

Bu model təlim prosesində nəyi nəzərdə tutur? Bir tərəfdən, şagirdlərin axtarış və yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafına, fərdi özünü inkişaf etdirməsinə yönəldilmişdir. Digər tərəfdən, bu, ilk növbədə istedadlı tələbələrin tədrisinin təsirli bir modelidir, “məsulyyətli fərdi qərarlar qəbul etməyə hazırlığın formalaşması, innovativ xarakterli müstəqil fəaliyyət, özünü inkişaf və davamlı özünütərbiyə qabiliyyəti baş verir”.

Innovativ xarakterli müstəqil fəaliyyət məqsədə çatmaq üçün yeni vasitələrdən istifadə etməyi özündə cəmləşdirən məhsuldar, məqsədyönlü və ən əsası yaradıcı fəaliyyət hesab olunur. Bu cür fəaliyyətlər çərçivəsində tələbə “innovasiya subyekti, innovativ şəxsiyyət kimi inkişaf edir”. Başqa sözlə, innovativ fəaliyyət birbaşa tələbənin innovativ potensialından asılıdır, çünki onun həyata keçirilməsi yalnız şəxsi özünü inkişaf səviyyəsi yüksək olduqda mümkün olur. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, yenilik hər şeydən əvvəl: “dəyişikliklər, fəaliyyət tərzindəki dəyişikliklər, bu yeniliklərlə əlaqəli düşüncə tərz” (Yurova, 2016, s.8).

Bu ifadələr istedadlı tələbələrin təlim modeli kimi şəxsiyyətləşdirmənin tətbiqinin effektivliyini vurğulayır, çünki fəaliyyət sahəsindəki yenilik qeyri-standart düşüncə, intensiv intellektual işə meyil və idrak motivasiyası ilə yanaşı intellektual istedadın

təzahür formalarından biridir. Üstəlik, istedadın ən yüksək növü kimi tanınır – Şəxsi, yəni bir insanın ilk növbədə yaradıcı fəaliyyətə qadir bir şəxs kimi formalaşmasının baş verdiyi bu cür istedad, yaradıcılığın “yeniliklə üzvi şəkildə əlaqəli olduğunu, hətta yenilikçi fəaliyyətin yaradıcılığın təzahürü olduğunu söyləyə biləcəyini” vurğulamaq lazımdır. Bununla əlaqədar təhsil prosesi fərdi bir trayektoriya boyunca qurulmalı, ixtisaslaşdırılmış təlim fikirlərini həyata keçirməlidir.

Tələbə unikal problemlərin həllinə, qeyri-standart, yaradıcı işlərin aparılmasına yönəldilməlidir.

Bu da öz növbəsində yalnız yaradıcı imkanların və idrak motivlərinin böyüməsini təmin edən aktiv tədris metodları, formaları və texnologiyalarının tətbiqi ilə mümkün olur:

- Çoxtərəfli ünsiyyət yolu ilə təhsil subyektlərinin aktiv qarşılıqlı əlaqəsi əsasında qurulmuş biliklərin mənimsənilməsinin dialoq formalarının üstünlük təşkil etməsi.

- Müəllimin rəhbərliyi altında problemli vəziyyətlərin yaranmasına və onların daha da müstəqil həllinə yönəlmiş problemli metod tələb olunur.

- Təhsil məkanında şəxsiyyətin özünü təşkili imkanı.

- Təcrübi təlim formalarının hazırlanması və tətbiqi.

Beləliklə, yalnız tələbənin potensialının diaqnostikasının və stimullaşdırılmasının effektiv formalarının tətbiqi ilə Fərdi təhsilin həyata keçirilməsinin mümkün olduğunu söyləmək olar (Klarin, 1997, s.23).

Ədəbiyyat

1. Bykova, E.A. (2016). Psixologicheskie aspekty formirovaniya innovatsionnoi deyatel'nosti uchashchikhsya. *Vestnik*. №3. c. 127-133.
2. Gladkaya, I.V. (2020). Sovremennoe ponimanie personifitsirovannoi podgotovki v vysshei shkole *Nauchnoe mnenie*. № 6. c. 26-32.

3. Klarin, M.V. (1997). *Innovatsii v obuchenii: metafory i modeli: analiz zarubezhnogo opyta*. Nauka.
4. Krylova, N.B. (2002). Kak obespechit' individual'noe obrazovanie. *Narodnoe obrazovanie*, № 9. c. 73-82.
5. Tagunova, I.A. (2019). Mirovye tendentsii razvitiya shkol'nogo obrazovaniya *Pedagogika*. № 6. c. 106-114.
6. Yurova, A.G. (2016). Integratsiya obshchego i dopolnitel'nogo obrazovaniya kak resurs razvitiya predprofil'noi podgotovki i profil'nogo obucheniya v gimnazii. № 5. c. 153-160.

Ülkər Əhmədzada

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-4625-663X>

ulkerahmadzada@gmail.com

VI sinif “Azərbaycan dili” dərslində mətnlərin təhlili

Açar sözlər: *dərslik, fənn, mətn, bölmə, şagird*

Keywords: *textbook, subject, text, division, student*

Kurikulum proqramı əsasında hazırlanmış orta məktəb “Azərbaycan dili” dərsliklərinə diqqət yetirsək, görürük ki, dərsləyin əsasını müxtəlif mövzularda yazılmış mətnlər əhatə edir. Verilmiş mətnlər həm mövzu, həm də dil qaydalarının tətbiqi baxımından şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdislərə yiyələnməsi üçün əsas mənbədir. Mətnlər anlama-dinləmə-danışma, oxu, yazı, dil qaydaları məzmun xətlərini özündə ehtiva edir. Şagird mətnlərlə tanış olduqda dünyagörüşü formalaşır. Eyni zamanda, mətnlər səlis nitq qabiliyyətinin, yazı bacarığının formalaşmağı üçün əsas vasitədir.

6-cı sinif Azərbaycan dili dərslərini nəzərdən keçirib mətnlərlə tanış olaq:

I bölmə 9 mətni əhatə edir. Bu bölmə “Fərd və cəmiyyət” başlığı ilə adlandırılmışdır. Mətnlər “Əlvida”, “İnşa”, “Möcüzənin qiyməti”, “İdman ayaqqabısı”, “Məktub”, “Sənin kimi olacağam”, “Dülgər oğlu”, “O mənim bacımdır”, “Elektron ünvanım olsaydı”. İlk bölmədə əsasən ailə və məişətlə bağlı mövzulara toxunulmuşdur. Bu mətnləri oxuyarkən şagird bir fərd olaraq cəmiyyətdəki hadisələrlə tanış olur və özünü dərk etməyə başlayır.

II bölmə 10 mətni əhatə edir. II bölmə “İxtiralar və kəşflər” başlığı ilə əhatə olunmuşdur. Mətnlər “Riyaziyyatçıların şahı”, “Rozetta daşının sirri”, “Əfsanəvi dəniz səyyahı”, “Manuel Vasko da Qama”, “Yusif Məmmədəliyev”, “Qədim saat”, “İlk dünya səyahəti”, “Qaliley”, “Orxon-Yenisey abidələri”, “İşarələrin tarixi”. Bu bölmədə mətnləri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, mövzular əsasən tarixlə bağlıdır. Burada tarixi şəxsiyyətlər və kəşflər haqqında məlumatlar verilmişdir. Nümunə olaraq “Əfsanəvi dəniz səyyahı” mətnini göstərə bilərik ki, bu mətn Xristofor Kolumbun kəşfi haqqındadır. Şagirdlər bu bölmədəki mətnləri oxuyarkən tarixi, coğrafi biliklərə yiyələnirlər.

III bölmə 7 mətni əhatə edir. Bu bölmə “Dəyərlərimiz” başlığı ilə adlandırılmışdır. Mətnlər “Vətən sağ olsun”, “Sonuncu dərs”, “Əlif Hacıyev”, “Aypara və ulduz”, “Bayraq”, “Mən gərək oğul doğulaydım”, “Ağdam Çörək Muzeyi”. Başlıqdan da göründüyü kimi, mətnləri nəzərdən keçirdikdə belə nəticə çıxır ki, milli dəyərlərimiz, keçmişimiz, Azərbaycan xalqının həyatı ilə bağlı mövzular əhatə olunub. Şagirdin özünü, keçmişini, xalqını tanıması, dərk etməsi üçün bu mövzular əhəmiyyət kəsb edir.

IV bölmə 8 mətni əhatə edir. Bölmə “İncəsənət” başlığı ilə verilmişdir. Mətnlər “Unudulmaz obraz”, “Sənət fədaisi”, “Heykəltəraş Mirəli Mirqasımov”, “Qoca aşpaz”, “Neman və Simnar”, “Ustadın məsləhəti”, “Şeyx Səfi məqbərəsi necə talan olundu”, “Qədim musiqi alətləri”. Şagirdlər incəsənət, musiqi və digər məlumatlarla tanış olurlar.

V bölmə 8 mətni əhatə edir. Bu bölmə “Hikmət xəzinəsi” başlığı ilə adlandırılmışdır. Mətnlər “Bəs zıncırovu kim asacaq?”, “Atanın dərsi”, “Xoşbəxtlik”, “Hikmətin fəziləti”, “Mükəmməl zərbə”, “Müəllimin vəzifəsi”, “Səssiz dərs”, “Silinməz dostluq”. Bu bölmədəki mətnlərdəki nəsihətlər və hikmətli sözlərlə şagirdlərə insani keyfiyyətlər, yaxşılıq, sevgi

kimi duyğular aşılır. Bu mətnlərin mövzusunı nəzərdən keçirdikdə görürük ki, insana səhvi və düzü ayırmağa kömək edir.

VI bölmə 8 mətni əhatə edir. Bölmə “Qədim dünya” adı ilə verilmişdir. Mətnlər “Azıx mağarası”, “Misir ehramları”, “Mete xaqan”, “Brut”, “Marafon qaçışının tarixi”, “Afina və Araxna”, “Tarixdə yanlışlıqlar”, “Dinozavrlar”. Bu bölmədəki mətnlərə baxdıqda görürük ki, dünya tarixinə dair məlumatlı mətnlərdən istifadə edilmişdir. Şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşması üçün bu mətnlər əhəmiyyət kəsb edir.

Mətnləri nəzərdən keçirdikdə belə nəticəyə gəlmək olar ki, ilk bölmədə istifadə edilən mətnlər daha sadə, bölmələr keçdikcə daha çətin, yəni sadədən mürəkkəbə prinsipi ilə verilmişdir. Hər bir mətn digər fənlərlə inteqrasiya yaratmağa kömək edir. Mətnlər hər bölmə üçün düzgün istifadə olunmuşdur.

Şahin Güləliyev

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0005-9199-5887>
shahin.gulaliyev2023@sport.edu.az

Yeniyyətə güləşçilərin fiziki hazırlıq zamanı yaranan problemlərinin öyrənilməsi

***Açar sözlər:** yeniyyətə güləşçilər, sərbəst güləş, fiziki tərbiyə, pedaqoji metodlar, müasir təhsil texnologiyaları*

***Keywords:** teenage wrestlers, freestyle wrestling, physical education, pedagogical methods, modern educational technologies*

Güləş yüksək intensivlikli döyüş idman növü kimi idmançının fiziki, əqli və taktiki inkişafının müxtəlif aspektlərini əhatə edən xüsusi təlim metodları tələb edir. Yeniyyətə güləşçilərin kontekstində məşq prosesi daha mürəkkəbdir, çünki proses yeniyyətməlik dövründə baş verən psixoloji və fizioloji dəyişiklikləri eyni vaxtda həll etməklə yanaşı, fundamental bacarıqların inkişafını nəzərdə tutur. Yeniyyətə güləşçilər üçün məşq prosesi tez-tez fiziki məhdudiyyətlər, əqli yorğunluq, motivasiya problemləri və idmana xas bacarıqların inkişafı da daxil olmaqla bir sıra çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu məqalədə yeniyyətə güləşçilərin fiziki hazırlığı zamanı yaranan problemlər və məşq prosesini optimallaşdırma bilən təlim texnologiyasına müasir yanaşmalar araşdırılır.

Gənc güləşçilər üçün məşq prosesi ümumi fiziki hazırlıq (GPP), xüsusi fiziki hazırlıq (SPP), texnikanın inkişafı və psixoloji hazırlığın birləşməsini əhatə edir. Yeniyyətə güləşçilər məşqlərdə irəlilədikcə, onların effektiv çıxış etmək

qabiliyyətinə təsir edən biləcək müxtəlif fiziki və əqli çətinliklərlə qarşılaşırlar.

Yeniyyətə güləşçilər məşqlərinə təsir edən biləcək sürətli fizioloji dəyişikliklərə məruz qalırlar. Bu dəyişikliklərə əzələ kütləsindəki dalğalanmalar, fiziki dəyişikliklər və güc, elastiklik və dözümlülük səviyyələrinə təsir edən bilən yetkinliyin başlanğıcı daxildir. Bu cür dəyişikliklər çox vaxt güləşçinin fiziki inkişafı ilə texniki və ya taktiki qabiliyyətləri arasında uyğunsuzluğa gətirib çıxarır, məşq prosesini çətinləşdirir. Yeniyyətmələr adətən sürətli böyümə dövrlərini yaşayırlar, bu dövrlərdə əzələləri və sümükləri bir-biri ilə ayaqlaşma bilməyəcək, potensial olaraq oynaqların qeyri-sabitliyi və zədə riski kimi problemlərə gətirib çıxara bilər. Yeniyyətmələr böyüdükcə bədən quruluşu dəyişir və güləşçilər xüsusi çəki kateqoriyalarında yarışmaq üçün lazım olan optimal güc-çəki nisbətini saxlamaqda çətinlik çəkə bilər. Eyni zamanda, onlar inkişaf edən ürək-damar sistemlərinə görə güləşdə tələb olunan yüksək intensivlikli iş yüklərini saxlamaq üçün mübarizə apara bilərlər. Bu, uzun sürən döyüşlərdə, xüsusən də sonrakı raundlarda onların performansına təsir göstərə bilər.

Gənc güləşçilərin psixoloji inkişafı da məşq zamanı özünəməxsus çətinliklər yarada bilər. Yeniyyətmələr elə bir yaşdadırlar ki, motivasiya, intizam və diqqətin dəyişməsi ardıcıl təlimi çətinləşdirir. Bundan əlavə, idmanın tələbləri, xüsusən də yaxşı çıxış etmək və uğur qazanmaq üçün təzyiq bəzən tükənməyə və zehni yorğunluğa səbəb ola bilər. Yeniyyətmələr, xüsusən də söylərinin mükafatı dərhal özünü göstərmədikdə, aşağı motivasiya dövrləri yaşaya bilərlər.

Yeniyyətə güləşçilərin qarşılaşdıqları çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün onların inkişaf mərhələlərinə uyğun gələn təlimə sistemli pedaqoji yanaşmanın tətbiqi çox vacibdir. Bu yanaşma müasir təhsil texnologiyalarına və optimal fiziki və

psixoloji inkişafı təmin edən idman pedaqogikasının yaxşı qurulmuş metodlarına əsaslanmalıdır.

Müasir idman pedaqogikası yeniyetmə güləşçilərin fiziki hazırlığı prosesini optimallaşdırma bilən müxtəlif texnoloji alətləri və pedaqoji metodları özündə birləşdirir. Bu alətlər öyrənmə təcrübəsini, motivasiyanı artırmaq və tərəqqini effektiv şəkildə izləmək məqsədi daşıyır. İdman məşqlərində video analizin istifadəsi xüsusilə dəqiq hərəkətlərin və texnikanın vacib olduğu güləş üçün faydalıdır. Dartfish və ya Kinovea kimi alətlərdən istifadə edərək, məşqçilər güləşçinin forması, hərəkət səmərəliliyi və texniki icrası haqqında rəy verə bilər. Video təhlili həm dərhal düzəlişlər etməyə, həm də güləşçinin irəliləyişini uzunmüddətli izləməyə imkan verir.

Yeniyetmə idmançıların inkişaf ehtiyaclarına cavab verən güləşdə istifadə olunan bir neçə tədris metodu var. Bu üsulların kökündə motor öyrənmə, bacarıqların mənimsənilməsi və psixoloji inkişaf prinsipləri dayanır:

- Birbaşa metod - bu ənənəvi yanaşma xüsusi texnikaların nümayişini və təcrübəsini əhatə edir. Yeni bacarıqların tətbiqi üçün təsirli olsa da, güləşçinin öyrənmə tərzinə uyğun olaraq dəyişdirilməzsə, birbaşa metod bəzən monoton ola bilər.

- Dolaylı metod - bu yanaşmada texnikalar tədricən bir-birinin üzərində qurulan bir sıra ardıcıl məşqlər vasitəsilə təqdim olunur. Məsələn, məşqçi əsas hərəkətləri öyrətməklə başlaya bilər və sonra daha mürəkkəb güləş texnikalarına keçə bilər. Bu üsul güləşçilərə daha kiçik, daha idarə oluna bilən addımlarda inam və bacarıq yaratmağa kömək edir .

- Analitik-sintetik metod - bu metod mürəkkəb texnikaları tərkib hissələrinə bölür və onları tam hərəkətdə birləşdirmədən əvvəl ayrı-ayrılıqda tətbiq edir.

Psixoloji və motivasiya strategiyaları yeniyetmə güləşçilərin hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Bu strategiyalar idmançılara diqqəti saxlamağa, stressi idarə etməyə və rəqəbətlili

güləşdə uğur qazanmaq üçün tələb olunan zehni sərtliyi inkişaf etdirməyə kömək edir. Xüsusi, ölçülə bilən, əldə edilə bilən, müvafiq və vaxta bağlı (SMART) məqsədlərin istifadəsi gənc güləşçiləri həvəsləndirmək üçün vacibdir. Şəxsi məqsədlərin qoyulması məqsəd hissini təmin edə və güləşçiləri ani nəticələrə deyil, onların inkişafına diqqət yetirməyə təşviq edə bilər. Güləşçilərə narahatlığı idarə etməyə, diqqəti yaxşılaşdırmağa və rəqabət qarşısında dayanıqlılığını inkişaf etdirməyə kömək etmək üçün vizuallaşdırma, öz-özünə danışmaq və istirahət məşqləri kimi üsullardan istifadə edilə bilər. Təlimdə muxtariyyəti təşviq etmək, müsbət gücləndirmə təklif etmək və kiçik qələbələri qeyd etmək yüksək təzyiqli vəziyyətlərdə performans üçün çox vacib olan özünəinamın inkişafına kömək edir.

Röyal Abdullayev

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-6033-0478>

abdullayeffroyal@gmail.com

Yalançı dostların tərcüməolunmazlıq problemi

Açar sözlər: *yalançı dostlar, tərcümə nəzəriyyəsi, semantik uyğunsuzluq, interlinquall omonimlər, interlinquall paronimlər, beynəlxalq jurnalistika, media manipulyasiyası*

Keywords: *false friends, translation theory, semantic inconsistency, interlingual homonyms, interlingual paronyms, international journalism, media manipulation*

Dil tərcüməsi sözlərin mənasını bir dildən başqa bir dilə sadəcə olaraq daşımaqdan daha artıq, mənalər arasındakı semantik, qrammatik və mədəni fərqliliklərin əhatə olunmasını tələb edir. Bu prosesdə “yalançı dostlar” fenomeni ciddi problemlər yarada bilər. “Yalançı dostlar” eyni və ya oxşar yazılışa malik, lakin tamamilə fərqli mənalara ifadə edən sözlərdir. Bu fenomenin tərcümə olunmazlıq problemi yaratma səbəblərini araşdırmaq, onun dil və mədəni kontekstlərə təsirlərini öyrənmək vacibdir. Tərcümanlar və jurnalistlər bu sözlərə diqqət etmədiyi təqdirdə, səhv informasiya yayıla, ictimai rəy manipulyasiyası oluna bilər. Baker (Baker, 2018) tərcümə prosesində kontekstual analiz əhəmiyyətini vurğulayır. Bell (Bell, 1991) tərcümanın dil bilikləri və semantik fərqlilikləri qavrama bacarığının əhəmiyyətini ön plana çıxarır. Catford (Catford, 1965) və Vinay & Darbelnet (Vinay & Darbelnet, 1995) yalançı dostları iki kateqoriyaya bölür: tam yalan dostlar və qismən yalan dostlar. Tam yalan dostlar tamamilə fərqli mənalara malik sözlərdir (məs.: “actual” (ing.) – “həqiqi”),

“aktual” (az.) – “güncəl”). Qismən yalan dostlar isə bəzi kontekstlərdə oxşar məna ifadə edən, digər hallarda fərqli istifadə olunan sözlərdir (məs.: “fabric” (ing.) – “parça”, “fabrik” (az.) – “zavod”).

Yalançı dostların yaratdığı semantik qarışıqlıqlar tərcümənin çox vaxt ekvivalent tapmaqda çətinlik çəkməsinə səbəb olur. Jakobson (Jakobson, 1959) dili “intralingual”, “interlingual” və “intersemiotik” tərcümələrə ayırır və vurğulayır ki, interlingual tərcümədə tam ekvivalent tapmaq bəzən qeyri-mümkün olur. Yalançı dostların KİV və beynəlxalq siyasətdə yaratdığı problemlər Mitrofanova (Mitrofanova, 2022) tərəfindən araşdırılmışdır. Məsələn, “demonstration” (ing.) sözü ingilis dilində “nümayiş”, rus dilində isə “etiraz aksiyası” kimi başa düşülə bilər.

Problemin həlli yolları arasında kontekstual analiz (Baker, 2018), terminoloji bazalardan istifadə (Newmark, 1988), peşəkar tərcüməçilər üçün güncəl lüğətlərdən istifadə edilməsi və texnoloji vasitələrdən yararlanma (Munday, 2016) qeyd edilə bilər. Yalançı dostların tərcümədə yaratdığı problemlər səhv anlaşılmalara, dezinformasiyaya və siyasi qalmaqallara yol açır. Bu fenomenin aradan qaldırılması üçün kontekstual analiz, terminoloji bazalar və mədəni kontekstin öyrənilməsi vacibdir. Tərcümə zamanı yalançı dostlardan qaçmaq üçün xüsusi metodologiyalar hazırlanmalı və jurnalistlər, tərcüməçilər üçün təlimlər təşkil olunmalıdır. Gələcəkdə bu sahədə daha çox araşdırma aparılmalı və avtomatlaşdırılmış tərcümə sistemləri təkmilləşdirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge.
2. Bell, R.T. (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. Longman.

3. Catford, J.C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press.
4. Jakobson, R. (1959). *On Linguistic Aspects of Translation*. Harvard University Press.
5. Mitrofanova, M. (2022). *Lozhnye druz'ya perevodchika*. Tallinn University.
6. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (4th ed.). Routledge.
7. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
8. Vinay, J.P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. John Benjamins.

Günəl Mehtiyeva

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-0089-2685>

mehtiyeva.gunel.zk@gmail.com

Əhalinin həyat keyfiyyətinin mahiyyəti və əsas göstəriciləri

Açar sözlər: *həyat keyfiyyəti, sosial rifah, iqtisadi göstəricilər, məşğulluq, təhsil, yaşayış minimumu, sosial müdafiə*

Keywords: *quality of life, social welfare, economic indicators, employment, education, minimum living, social protection*

Həyat keyfiyyəti sosial və iqtisadi inkişafın mühüm göstəricilərindən biridir. O, insanların rifahını, maddi və sosial təminatını, psixoloji və ekoloji amillərlə bağlı məmnunluq səviyyəsini əks etdirir. Həyat keyfiyyətinin ölçülməsi və təhlili dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında, sosial-iqtisadi inkişafın dəyərləndirilməsində mühüm rol oynayır.

1. Həyat keyfiyyətinin mahiyyəti və konseptual yanaşmalar

Həyat keyfiyyəti insanın yaşayış şəraitini və ümumi rifah səviyyəsini müəyyən edən kompleks anlayışdır. O, yalnız maddi gəlirlər və istehlak səviyyəsi ilə deyil, həmçinin sosial, ekoloji və psixoloji amillərlə də əlaqəlidir. Həyat keyfiyyətinə dair müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

- **İqtisadi yanaşma:** Gəlir səviyyəsi, iş imkanları, istehlak imkanları.
- **Sosial yanaşma:** Təhsil və səhiyyəyə çıxış, sosial ədalət, sosial təminat.

- Ekoloji yanaşma: Ətraf mühitin keyfiyyəti, ekologiyaanın insan sağlamlığına təsiri.

- Psixoloji yanaşma: Subyektiv məmnunluq, xoşbəxtlik səviyyəsi, həyat tərz.

2. Əhalinin həyat keyfiyyətinin əsas göstəriciləri

Həyat keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif göstəricilər mövcuddur. Onlar arasında ən mühümləri:

- Gəlir və istehlak göstəriciləri: Orta aylıq gəlir, yaşayış minimumu, yoxsulluq səviyyəsi.

- Məşğulluq göstəriciləri: İşsizlik səviyyəsi, əmək şəraiti.

- Sosial təminat: Pensiya və müavinətlərin səviyyəsi, dövlətə sosial müdafiə tədbirləri.

- Səhiyyə göstəriciləri: Ömür uzunluğu, xəstəliklərin yayılması, tibbi xidmətlərə çıxış.

- Təhsil göstəriciləri: Savadlılıq səviyyəsi, ali təhsilə çıxış, təhsil keyfiyyəti.

- Ekoloji göstəricilər: Havanın və suyun keyfiyyəti, yaşıl zonaların mövcudluğu.

- Yaşayış şəraiti: Mənzil təminatı, kommunal xidmətlər, nəqliyyat infrastruktur.

- Subyektiv rifah göstəriciləri: Əhalinin həyat şəraitindən razılığı, xoşbəxtlik indeksi.

3. Həyat keyfiyyətinin statistik qiymətləndirilməsi

Həyat keyfiyyəti müxtəlif statistik metodlarla ölçülür:

- Sosioloji sorğular: Əhalinin məmnunluq səviyyəsini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur.

- Makroiqtisadi göstəricilər: İnsan İnkişafı İndeksi (HDI), Gini əmsalı, yaşayış minimumu.

- Dövlət statistik məlumatları: Rəsmi statistika qurumlarının hesabatları və tədqiqatlar.

4. Azərbaycanda həyat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda həyata keçirilən sosial siyasət və iqtisadi islahatlar həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlib. Son illərdə aparılan təhlillərə əsasən:

- Əhalinin gəlir səviyyəsi artıb, lakin bölgələr üzrə fərqlər qalmaqdadır.

- Təhsil və səhiyyə xidmətlərinin əlçatanlığı yaxşılaşdırılıb.

- Sosial təminat tədbirləri gücləndirilib, lakin bəzi əhali qrupları üçün problemlər qalır.

- Ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülür, lakin sənaye təsirləri bəzi bölgələrdə ekoloji problemlərə səbəb olur.

5. Həyat keyfiyyətinin artırılması istiqamətləri

- Sosial müdafiə sisteminin daha da gücləndirilməsi.

- Məşğulluq imkanlarının artırılması və əmək bazarının inkişafı.

- Ekoloji problemlərin həlli və yaşıl inkişaf strategiyalarının tətbiqi.

- Təhsil və səhiyyə sahəsində innovativ həllərin genişləndirilməsi.

Həyat keyfiyyəti təkcə iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də sosial və ekoloji amillərlə müəyyən edilir. Onun qiymətləndirilməsi və yaxşılaşdırılması sosial siyasətin əsas prioritetlərindən biridir. Azərbaycanda həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kompleks və uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Türənə Baradova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-3024-3650>

baradovaturane@gmail.com

İngilis dilində abbreviaturaların tərcümə xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *tərcümə, abbreviatura, transliterasiya, transkripsiya, təsviri*

Keywords: *translation, abbreviation, transliteration, transcription, description*

İxtisaslaşmış mətnlərdə abbreviaturaların tərcüməsi çətin məsələdir. Qısaldılmış vahidləri asanlıqla başa düşmək və tərcümə etmək üçün tərcüməçi bu abbreviaturaları ehtiva edən yazılı və ya şifahi mətnin mövzusunı yaxşı bilməlidir. Qısaldılmış siyasi terminologiya hüquqi, kosmos, hərbi, iqtisadi və s. kimi əlaqəli mövzuların terminlərini ehtiva etdiyinə görə çox genişdir. Bu da bu abbreviaturaların tərcüməsini daha da çətinləşdirir. İxtisarlara deşifrə etmək üçün aşağıdakı əsas üsullardan istifadə olunur:

1. Kontekst təhlili;
2. Lüğətlərdən və digər istinad materiallarından istifadə;
3. İxtisarlara strukturunun təhlili;
4. Analoxlardan istifadə.

İxtisarlara tərcüməsi texnikası və qaydaları abbreviaturaların ümumi qəbul edilmiş və ya orijinal olmasından asılıdır. Birinci halda, abbreviaturaları tərcümə etmək asandır. Müəyyən bir elmi sahə ilə məşğul olan tədqiqatçı tərəfindən əşidilir. Lazım gələrsə, orfoqrafiyanı yoxlaya və ya xüsusi lüğətlərdə düzgün

tərcüməni tapa bilərsiniz.İxtisarlara tərcümə etməyin dörd əsas yoluna baxacağıq:

1. Ekvivalentin seçilməsi.

Bununla belə, bu üsul hədəf dildə eyni və ya kifayət qədər oxşar ekvivalent olmadıqda uyğun deyil. Eyni zamanda, müasir rus dilində ingilis və beynəlxalq terminlərdən götürülmüş bir çox terminlər, o cümlədən abreviaturalar var ki, bu da ekvivalenti tapmağı asanlaşdırır bilər. Belə abreviatura terminləri bunlardır:

“IAEA” International Atomic Energy Agency-Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi

“WHO” World Health Organization-Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

Bu üsuldən istifadə edərkən ekvivalentləri lüğətlərdə, lazım gələrsə, ixtisaslaşdırılmışlarda axtarmaq lazımdır.

2. Təsviri tərcümə

Hədəf dildə uyğun ekvivalentin olmadığı hallarda təsviri tərcüməyə müraciət etmək zərurəti yaranır. Siyasi mətnləri tərcümə etmək üçün Azərbaycan dilində bir çox ingilis dilli anlayışların olmaması, həm siyasi, həm də əlaqəli sahələrdə ölkələrin strukturunda fərqliliklər səbəbindən bu üsuldən kifayət qədər tez-tez istifadə olunur. Həmçinin ekvivalenti hələ formalaşmamış yeni anlayışlar üçün təsviri tərcümə zəruridir. Qısaldılmış ekvivalentin olmamasının digər səbəbi bu terminin nadir hallarda istifadə edilməsi ola bilər ki, bu halda onun üçün qısaldılmış forma yaratmağa ehtiyac yoxdur. Bu metodun istifadəsinə aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

“SHAPE” Supreme Headquarters, Allied Powers in Europe-Avropadakı Müttəfiq Dövlətlərin Ali Qərargahı

“NBC” National Broadcasting Company-Milli Yayım Şirkəti

3. Səs-hərflər transkripsiyası üsulu.

Abreviaturanın orijinal formasının transkripsiyasına yalnız bu abreviaturanın olduğu hallarda icazə verilir. Leksik vahidin hədəf dildə uyğun forması yoxdur. Məsələn, CIC (Counter-Intelligence Corps) Azərbaycan dilində CIC(Əks-Kəşfiyyat Korpusu) kimi tərcümə oluna bilər və əks-kəşfiyyat xidməti deməkdir. Bu üsul qısaltmaları, xüsusən də hərflərkombinatlarda tez-tez istifadə olunan sözlərlə üst-üstə düşənləri rus dilinə ötürmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, ingiliscə EAGLE ((elevation angle guidance landing equipment)) akronimi azərbaycan dilinə “Qartal” kimi tərcümə olunur, yəni onun ingilis dilində tələffüzü ötürülür, bu da qartal sözünün səsi ilə üst-üstə düşür.

4. Transliterasiya

Transliterasiya müxtəlif qrafik sistemləri olan, lakin hərfləri əlaqələndirilə bilən dillər müqayisə edildikdə istifadə olunur ki, bu da antroponimləri bir dildən digərinə tərcümə etməyə imkan verir. Beləliklə, hansı vahidlərin transliterasiya ilə ötürüldüyü və hansının tərcümə edildiyi heç bir nümunə yoxdur. Bu gün beynəlxalq əhəmiyyətə malik dünyaca məşhur abreviaturalar dəyişdirilmədən köçürülür: təşkilatların, institutların, cəmiyyətlərin adları; Belə ki, iri xəbər agentliklərinin adları abreviaturalarda məlumdur. Bu metoddan istifadə nümunələri kimi qısaltmalar ola bilər:

“UNESCO” UN Educational Scientific and Cultural Organization-BMT-nin Təhsil Elm və Mədəniyyət Təşkilatı

“NATO”North-Atlantic Treaty Organization-Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı

“INTERPOL” International Criminal Police Organization-Beynəlxalq Cinayət Polis Təşkilatı

5)Transkripsiya

Transkripsiya xarici sözün səsinin hədəf dilə yenidən kodlaşdırılmasıdır. Bu üsul transliterasiya texnikasına çox oxşardır. Siyasi mətnlərin tərcüməsində qəzet və media portallarının adlarının tərcüməsi üçün çox vaxt transkripsiya

üsulundan istifadə edilir. Transkripsiyanın istifadəsinə misal olaraq:

CNN” -Cable News Network-Kabel Xəbərlər Şəbəkəsi

“BBC” British Broadcasting Corporation-Britaniya Yayım Korporasiyası

“APHAZ” Aircraft Proximity Hazards Assessment panel-Təyyarənin yaxınlığı təhlükələrinin qiymətləndirilməsi paneli

Nuranə Sultanova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

0009-0003-8614-7715

nurane.sultanova15@gmail.com

Yeni təlim metodları

Açar sözlər: *təhsil, müasir təhsil, yeni təlim metodları, yeni yanaşma, hüquqi baza*

Keywords: *education, modern education, new training methods, a new approach, legal framework*

Yeniləşən dünyanın bütün sahələrə təsiri olduğu kimi təhsildən də yan ötmədi. Yeni isahatlarının təsiri nəticəsində təhsil sahəsində irəliləyişlər baş verdi və Azərbaycanda təhsil özünü möhkəmlətmək istiqamətinə yönəldildi. Ümumbəşəri dəyərlərdən bəhrələnməklə, milli zəminə güvənərək, dünyanın bugünkü tələbi ilə təhsilin inkişafı üçün vacib məsələ, tam halında mövcudluğunu və inkişafını əsas sosial sahə olaraq təmin edir. Artıq təhsil fərqli istiqamətdə inkişaf edir, bütün fəaliyyətini bir istiqamətə yönləndirir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il 168 nömrəli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat proqramı”nda təsbit olunmuş tələbləri, siyasi, iqtisadi və sosial həyatın demokratikləşməsinə əsaslanan dövlət siyasətini həyata keçirməkdən ibarətdir.

Yeni təhsil öyrənciləri, fərdi xüsusiyyətləri, yaradıcı təfəkkür, dərsi duymaq bacarığı, tapşırığı anlamaq, əməkdaşlığa güvən yaratmaq və daha yüksək nəticə qazandıran bir strategiyaya nail olmalıdırlar. Yeniləşən dünyanın inkişafını şərtləndirən amil olan təhsil, köhnə metodlarla yox, mütərəqqi

yeniliyə can atmaqla xilas olacaqdır. Yeni təlim metodlarının yeganə məqsədi, fəaliyyəti möhkəmləndirmək, qrup halında ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnmək, fikir bölüşməyi bacarmaq, dəqiq nəticə çıxarmaq vərdişi qazanmaq və sonda müəyyən nailiyyət qazanmaqdır. Köklü islahat və dəyişiklərlə təmin olunan konsepsiyasının üstünlüyü məhz ondadır ki, konsepsiya şəxsiyyətin formalaşdırılmasını təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi hesab edir. Dəyərli, ləyaqətli şəxsiyyətlərin yetişməsi, yüksək bilik və bacarığa, müstəqil və yaradıcı təfəkkürə, bəşəri dəyərlərə malik insanların yetişməsində güclü bir vasitəyə çevrilir. Köklü islahat və dəyişiklər, konsepsiya, şəxsiyyətin formalaşdırılmasını əsas vəzifə hesab edir. Standart nəticələr sxolastik şəkildə onlara çatdırılmır. Müasir təhsil konsepsiyasının üstünlüyü məhz bundadır, bu prosesdə təlimin struktur dəyişmələri meydana çıxır, hafizə unudulmamaq şərti ilə idrak proseslərini də dərinləşdirir, öyrəncilərdə müstəqil düşüncə və mühakimə yürütmə vərdisləri, əqli nəticə çıxarma bacarıqları formalaşdırır. Bu təlim-tərbiyə növündə müasir dərslərin bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıyıq. Burada əsas diqqət yeni cəmiyyətin qurulmasında iştirak edən, onu dərinləndirən, təhsil prosesində fəaliyyətini əlaqələndirən, yaradıcı axtarışa həvəs yaradan şəxsiyyətlərin formalaşmasına istiqamətlənməsidir. Bunları əldə etmək üçün yeni təlim metodlarından, karusel, klaster, Venn diaqramı, mühazirə, layihələrin hazırlanması, debatlar, klublaşdırma, ziqzaq, beyin həmləsi, BİBO və s. istifadə etmək vacibdir.

XXI əsr özünəqədərki bütün əsrlərin inkişaf zirvəsinin təşkili ilə insanın şəxsiyyət olaraq intellektuallıq səviyyəsini, ağılın hökmranlığını, insani hisslərin fəallığını, ədalətin və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasını təhsilin əsas məsələsi zirvəsinə qaldırdı.

Qönçə Şirinova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0282-8745>

qonca.shirinova63@gmail.com

Ali təhsildə marketingin əsas xüsusiyyətləri

Açar sözlər: *ali təhsil, marketing, brendinq, hədəf auditoriyası, rəqəmsal marketing*

Keywords: *higher education, marketing, branding, target audience, digital marketing*

Ali təhsil sistemində marketing strategiyalarının tətbiqi son illərdə daha böyük aktualıq qazanmışdır. Bütün ali təhsil müəssisələri daha çox tələbə cəlb etmək, əmək bazarında mövqelərini gücləndirmək və rəqabətə davam gətirə bilmək, eyni zamanda beynəlxalq mühitdə daha yüksək reytinglərdə yer ala bilmək üçün marketing alətlərindən istifadə etməyi başlıca alət hesab edirlər. Məlum olduğu kimi müasir dövrdə ali təhsil müəssisələri təkcə akademik biliklərin verilməsi prosesi ilə kifayətlənmirlər. Onlar həmçinin qısa zaman ərzində öz imiclərini formalaşdırmaq, istehlakçıların tələb və ehtiyaclarını qarşılayan xidmətlər təklif etməyi də hədəfləyirlər. Bu zaman onların köməyinə məhz yaxşı düşünülmüş marketing strategiyaları gəlir.

Marketing ali təhsil müəssisələrinin potensial tələbələri, valideynləri, akademik heyəti və cəmiyyətin digər maraqlı tərəfləri ilə effektiv kommunikasiyasını təmin edən mühüm vasitədir. Son dövrlər rəqabətin daha da artması şəraitində ali təhsil müəssisələri beynəlxalq reytinglərdə yüksək mövqelərə sahib olmaq və daha çox tələbə cəlb etmək kimi yeni bir vacib

məsələ ilə üz-üzə qalırlar. Bu məsələnin həll olunmasında da köməyə innovativ marketinq strategiyaları gəlir.

Ali təhsil sitemində marketinqin əhəmiyyəti sadəcə olaraq tələbə qəbulunun artırılması ilə məhdudlaşmır. Ali təhsildə marketinq geniş anlayış olub, özündə ali təhsil müəssisələrinin elmi – tədqiqat fəaliyyətinin genişləndirilməsini, universitetlərin beynəlxalq səviyyədə tanınmasını, məzunların iş dünyasında uğurlu karyera qurmasını və ümumilikdə ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsini ehtiva edir. Ali təhsil müəssisələri özlərini yalnız təhsil verən qurumlar kimi deyil, həm də sosial, iqtisadi və elmi inkişafın mərkəzləri kimi təqdim etməlidirlər.

Ali təhsildə marketinq tələbələrin universitet seçimində mühüm rol oynayır. Məhz ali təhsildə marketinqin mahiyyəti dedikdə də ali təhsil müəssisələrinin cəlbediciliyini artırmaq, təhsiləlanları məlumatlandırmaq və onların qərar vermə prosesini yönləndirmək üçün istifadə olunan metodların və startegiyaların cəmi nəzərdə tutulur. Burada əsas məqsəd təhsil müəssisəsinin təklif etdiyi proqramların, elmi-tədqiqat imkanlarının sosial mühitin tələblərinə və digər maraqlı tərəflərin ehtiyaclarına uyğun olmasını təmin etməkdir. Bunun üçün ali təhsil müəssisələri həm ənənəvi, həm də rəqəmsal marketinq kanallarından istifadə etməlidirlər. Məsələn, sosial media, veb saytlar, onlayn reklamlar, açıq qapı günləri və s.

Ali təhsildə marketinqin əsas xüsusiyyətləri isə aşağıdakılardır:

- Bredinq və imicin formalaşdırılması – bu xüsusiyyət universitetin cəmiyyətə və potensial tələbələrə necə təqdim olunmasını ifadə edir. Məsələn, universitetin loqosu, sloqanı, sosial mediada aparılan reklam işləri və s. universitetin cəlbediciliyini artırır vasitələrdir.

- Hədəf auditoriyasının dəqiq müəyyən olunması – hər şeydən öncə potensial tələbələrin tələbləri və ehtiyacları

öyrənilməlidir ki, onlara uyğun marketinq strategiyaları hazırlansın.

- Tələbə məmnunluğunun təmin edilməsi – universitetlər tələbələrə keyfiyyətli təhsil verməklə yanaşı onların universitet daxilində sosial və akademik təminatını da nəzərə almalıdırlar.

- Məzunlarla davamlı və effektiv əlaqənin qurulması – ali təhsil müəssisəsinin karyera perspektivini gücləndirmək üçün məzunlarla davamlı əlaqə saxlamaq vacibdir.

- Rəqəmsal marketinq strategiyaları – sosial media, veb saytlar, SEO və s. vasitəsilə ali təhsil müəssisələri daha geniş auditoriyaya çatı bilərlər.

Ali təhsil müəssisələri ali təhsildə marketinqin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla effektiv marketinq strategiyaları hazırlaya bilərlər. Bu xüsusiyyətlər hər bir ali təhsil müəssisəsinin özünəməxsus marketinq strategiyası hazırlamasını təmin edir. Ali təhsil sistemində marketinq strategiyalarının tətbiqi müəssisənin davamlı inkişafına tökan verir.

Fizuli Hüseynov

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0008-1985-159X>

huseynov.fizuli.02@inbox.ru

Ümumtəhsil layihələrində problemlər və həll yolları

Açar sözlər: *layihə idarəçiliyi, təhsil layihələri, resurs çatışmazlığı, müəllim hazırlığı, vaxt idarəçiliyi*

Keywords: *project management, education projects, resource shortage, teacher training, time management*

Ümumtəhsil məktəblərində həyata keçirilən layihələr tədrisin keyfiyyətini artırmaq və şagirdlərin bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün vacibdir. Lakin bu layihələrin idarə olunması zamanı bir sıra problemlər ortaya çıxır ki, onların həlli üçün müvafiq strategiyaların tətbiqi tələb olunur.

1. Resursların Effektiv İdarə Edilməsi

Məktəblər tez-tez resursların düzgün bölüşdürülməsində çətinlik çəkirlər ki, bu da müəllimlərin həddindən artıq yüklənməsinə, proqramların kifayət qədər maliyyələşdirilməməsinə və infrastrukturun səmərəsiz istifadəsinə səbəb olur. Məktəb idarəetmə sistemləri vasitəsilə büdcələrin izlənməsi, resurs istifadəsinin monitorinqi və işçi qrafiklərinin optimallaşdırılması resursların səmərəli idarə edilməsinə kömək edə bilər.

2. Layihələrin Dəqiq Planlaşdırılması

Təhsil layihələrinin uğursuzluğunun əsas səbəblərindən biri düzgün planlaşdırmanın olmamasıdır. Bu, aydın məqsədlərin müəyyən edilməməsi, rolların dəqiq təyin edilməməsi və vaxt və maliyyətlərin düzgün qiymətləndirilməməsi ilə bağlıdır. Layihə

planlaması zamanı aydın məqsədlərin qoyulması, iştirakçıların rollarının dəqiq müəyyən edilməsi və resursların və proseslərin diqqətlə planlaşdırılması vacibdir.

3. Müəllimlərin Layihə İdarəçiliyi Bacarıqlarının Məhdudluğu

Müəllimlərin layihə idarəçiliyi üzrə təlimlərinin olmaması layihələrin planlaşdırılması və icrasında problemlərə səbəb olur. Müəllimlər üçün layihə idarəçiliyi üzrə təlim proqramlarının təşkil edilməsi onların bu sahədəki bacarıqlarını artıracaqdır.

4. Vaxtın Effektiv İdarə Edilməsi

Məktəblərdə sıx tədris qrafiki layihələrin vaxtında və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə mane olur. Layihələrin tədris proqramına integrasiyası və çevik vaxt cədvəllərinin tətbiqi vasitəsilə vaxtın daha səmərəli idarə edilməsi mümkündür.

5. Əlaqə və Koordinasiya Problemləri

Müxtəlif maraqlı tərəflər arasında əlaqənin zəif olması layihələrin uğursuzluğuna səbəb ola bilər. Məktəblər və icmalar arasında əlaqələri gücləndirmək üçün müasir texnologiyalardan istifadə etmək və əməkdaşlığı artırmaq lazımdır.

Bu problemlərin həlli üçün qeyd edilən strategiyaların tətbiqi ümumtəhsil layihələrinin uğurla həyata keçirilməsinə və təhsil sisteminin inkişafına töhfə verə bilər.

Ülkər Əhmədzada

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0001-4625-663X>

ulkerahmadzada@gmail.com

Orta məktəb “Azərbaycan dili” dərsliklərində dil qaydalarının öyrədilməsi problemi

***Açar sözlər:** dərslik, qrammatik qaydalar, öyrətmə, problem, dil*

***Keywords:** textbook, grammar rules, teaching, problem, language*

Qloballaşan dünyada dərsliklərin yenilənməsi dövrün tələbi ilə ayaqlaşmaq üçün qaçılmazdır. Kurikulum Azərbaycanda ilk dəfə tətbiq olunduqdan sonra orta məktəb dərsliklərində bir çox dəyişikliklər edilmişdir. Hazırda 21 fənn üzrə tətbiq edilən kurikulum şagirdyönümlü olub daha çox şagirdin dərsi mənimsəməsini, təhsilin keyfiyyətini və şagirdin dövrün tələbatına uyğun öyrədilməsini üstün tutur. Dərsliklərdə müasir dərsin tələbinə uyğun dərsin təşkili, yeni texnologiyaların tətbiqi, fəal təlim mərhələləri öz əksini tapır.

Azərbaycan dilinin qrammatik qaydalarının öyrədilməsi uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Qrammatik qaydalarda edilən müxtəlif dəyişikliklər orta məktəb dərsliklərində öz əksini tapmış, şagirdlərə yeni qaydaların mənimsədilməsi kurikulumun tətbiqindən sonra müəllimlərin işini asanlaşdırmışdır.

Dilçiliyin daha çox fonetika bölməsində dəyişikliklər edilmiş, ənənəvi tədris zamanı yer alan tabeli cümlənin növləri, sintaktik əlaqənin növləri, söz birləşmələrinin növləri kimi mövzular kurikulumun tətbiq edildiyi dərsliklərdən çıxarılmışdır.

Qrammatik qaydaların öyrədilməsi problemlərində şagird daha çox fonetika bölməsində əziyyət çəkir. Sözlərin illərlə öyrəşdiyimiz qaydadan fərqli yazılması, fərqli tələffüz edilməsi problemi şagirddə böyük çaşqınlıq yaradır. Məsələn, ov, öv birləşmələrinin olduğu sözlərdə tələffüzün yazılışda olduğu kimi tələffüzü fikir ayrılığına səbəb olur. Orta məktəb müəllimində də fonetika bölməsinin öyrədilməsi böyük ustalığ tələb edir. Müəllim gərək dərstdə dialekt və şivədən istifadə etməsin. Əks halda şagirdlərə sözün orfoepik qaydasının öyrədilməsi düzgün istiqamətdə mənimsədilməz.

Kurikulumun tətbiqindən sonra orta məktəb “Azərbaycan dili” dərsliklərində müxtəlif iş üsullarının tətbiqi dərsi şagird üçün maraqlı etdi və şagirdin qavrama səviyyəsini artırdı. Bu iş üsullarının tətbiqi müəllimə kömək edir ki, şagirdə müxtəlif üsullar tətbiq edərək mövzunu izah etsin. Eyni zamanda, dərs zamanı qazandığı bilikləri möhkəmləndirərək qrammatikanın bütün bölmələrinə aid bir sıra vərdişlərin əldə edilməsinə şərait yaradır.

Dərsin tam qavranılması üçün müəllimdən yüksək peşəkarlıq tələb olunur. Müəllim dərsi müxtəlif iş formaları tətbiq edərək keçərsə, şagirdin dərsi mənimsəmə səviyyəsi artmış olar. Daha çox qruplarla iş bu mənimsəmədə işə yarayır. Orta məktəb dərsliklərində yer alan müxtəlif iş formaları və üsullarını təhlil edərək qrammatik qaydaların öyrədilməsində hansının daha səmərəli ola biləcəyini ortaya çıxaracağıq. Daha çox beyin həmləsi, ziqzaq, karusel, aşağı siniflər üçün məqsədəuyğun olan rollu oyunlar qrammatik qaydaların qavranılmasını şərtləndirir.

Bu tezisdə orta məktəb dərsliklərində yer alan qrammatik qaydaları analiz edərək, əvvəlki dərsliklərdə yer alan qrammatik qaydalarla müqayisə edilərək kurikulum və ənənəvi tədris üsullarında qrammatik qaydaların öyrədilməsi probleminə toxunulacaq.

Türənə Baradova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-3024-3650>

baradovaturane@gmail.com

Abbreviaturaların yaranma tarixi və tipologiyası

Açar sözlər: *söz, abbreviatura, tarix, simvol, tipologiya*

Keywords: *word, abbreviation, date, symbol, typology*

İxtisar öz tarixini eramızdan əvvəl 4-cü əsrdə Şumerlərlə başlayır. Qədim dövrlərdə Yunanıstanda və Romada sözlərin bir hərfə endirilməsi hələ də norma idi, lakin artıq tətbiq olunma qabiliyyətini itirməkdə idi. Qədim Roma abbreviaturaları Latin dili ilə birlikdə Orta əsrlərə keçdi, burada ilk növbədə yazılarda və sikkələrdə, sonra əlyazmalarda, xüsusən 11-ci əsrdən başlayaraq, habelə XVI əsrə qədər yoxa çıxmayan nizamnamələrdə tapıldı. Tədricən ixtisar həyatın bütün təbəqələrində və sosial dairələrdə adi hala çevrilir; Baxmayaraq ki, artıq 18-19-cu əsrlərdə abbreviatura puristlər tərəfindən hücumla məruz qalmışdır, lakin bu, nəticədə bu cür dil vahidlərinin istifadəsinin çoxluğu və intensivliyi deməkdir. 1830-cu illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Bostondan başlayaraq və İngilis akademik dairələrində filologiya və dilçiliyin yüksəlişi ilə abbreviatura populyarlıq qazandı. Bir çox tədqiqatçılar (xüsusən də əsrimizin 20-30-cu illərində) müxtəlif konkret dillərdə abbreviaturaların yaranmasına səbəb kimi müharibələr, inqilablar, elm və texnikanın tərəqqisi, teleqrafın inkişafı, kapitalist səhmdar müəssisələrinin yaranması kimi hadisələri irəli sürmüşlər.

Deyə bilərik ki, böyük sosial dəyişikliklər və elmi-texniki təkmilləşdirilməsinə indiki tərəqqi neologizmlərin, o cümlədən abbreviaturaların yaranmasına dolayı təsir göstərir: yeni şəraitdə

ünsiyyət ehtiyaclarını daha yaxşı ödəmək üçün kütləvi nominasiyaya (yeni adların yaradılması), mövcud linqvistik formaların ehtiyac yaradır. Bu cür dövrlərdə çoxlu sayda neologizmlərin, o cümlədən terminlərin, jarqonların və ixtisarlının meydana çıxması tamamilə təbiiidir. 1990-cı illərdə elektron rabitə vasitələrinin (mobil telefonlar, İnternet) geniş yayılması, xüsusən də əksər hallarda mətn mesajlarını 160 simvolla məhdudlaşdıran SMS qısa mesaj xidmətinin populyarlığı ilə əlaqədar olaraq danışiq dilində abbreviaturaların sayının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb oldu. Daha sonra, 2000-ci illərdə Twitter, mətn mesajlarının 140 simvol ilə məhdudlaşdığı bir sosial şəbəkə xidməti təqdim edərək ortaya çıxdı.

Beləliklə, ingilis dilində ilk abbreviaturalar yazılı şəkildə ortaya çıxdı. Əvvəlcə onlar qrafik idi, sonra bəziləri leksikləşməyə məruz qaldı, çünki istənilən tip mürəkkəb vahidlərin sadələşdirilməsi prosesi qaçılmazdır. Qrafik abbreviaturaların hərf adları ilə oxunması, tədricən sabit sözə çevrilməsi ingilis dilində ilk leksik abbreviaturaya aparan yollardan biridir. Məhz abbreviatura prosesləri bu dilin inkişafının məntiqi xarakteristikasını əks etdirir, o, ifadənin sadəliyinə və ünsiyyət məqsədləri üçün informasiya əhəmiyyətinin qorunmasına çalışır. Cəmiyyətin müasir inkişafı mərhələsində abbreviaturaların yaranması və geniş yayılmasının səbəb və ilkin şərtləri sırasında ekstra-linqvistik amillərlə (elmi-texniki tərəqqi, sosial transformasiyalar, millətlərarası mədəni-iqtisadi münasibətlərin inkişafı) yanaşı, dil vasitələrinə və nitq söylərinə qənaət qanununun da adını çəkirik. İxtisar rabitə vahidlərinin maddi qabığını azaldır, onu ötürəndən onu qəbul edənə məlumat axınının sürətini artırır. Deməli, abbreviaturanın yaranmasının səbəbi natiqin məkana, vaxta və nitq söylərinə qənaət etməkdir. İxtisarlari (ilkin abbreviaturalar) fraza anlayışlarının ilk hərfələrinə endirilməsi ilə əmələ gələn sözlər kimi şərh edirik: ABS (American

Broadcasting System) Amerika Yayım Sistemi Amerika yayım şirkəti, AF(Air Force)- Hava Qüvvələri. Onlar elmi, texniki və qəzet publisistik mətnlərində informasiyanın cəmləşdirilməsi vasitəsi kimi getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Abbreviaturaları əsasən isimlərə aiddir və böyük tematik ad qruplarına birləşir: coğrafi adlar, ölkələr, dövlətlər, rayonlar, rayonlar, partiyalar, beynəlxalq adlar təşkilatlar, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, müəssisə və təşkilatlar, banklar, tibbi terminlər və s.

Kərim Sadıqov

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-7295-9169>

nfyinb@gmail.com

Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi

Açar sözlər: *lüğət ehtiyatı, şagirdlər, dil bacarıqları, bədii mətn, söz ehtiyatı*

Keywords: *vocabulary, students, language skills, literary text, vocabulary*

Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi təhsil prosesində mühüm rol oynayır. Bu proses, şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafına və onların müxtəlif mövzularda sərbəst və düzgün ifadə etmə qabiliyyətinin artırılmasına kömək edir. Lüğət ehtiyatı zəngin olan şagirdlər daha yaxşı oxuma, yazma, danışma və anlama bacarıqlarına malik olurlar. Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üçün istifadə oluna biləcək müxtəlif metodlar və yanaşmalar mövcuddur. Azərbaycan dili dərsinin əsas tərkib hissəsi lüğət üzərində işdir. Azərbaycan dilinin məzmun xətlərinin dördünü də - danışma, oxu, yazı, dil qaydalarını da əhatə edən yeni sözlər şagirdlərdə yeni akademik bacarıqlar formalaşdırır. V sinfə qədər qoyan şagirdin lüğət ehtiyatı bəsit və məhdud deyildir və onlar fikri ifadə etmək üçün normal lüğət minimumuna sahibdirlər. Şagirdlər bu mərhələdə yalnız ailədə və məktəbdə istifadə etdikləri ümumişlək sözlərin deyil, bəzi terminlərin, qrammatik məfhumların da mənasını və işlənmə dairəsini bilirlər. Bu günkü dərslilər də mətnlər üzrə iş sistemində qurulub və hər mətnə yeni söz ehtiyatının da anonsu verilir. Yəni birbaşa şagirdin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi müasir təlimin də diqqət obyektindədir. Həm mətnlər üzrə işdə,

həm də digər sferalarda bu sahədə V sinifdə başlanan proses XI sinifdə davam etməli, şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək üçün planlı, ardıcıl və müntəzəm iş getməlidir. Bizcə, aşağıdakı istiqamətdə işlər məqsədamüvafiqdir:

1. Yeni sözlərin izahı və obrazlı ifadələrin analizi.
2. Bədii mətnlər və qrammatik çalışmalarla iş.
3. Gəzinti və ekskursiyaların təşkili (Hüseynov, 2016, s.27).

Ədəbiyyat fənni ilə integrasiya müstəvisində Azərbaycan dili dərslərində yeni sözlərin izahı və nitqin obrazlılığı üzrə iş müntəzəm getməli, mətnlər, qrammatik çalışmalar, dil qaydaları, əməli və yaradıcı yazılarda rast gəlinən hər bir yeni söz bütün variantları, məna çalarları ilə izah olunmalıdır. Buna görə müəllim özü, ilk növbədə, mətnşünaslığı, ədəbiyyatşünaslığı, etimologiyani, dil tarixini və bütün növ lüğətlərlə işləməyi bacarmalıdır.

Şagird sözün mənasını başa düşməklə kifayətlənməməli, onun izahını da verməyi bacarmalıdır. Şagird üçün yeni sayılan düzəltmə, mürəkkəb, alınma söz tərkibinə, etimologiyasına görə təhlil edilməli, imkan daxilində sözün mənasını açmağa kömək edən şəkil, model, maket göstərilməlidir. Daha effektiv nəticə əldə etmək üçün sözlər öz omonimi, paronim, sinonim, antonimi ilə müqayisədə izah edilməlidir.

Bədii mətnlər oxunarkən şagirdlərin diqqəti obrazlı ifadələrə yönəldilməli, cərəyan edən hadisələr, bədii obrazın xarakteri, nitqi, müəllifin istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələri, üslubi maneərlər şüurlu surətdə aydınlaşdırılmalıdır. Obrazlı ifadəni çatdırmaq üçün bədii mətnlərdə istifadə olunmuş bənzətmə, müqayisə, təzad, mübaligə, metafora, metonimiya və sinekdoxa kimi məcaz növləri həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də dilçilik spektrindən analiz edilməlidir (Əfəndiyeva, 1973, s.37). Sözün məna çaları, leksik-semantik məzmunu, ifadəliliyi izah edilərkən həm də yaranmış söz ehtiyatı fondundan şagirdin hansı məqamlarda, necə istifadə edəcəyi də dəqiqləşdirilməlidir.

Sözün çoxmənalılığını, həqiqi və məcaziliyini anlama, sözün obrazlılığını duyma, ona həssas münasibət lüğətin dərininə inkişafına, dəqiqləşdirmələrə xidmət edir.

Bu məqsədlə omonim sözlərin mənalılarını dəqiqləşdirmək, çoxmənalılıq və məcazilik üzrə işlər aparmaq, leksik və frazeoloji vahidləri nitqdə işlətmək, üslubiyyat və sinonimika üzrə işlərdən istifadə etmək lazımdır. Çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər başa düşdüyü, mənasını bütün çalarlarda anladığı sözləri passiv lüğət fonduna deyil, aktiv, işlək lüğət fonduna daxil etsin, söz ehtiyatından istifadə fəallığı, lüğətin fəallaşdırılması təmin olunsun. Müşahidələr göstərir ki, şagirdlərin lüğət ehtiyannın kifayət qədər zəngin olmasına rəğmən, ondan nitqdə səmərəli istifadə azlıq təşkil edir. Şagirdin qeyri-fəal lüğət fondunu fəallaşdırmaq, o sözləri müstəqil nitq praktikasına gətirmək üçün məktəblərimizdə, əsasən, aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparılır:

1. Sözü müxtəlif birləşmələrin tərəfi kimi işlətmək;
2. Sözü müxtəlif leksik mənə çalarında işlətmək;
3. Sözü və ya sözləri cümlələrdə işlətmək;
4. Frazeoloji vahidləri nitqdə söz qarşılığı ilə əvəzləmək;
5. Atalar sözü və məsəllərdən nitq parçalannda istifadə ;
6. Müşahidə və şəkil üzrə nağıl (və ya inşa) (Hüseynova, 2014, s.45).

Azərbaycan dili dərslərində məktəblilərdə şifahi nitqin inkişafı sonların söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi istiqamətində davamlı, sistemli şəkildə fəaliyyətin həyata keçirilməsini zəruri edir. Şifahi nitqin tələbi ondan ibarətdir ki, sözü duymalı, onun mətndə mənasını anlamalı, lazım olanda bu sözə sinonim tapmalı. Əgər şagirdin nitqi bəsit, söz ehtiyatı az olarsa, o, öz fikir və hisslərini dolğun şəkildə ifadə edə bilməyəcəkdir. Nitqin inkişafı ilə bağlı olaraq bədii mətn ilə işləyərkən uşqalara verilən ilk tapşırıq mətndə qeyri-tanış sözlərin, dabanın nitqində istifadə edilən varvarizm, vulqarizm, dialektizmlərin, eyni

zamanda termin və anlayışların, çoxmənalı sözlərin, neologizm və frazeologizmlərin müəyyən edilməsi, onların mənasının başa düşülməsidir. Hər bir Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi dərslərdə yeri gəldikcə müasir ədəbi dil normalarına cavab verən, lakin şagirdə hələ tanış olmayan belə sözlərdən istifadə məqamlarını diqqətdə saxlamalı və şagirdin öz nitqində işlətməsinə nail olmalıdır.

Nəticədə, Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, onların dil bacarıqlarının inkişafı və daha sərbəst ifadə etmə bacarığının artmasına təkan verir. Bu, həmçinin şagirdlərin ümumi təhsil prosesində daha fəal iştirak etmələrini və daha yaxşı nəticələr əldə etmələrini təmin edir. Bu məqsədlə müxtəlif metod və yanaşmaların birgə tətbiqi ən effektiv nəticəni verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əfəndiyeva, T.Ə. (1973). *Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri*. "Elm".
2. Hüseynova, H. (2014). *Nitqin inkişafına dair praktik məşğələlər*. Elm və təhsil.
3. Hüseynov, S., Qaracayeva, E. (2016). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti*. Elm və təhsil.

Lalə Behbudlu

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-9926-6545>

behbudlu_l@mail.ru

Xarici dilləri öyrənmək üçün mobil proqramlardan istifadə

Açar sözlər: *kompyuter texnologiyaları, dil, sistem, təhsil, xarici dillər, dil öyrənmək*

Keywords: *computer technologies, language, system, education, foreign languages, learning a language*

Dil tədrisi nəzəriyyəsi və ingilis dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi ənənəsi qədim köklərdən günümüzün tendensiyalarına qədər gəlir. Eramızdan əvvəl V əsrdə qədim Hindistanda dilin ilk dövlətləri bir sıra qaydalar kimi yazılıb. Bu, Sanskrit dilinin qrammatikası idi və təsiri müəlliflərin orijinal niyyət-lərindən çox-çox kənara çıxdı.

Dillər həmişə yaradıcı deyil, lakin belə olmaq üçün böyük potensiala malikdirlər. Onlar qəsdən sənət əsərləri yaratmaq və kortəbii ünsiyyət üçün istifadə olunur. Dil öyrənmək yaradıcı məşq ola bilər, çünki dillər çox geniş və mürəkkəbdir və hər bir istifadəçi bilik elementlərini daim yeni üsullarla istifadə edib birləşdirməlidir. Xarici dillər fənni bu assosiasiyaları daşıyır və mütləq yaradıcılığı təşviq etmədən istifadə edir. Dil öyrənilməsi həm də yaradıcılığa kömək edir, çünki onun yeni üsullarla bunu etmək üçün sonsuz imkanları olan digər fənləri əhatə etdiyini görmək olar.

Xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsi ilə bağlı hər şey potensial olaraq yaradıcılığı təcəssüm etdirir. Dil tədrisi çox açıq və çevik sahələrdən biridir ki, burada yaradıcı fəaliyyətlər həm

tədris fəaliyyətinə, həm də dil kurikulumuna asanlıqla daxil edilə bilər.

Beləliklə, yaradıcılıq mövcud tikinti bloklarından mənalı dil qurmaq və mövcud resurslardan istifadə edərək fikirləri ifadə etmək bacarığındadır; həm də resursların uyğunlaşdırıla biləcəyini və dil öyrənənin məhdudiyyət və məhdudiyyətlərə tabe olmaqdansa, çox vaxt resurslara nəzarət edə biləcəyini qəbul etməklə. Başqa bir səviyyədə, yaradıcılıq həm də öz mənafeləri üçün dil və ideyalarla oynamaq imkanı deməkdir.

Daha yaxşı nəticələr əldə etmək üçün biz innovativ texnologiyalardan və mediadan istifadə edə bilərik. Onlar digər dillərdə danışanlarla qarşılıqlı əlaqəni təmin edir və sinifdə xarici dilin tədrisini təkmilləşdirir. Bu, xarici dildə məlumat və əyləncəyə çıxışı artırmaq üçün bir yoldur. Tələbələrin digər dillərdə biliklərini artırmaq üçün texnologiyanın necə yaxşı istifadə oluna biləcəyi ilə bağlı xüsusi araşdırmaya ehtiyacımız var. İnformasiya axtarışı üçün internetin və ixtisaslaşmış məlumat bazalarının əhəmiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Televiziya proqramları, filmlər, kompüter oyunları və musiqi videoları var və müəllimlər tələbələrinin qeyri-rəsmi xarici dilə məruz qalmalarını sinifdə tədrisə inteqrasiya etmək üçün uğurlu strategiyalar hazırlamağa çalışırlar. Ümumdünya İnternetdə məlumat əldə etmək digər dillərdə danışanlarla qarşılıqlı əlaqəni və əməkdaşlığı aktivləşdirir. Yeni informasiya texnologiyalarından, xüsusən də şəbəkəyə qoşulmuş kompüterlərdən istifadə bir çox ölkələrdə xarici dil müəllimləri və tələbələri arasında ünsiyyətin artmasına kömək etmişdir. Elektron poçt, poçt siyahıları, müzakirə qrupları və söhbət otaqları vasitəsilə İnternet xarici dildə danışanlarla əlaqəni və ünsiyyəti artırdı.

Digər diqqətəlayiq üsullar var ki, bunlara sinifdə yalnız xarici dildən istifadə daxildir; tələbələrin bilik səviyyəsinə və texnologiya vasitəsilə orijinal materialların istifadəsini vurğulayan və ingilisdilli ölkələr haqqında öyrənməni dil və məzmun

öyrənməsi ilə birləşdirən layihə yönümlü təlimə görə qruplaşdırıldığı tədrisə modul yanaşma.

Xarici dil vasitəsi ilə məzmun sahəsi fənlərini öyrənmək peşəkar ingilis dilini öyrənməyin vacib hissəsinə çevrilib. Bəzi hallarda xarici dildən qeyri-dil fənləri üzrə tədris vasitəsi kimi istifadə olunur.

Xarici dilləri öyrənənlərə çox kömək edən çoxlu sayda onlayn və öz-özünə təhsil kursları da mövcuddur. Çox sayda nəşriyyatdan istifadə edərək, yüzlərlə dil öz-özünə təhsil almaq üçün mövcuddur.

Texnologiya və dil öyrənmə dünyasında mərkəzi olan bir metodologiya üçün iddiaçının qarışıq öyrənmə olması fikri ilə razıyıq. Biz bu metodologiyanın hələ də işlənib hazırlandığını görürük, lakin işləndikdə, müəllimləri öz təcrübələrində texnologiya ilə işləməyə cəlb etmək üçün başlanğıc nöqtəsi üçün ən çox ehtimal olunan namizəddir. Əksər müəllimlərin fiziki siniflərdə işləməsi hələ də belədir və bu məkanların rəqəmsal texnologiyalarla genişləndirilməsinin yollarına baxmaq çox yaxşı başlanğıc nöqtəsidir. Genişləndirilmiş sinif otağının tələbələrə adi dərs müddətindən kənarda materialla məşğul olmasına imkan verən bir fikir var. Mobil öyrənmədən həzz almaq üçün ən yaxşı mobil öyrənmə təcrübəsinə sahib olmaq üçün lazım olan bütün tələblərə cavab verdiyinizə əmin olun.

Qönçə Şirinova

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0009-0282-8745>

qonca.shirinova63@gmail.com

Təhsil marketinginin inkişafı: pedaqoji universitetlərdə tələbə məmnuniyyəti və marketing strategiyaları

***Açar sözlər:** təhsil marketingi, pedaqoji universitetlər, tələbə məmnuniyyəti, marketing strategiyaları, brend idarəetməsi*

***Keywords:** educational marketing, pedagogical universities, student satisfaction, marketing strategies, brand management*

Müasir dövrdə ali təhsil müəssisələri arasında rəqabət artdıqca, effektiv marketing strategiyalarının rolu daha da önəm qazanır. Xüsusilə pedaqoji yönümlü universitetlər üçün marketing yalnız tələbə cəlb etmək deyil, həm də təhsil keyfiyyətini və tələbə məmnuniyyətini artırmaq üçün vacib bir vasitədir.

Təhsil Marketinginin Əhəmiyyəti

Ali təhsil müəssisələrinin marketing fəaliyyəti bir neçə əsas məqsədə xidmət edir:

1. Tələbə cəlb etmək və saxlamaq – Rəqabətli mühitdə universitetlər öz brendlərini gücləndirməli və fərqləndirici xüsusiyyətlərini vurğulamalıdırlar.

2. Akademik nüfuzu artırmaq – Yüksək keyfiyyətli təhsil və uğurlu məzunlar universitetin nüfuzunu formalaşdırır.

3. Tələbə məmnuniyyətini yüksəltmək – Təhsilənlərin ehtiyaclarına uyğun proqramlar və xidmətlər təqdim etmək tələbə məmnuniyyətini artırır.

4. İctimaiyyətlə əlaqələri inkişaf etdirmək – Universitetin dəyər və nailiyyətlərini effektiv kommunikasiyalar vasitəsilə cəmiyyətə çatdırmaq vacibdir.

Pedaqoji Universitetlərdə Marketing Strategiyaları

Pedaqoji universitetlərdə marketing əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etdirilə bilər:

1. Rəqəmsal Marketingin Gücləndirilməsi

- Sosial media platformalarından aktiv istifadə;
- Universitetin veb-saytının optimallaşdırılması və interaktiv məzmunun təqdim edilməsi;
- SEO və onlayn reklam vasitəsilə daha geniş auditoriyaya çatmaq.

2. Tələbə Yönlümlü Strategiyalar

- Mövcud tələbələr arasında məmnuniyyət sorğularının keçirilməsi;
- Tələbə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi (mentorluq proqramları, psixoloji dəstək və s.);
- Dərs metodikalarının və müəllim heyətinin keyfiyyətinin artırılması.

3. Brend İdarəetməsi və İctimaiyyətlə Əlaqələr

- Universitetin unikal dəyərlərinin və üstünlüklərinin vurğulanması;
- Media və elmi konfranslar vasitəsilə universitetin tanıtılması;
- Akademik və sənaye əməkdaşlıqlarının qurulması.

4. Məzunlarla Əlaqələrin Gücləndirilməsi

- Uğurlu məzunların hekayələrinin paylaşılması;
- Məzun şəbəkələrinin yaradılması və məzunlarla əməkdaşlıq təşviqləri.

Tələbə Məmnuniyyətinin Artırılması

Tələbə məmnuniyyəti universitetin uğurunu müəyyən edən əsas faktorlardan biridir. Bunun üçün:

✓ Tələbələrin akademik və sosial ehtiyaclarına cavab verən infrastruktur yaradılmalıdır;

✓ Müasir və interaktiv təhsil metodlarından istifadə edilməlidir;

✓ Praktiki təcrübə və iş imkanları artırılmalıdır;

✓ Universitet və tələbələr arasında effektiv kommunikasiyanın təmin edilməsi vacibdir.

Təhsil marketinqi pedaqoji universitetlər üçün tələbə cəlbi və məmnuniyyətinin artırılmasında əsas rol oynayır. Effektiv marketinq strategiyaları universitetin brendini gücləndirir, tələbə təcrübəsini zənginləşdirir və təhsilin keyfiyyətini yüksəldir. Pedaqoji universitetlər rəqəmsal marketinq, tələbə yönümlü xidmətlər və brend idarəetməsi kimi sahələrə investisiya etməklə daha uğurlu və rəqabətədavamlı ola bilərlər.

Lalə Behbudlu

Bakı Slavyan Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0003-9926-6545>

behbudlu_l@mail.ru

Xarici dilin tədrisində texnologiyadan istifadənin nəzəri əsasları

Açar sözlər: *texnologiyadan istifadə, mobil qurğular, rəqəmsal təhsil, müasir yanaşmalar, elektron lüğətlər*

Keywords: *technology use, mobile devices, digital education, modern approaches, electronic dictionaries*

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsinin mühüm xüsusiyyəti təkcə maddi bazanın inkişafı ilə deyil, həm də xüsusi texnologiyalar sistemi ilə xarakterizə olunan xüsusi istehsal sahəsinin formalaşmasıdır. Növbəti onillikdə rəqəmsal rabitə sistemləri sahəsində inqilab, rəqəmsal təmsil və uyğun protokollara əsaslanan bütün rabitə və yayım vasitələrinin birləşməsi, multimedia məlumatlarının rəqəmsal təqdimatının yayılması və sıxılması sayəsində daha da qlobal dəyişikliklər baş verəcəkdir. Ona görə də bu gün təəssüf ki, ən son texnologiyaların inkişaf tempindən geri qalan pedaqoji elm tərəfindən bu proseslərin praktiki və nəzəri cəhətdən dərk edilməsinə təcili ehtiyac var. Təhsil sektorunun informasiyalaşdırılması sosial fəaliyyətin digər sahələrinin informasiyalaşdırılmasını qabaqlamalıdır, çünki bütün cəmiyyətin informasiyalaşdırılması üçün sosial, psixoloji və ümumi mədəni ilkin şərtlər məhz burada formalaşmağa başlayır.

Universitetdə xarici dillərin tədrisi tədris prosesinə İKT-nin kompleks, sistemli şəkildə tətbiqinə ehtiyac əsaslandırılır ki, bu da problemin psixoloji və fəlsəfi aspektlərini nəzərə alaraq və

onlara əsaslanaraq xarici dillərin tədrisinə müasir nəzəriyyələr və yanaşmalar prosesinin konsepsiyasının dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

Xarici dillərin tədrisinin kompüter-informasiya modelinin xüsusiyyətləri onun qurulması üçün aşağıdakı metodoloji əsasları əks etdirən işlənib hazırlanmışdır: şəxsi oriyentasiya; problemlili; real vəziyyətdə adekvat hərəkət edə bilən tələbənin motivasiyalı və məqsədyönlü şəxsiyyətinin formalaşması; xarici dilin öyrənilməsinin kommunikativ və sosial-mədəni istiqaməti; yeni və ənənəvi pedaqoji texnologiyaların uyğun kombinasiyası.

İngilis dilinin tədrisi ənənələrinin tədqiqi göstərir ki, belə tədris həmişə texniki vasitələrdən istifadə ilə sıx bağlı olmuşdur. Beləliklə, dil laboratoriyalarından geniş istifadə olunur, onların köməyi ilə müxtəlif xarici nitq bacarıqlarına yiyələnmək olar: dilin ünsiyyət bacarıqları, nitq mədəniyyəti, dinləmə, oxuma, danışma bacarıqları, dilin qrammatikası və zəngin lüğətin yaradılması. Təlim məşğələləri zamanı ana dili danışanların nitqini təkrarlamaq üçün texniki vasitələrdən istifadə olunur. Dil öyrətmək üçün kompüter alətləri çox populyarlaşdı - təlim proqramları, elektron lüğətlər və s. Xarici dillərdə audio və video kurslardan istifadə çox populyardır.

Beləliklə, xarici dilin tədrisində informasiya texnologiyaları və texniki vasitələrdən istifadəni nəzərdə tutan bir çox metodlar mövcuddur. Bu üsullar materialın yüksək informasiya məzmununu, tələbələrin idrak fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, dərsin görmə qabiliyyətinin artırılmasını, onun həyata keçirilməsinin intensivliyini, fərdiləşdirilməsini və diferensiallaşdırılmasını təmin edir. Bu cür metodların inkişafını biz dilin tədrisinə yeni yanaşmaların - mobil qurğular üçün xüsusi proqramlara əsaslanan yanaşmaların yaranmasında görürük. Bunlar qrammatika təlimçiləri, lüğətlər, saytla inteqrasiya olunmuş tətbiqlərdir ki, burada təkcə sözləri öyrənmək deyil, həm də oxumaq, mətnləri dinləmək, krossvordları həll etmək olar.

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Dunya Babanlı

French University of Azerbaijan

doctor of chemistry

<https://orcid.org/0000-0002-8330-7854>

dunya.babanly@ufaz.az

Aytakin Aghayeva

French University of Azerbaijan

PhD student

<https://orcid.org/0000-0001-8184-0762>

aytekin_agayeva@mail.ru

Thermodynamic Study of Iron Diarsenide by the Emf Method

Keywords: *FeAs₂, electromotive force, thermodynamic properties, Gibbs free energy, enthalpy, entropy*

Açar sözlər: *FeAs₂, elektrik hərəkət qüvvəsi, termodinamik xassələr, Gibbs sərbəst enerjisi, entalpiya, entropiya*

Metal arsenides are a significant category of materials renowned for their unique electronic, optical, and physical characteristics. These compounds, which result from the interaction between metals and arsenic, exhibit semiconducting properties, making them highly valuable in various advanced technological fields. Despite their toxicity, metal arsenides are pivotal in the advancement of optoelectronic devices, thermoelectric materials, photovoltaic technologies, and more. Their intrinsic direct band gaps facilitate efficient light absorption and emission, a key feature for applications in lasers,

light-emitting diodes (LEDs), and infrared detectors (Buschow, 2001; He, 2018; Hu, 2022; Fernandes, 2022).

To enhance the synthesis methods of advanced functional materials and facilitate the growth of their single crystals, it is crucial to develop accurate phase diagrams and investigate the thermodynamic properties of the intermediate phases forming within them [Babanly, 2017]. A review of the existing literature shows that thermodynamic properties of iron arsenides have not been conducted comprehensively. Addressing this gap, the present work focuses on the thermodynamic study of iron diarsenide by the electromotive force measurements (EMF) method.

The Fe-As binary system is characterized by formation of 3 stable intermediate compounds:

Fe_2As (1203 K); FeAs (1300 K); FeAs_2 (1290 K) (6).

To investigate the thermodynamic properties of iron diarsenide, alloys of different compositions were selected from the As + FeAs_2 two-phasic region of the Fe-As phase diagram (Okamoto, 1993, p. 366-370). Samples were prepared using high pure elemental components. Synthesis was carried out by co-melting the elemental components in vacuum-sealed quartz ampoules followed by homogenizing heat treatment below corresponding solidus temperatures. Phase composition of the prepared samples was confirmed using powder X-ray diffraction (PXRD) method.

Following electrochemical cells were designed for the EMF measurements:

$(-) \text{Fe (solid)} / \text{glycerol} + \text{KCl} + \text{Fe}^{2+} / (\text{Fe in alloy}) \text{ (solid)} (+)$

Measurements were conducted using Keithley 2100 6 ½ digital multimeter at the 300-430 K temperatures range. Obtained experimental data were processed using the least squares method, resulting in linear equations of the $E = a + bT$ type. Using these equations, and known thermodynamic expressions, the partial molar functions of iron in alloys were calculated. Furthermore, the integral thermodynamic properties of the FeAs₂ compound were determined through the application of virtual-cell reaction method. Obtained results are given below:

$$\Delta_f G^0 = -42.17 \pm 0.12 \text{ kC} \cdot \text{mol}^{-1}$$

$$\Delta_f H^0 = -45.22 \pm 0.51 \text{ kC} \cdot \text{mol}^{-1}$$

$$\Delta_f S^0 = -10.2 \pm 1.4 \text{ C} \cdot \text{mol}^{-1} \cdot \text{K}^{-1}$$

$$S^0 = 88.1 \pm 2.7 \text{ C} \cdot \text{mol}^{-1} \cdot \text{K}^{-1}$$

Obtained thermodynamic properties are crucial physico-chemical parameters of iron arsenides, offering valuable insights into the thermodynamics of these materials. These values can be integrated into extensive electronic databases, providing reliable data for a wide range of thermodynamic calculations and simulations in the fields of materials science and solid-state chemistry. The comprehensive nature of these properties ensures their utility in advancing both theoretical and practical applications related to iron arsenides.

References

1. Babanly, M. B., Chulkov, E. V., Aliev, Z. S., Shevelkov, A. V., & Amiraslanov, I. R. (2017). Phase diagrams in materials science of topological insulators based on metal chalcogenides. *Russian Journal of Inorganic Chemistry*, 62, 1703-1729. <https://doi.org/10.1134/S0036023617130034>
2. Buschow, K.H.J., Cahn, R.W. (2001). *Encyclopedia of materials. Science and technology*, 2nd ed.

3. He, J., Wei, Y., Zhai T., & Li, H. (2018). Antimony-based materials as promising anodes for rechargeable lithium-ion and sodium-ion batteries. *Materials Chemistry Frontiers*, 2(3), 437-455. <https://doi.org/10.1039/C7QM00480J>
4. Hu, Y., Liang, J., Xia, Y., Zhao, C., Jiang, M., Ma, J., Tie, Z., & Jin, Z. (2022). 2D Arsenene and Arsenic Materials: Fundamental Properties, Preparation, and Applications. *Small*, 18(9), 2104556. <https://doi.org/10.1002/sml.202104556>
5. Fernandes, R.M., Coldea, A.I., Ding, H., Fisher, I.R., Hirschfeld, P.J., & Kotliar, G. (2022). Iron pnictides and chalcogenides: a new paradigm for superconductivity. *Nature*, 601(7891), 35-44. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04073-2>
6. Okamoto, H (1993). Phase Diagrams of Binary Iron Alloys, H. Okamoto, Ed., *ASM International*, p 366-370.

Rəhim Bilalov

Lənkəran Dövlət Universiteti
baytarlıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
<http://orcid.org/0009-0005-6969-7355>
rahim19511951@gmail.com

Xəqani Əhmədov

Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
<http://orcid.org/0009-0005-2944-7708>
dovletqullugu202020@gmail.com

Ev itlərində mastit xəstəliyinin müalicəsi

Açar sözlər: *xəstəlik, mastit, törədici, növ, süd vəzisi, iltihab, analiz, diaqnoz, müalicə*

Keywords: *disease, mastitis, causative agent, type, mammary gland, inflammation, analysis, diagnosis, treatment*

Mastit xəstəliyi mexaniki, termiki, kimyəvi və bioloji amillərin təsiri nəticəsində yaranan süd vəzilərinin iltihabıdır. Mastit xəstəliyi latın sözündən götürülüb (Mastitis) süd vəzinin infeksiyon iltihabıdır. İtlərdə mastit infeksiyası tipik olaraq doğuşdan sonra baş verir və mastitin itlərdə 4 növü vardır.

Kəskin kataral mastit – kliniki müşahidələrə əsasən ağrılar, südün kimyəvi tərkibində dəyişikliklər, yorğunluq, iştahsızlıq, qızdırma, hərarətin yüksəlməsi, bəzən bədən temperaturunun düşməsi, süd vəzilərinin konsistensiyasının düşməsi halları baş verir. Bu tipdə həm də anada laktasiya dövründə dəyişikliklər müşahidə olunur.

Septiki mastitdə kliniki əlamətlərə görə ən çox ağrı müşahidə olunur, iştahın düşməsi, qızdırma, südün keyfiyyətinin dəyişməsi, süddə qan sağıntıları, süd topaları müşahidə olunur.

Septiki mastitin digərlərindən fərqi odur ki, onun simptomları, adətən, bakteriyalardan qaynaqlanır.

Xroniki mastit və ya başqa sözlə subklinik mastit – mastitin ən çox rast gəlinən növüdür. Adətən, süd vəzisində şişkinlik, aşkar klinik əlamətlərin olunmaması ilə müşayiət olunan süd toxumasının uzunmüddətli iltihabı ilə sirayətlənir.

Qanqrenozlu mastit – əmcək uclarında və süd vəzi toxumaları qara, yaxud tünd rəngli olur. Əsasən südü qanlı və ya ixorozlu iy verir. Həmçinin, dişi itdə qusma, ishal, iştahsızlıq, bədən temperaturunun yüksəlməsi, nəbzın sürətlənməsi, təngənəfəslik kimi əlamətlərlə müşahidə olunur (Michailov, Parshutin, Kozlo, 1990).

Dişilərdə mastit infeksiyasının səbəbləri nədir? Mastit infeksiyası ən çox E.Coli, Enterokokklar, Stafilokokklar və Streptokokklar Spp-dır. Nadir hallarda rast gəlinən törədiciləri bunları qeyd etmək olar:

1. Blastomyocis və mycobakteriya kimi göbələklər;
2. Travma, məsələn əmizdirmə zamanı süd vəzisinin iti kənarları nəticəsində yaranan yara, yaxud xoralar, nadir hallarda isə körpə küçükləri əmizdirən zaman, dişləmə halları olduqda;
3. Nəmlik, rütubətli şəraitdə saxlandıqda və antisanitar qaydalara riayət edilmədikdə;
4. Südün uzun müddət dayanması və ya süd vəzində südün yığılması.

İtlərdə mastit xəstəliyinin diaqnozu zamanı, adətən, fiziki müayinə ilə diaqnoz qoyulur. Fiziki müayinənin aparılması üçün öncədən xəstəliyin baş vermə səbəbini, hansı dərəcəli olduğunu və növünü tədqiq etdikdən sonra diaqnoz qoyulur. Zədələnmənin dərəcəsini və vəziyyətin kritik formasını müəyyən etmək üçün aşağıda qeyd olunan laborator analizləri aparmaq lazımdır:

1. Südün mikroskopik müayinəsi zamanı ağ qan hüceyrələrinin sayının artması, kəskin mastitin baş verməsini göstərir;

2. Əgər laborator müayinə zamanı süddə qan sağıntıları müşahidə olunarsa, qanqrenozlu mastit və sepsisi göstərə bilən trombosit anomaliyaları;

3. Dehidrasiya (susuzlaşma).

Sitoloji tədqiqat zamanı baytar həkim anormallıqları aşkar etmək üçün hüceyrə qruplarını araşdırmalıdır. Mayenin kulturasını göndərən zaman, hansı dərmanlardan istifadə ediləcəksə, baytar həkim öncədən bilməlidir ki, diaqnoz zamanı qanqrenozlu mastit müşahidə olunubsa, yaxud qanqrenozlu mastit olması barədə şübhəli hallar olsa, bu xəstəliyin dəqiq diaqnozunu qoymaq üçün rentgenoqrafiya aparıla bilər. Həmçinin, südündə qan sağıntıları və ya süd vəzi toxumasında iltihabların olub-olmamasını müəyyən etmək üçün ultrasəs müayinəsi edilir. İtlərdə mastit xəstəliyinin müalicəsi üçün növündən və şiddətindən asılı olaraq dəyişir. Ağır formaları olduqda müalicəsi üçün mayelər, novakain blokadası, məlhəmlər, antibiotiklər, ixtiol məlhəmləri istifadəsi məqsədə uyğundur. Nekrotik ocaqlar müşahidə edilsə, cərrahi üsullardan istifadə olunur, çünki, həmin nekrotiki ocaqları drenaj etmək, dezinfeksiya edilməlidir. Quruyub qərtmək bağladıqdan sonra həmin nekrotiki ocaqları lyapis məhlulu ilə yandırılır. Ən yaxşı müalicə üsullarından antibiotik və ixtiol məlhəmlərin istifadəsi səmərəli nəticələr verir. Müalicə müddəti 2-3 həftə davam etdirilməlidir (Nəsibov, Verdiyeva, 2023). Xəstəliyin müalicə üsulları olduqca müxtəlifdir. Əgər xəstəlik kəskin formada gedirsə, geniş spektrli antibiotiklərlə, xroniki formada gedirsə, kultura və həssaslıq dərəcəsinə görə müalicə edilir.

Ev itlərində mastit xəstəliyi müşahidə olunarsa, biz bunu müalicə edə bilərikmi? Mastit xəstəliyinin diaqnozunu qoymaq üçün öncədən baytar həkim baxış keçirməlidir. Xəstəlik müxtəlif növlərdə baş verdiyi üçün qulluq avadanlıqları, antibiotik terapiyası, isidici kompreslər, irinsiz iltihablar zamanı yod, komfora və başqa mazların sürülməsi, sekterin xaric olunması

aparılmalıdır. Ən əsası da qanqrena və yaxud irinli iltihab inkişaf edirsə, yoluxmuş paycıqların sağlam paycığa qədər amputasiya olunması məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Michailov, N., Parshutin, G., Kozlo, N. и др. (1990). Akusherstvo, ginekologiya i isskustvennoye osemeneniye selskochozyaystvennich jivotnich. Agropromizdat.
2. Nəsibov, F., L. Verdiyeva, L. (2023). Baytarlıq mamalığı ali məktəblər üçün dərslik “Elm və təhsil.

Шахла Абдуллаева

Азербайджанский Государственный Педагогический

Университет

biologiya üzrə fəlsəfə doktoru

<http://orcid.org/0000-0003-4869-1835>

shahla-nasimi@mail.ru

Бактериальные заболевания или бактериоз растений

Ключевые слова: вирусные болезни, бактериальные заболевания, грибковые заболевания, патогенные грибы, микроскопические грибы

Açar sözlər: viral xəstəliklər, bakterial xəstəliklər, göbələk xəstəlikləri, patogen göbəllər, mikroskopik göbəllər

Keywords: viral diseases, bacterial diseases, fungal diseases, pathogenic fungi, microscopic fungi

В комнатных растениях встречаются различные заболевания. В ходе исследования мы наблюдали как грибковые, так и бактериальные болезни. Ниже представлена информация о некоторых из них:

Бактериальное увядание-Для болезни характерно внезапное увядание верхушки растения или нескольких боковых почек. Иногда все растение внезапно засыхает, и ветви становятся сухими и серовато-зелеными, а затем приобретают коричневый окрас. Если оторвать побег, можно обнаружить липкое вещество, а внутренняя часть станет от желтой к коричневой. Патоген обитает в почве в течение многих лет и находится в состоянии покоя. Он не прорастет и не вторгнется в хозяина, пока его корни не вырастут или не перейдут от материнского растения к черенкам. Бактерии этого заболевания подвижны и

используют глюкозу в окислительном режиме. При денитрификации может выделяться газ. Оптимальная температура роста составляет 32-40 °C, но 24-32 °C — оптимальная температура для болезни. Возбудитель бактериального увядания хлорофитума — *Pseudomonas caryophylli*. Развитие болезни происходит более серьезно при высокой температуре и влажности.

Мокрая или бактериальная гниль-Под действием фермента пектиназа, который выделяют вредоносные бактерии, происходит разрушение тканей комнатного растения, приводящее к ее размягчению. В результате – растение превращается в раскисшую массу.

Пятнистость-существует пятнистость листьев, вызвана бактериальными организмами, а также микроскопическими грибами либо вирусными частицами. При бактериальной пятнистости бактерии могут атаковать листья, стебли, черешки и цветы растения. Симптомы на листьях проявляются в виде пятен от темно-коричневого до черного, часто окруженных желтым ореолом. Черные пятна с желтыми краями также могут образовываться по краям листьев, где скапливаются капли воды. По мере слияния этих поражений большие участки ткани листа разрушаются. Развитию болезни способствуют прохладная (13-25 C) погода или дождевальная полив. Обычно достаточно, чтобы листья оставались влажными в течение суток, чтобы болезнь развивалась. Распыление продуктов на основе меди на ранней стадии может снизить заболеваемость. Также следует поливать растение под корень или использовать капельное орошение. Мучнистая роса или мильдью-Это заболевание, вызываемое плесенью (мицелиальный грибок) и поражающее листья. Типы возбудителей различаются в зависимости от вида растения, также различаются симптомы. Это заболевание поражает, в первую очередь,

садовые растения. Однако оно также может распространяться и на комнатные растения.

Ложная мучнистая роса-Это заболевание характерно для овощных культур, но типы патогенов различаются в зависимости от вида растения, и симптомы также различаются. Например, у лука есть желтовато-белые поражения с размытыми контурами на листьях, за которыми позже появляются тонкие, похожие на сажу плесени. По мере того, как симптомы прогрессируют, центральная часть поражения становится черной, а ткань отмирает. Если это произойдет, ущерб может увеличиться. Ложная мучнистая роса — это заразное (передающееся через воздух и воду) заболевание, вызываемое нитчатыми грибами (плесенью).

Rəhim Bilalov

Lənkəran Dövlət Universiteti
baytarlıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0005-6869-7355>
rahim19511951@mail.ru

Mirkamran Mehtizadə

Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
<https://orcid.org/0009-0005-8737-8413>
mehtizademirkamran@gmail.com

İribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında mastit xəstəliyi

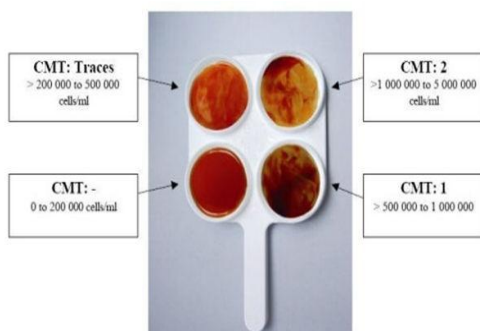
Açar sözlər: mastit, xəstəlik, inək, heyvandarlıq, müalicə

Keywords: mastitis, disease, cow, animal husbandry, treatment

Mastit bütün dünyada südlük mal-qaranın ən çox yayılmış xəstəliklərindən biridir. Mastit, xarici və daxili mühitin müxtəlif amillərinin təsirinə cavab olaraq heyvan orqanizminin müqavimətinin azalması və mürəkkəb infeksiyalar ilə inkişaf edən süd vəzinin iltihabıdır. Xəstəliyə süd vəzisində nüfuz edən və intensiv çoxalma nəticəsində infeksiyanın inkişafına səbəb olan müxtəlif növ mikroorqanizmlər səbəb olur. Mastit südveriminin azalması və südün keyfiyyətinin pisləşməsi (66%), qida və texnoloji xüsusiyyətlərin aşağı düşdüynə görə məhsulun kəsilməsi (6%), yelin bölmələrinin funksiyasının pozulması səbəbindən yüksək məhsuldar inəklərin sürüdən vaxtından əvvəl çıxarılması (22%), heyvanların müalicəsi və müalicə xərclərinin artması (%5) ilə bağlı itkilərdən ibarət böyük iqtisadi ziyanə səbəb olur. Kliniki mastit, yelin iltihabının aydın ifadə edilmiş əlamətlərinin olması və südün xassələrində və strukturunda dəyişikliklərlə xarak-

terizə olunur. Təsirə məruz qalan süd vəzinin fiziki müayinəsi zamanı hiperemiya, qızartı və palpasiya zamanı ağrı, şişlik və toxumaların sıxılması kimi yerli simptomlar aşkar edilir. Xəstəlik davranış dəyişikliyi, qızdırma, iştahsızlıq, depressiya, süstlük, iştahanın azalması və hipertermiya kimi ümumi simptomlarla da özünü göstərə bilər (Əhmədov, İsgəndərov, 2010). Süddə, çökmüş kazeinin laxtaları və lopaları, şəffaf və ya qanlı daxilolmalar, həmçinin irin aşkar edilir. Yerli iltihabın və ya sistem zədələnməsinin aşkar əlamətləri olmadan baş verən subklinik mastit nadir hallarda heyvanın həyatı üçün dərhal təhlükə yaradır və klinik mastitdən 15-40 dəfə tez-tez baş verir. Lakin bəzən südün strukturunda qısamüddətli dəyişikliklərin baş verməsi halları qeydə alınır. Ən çox rast gəlinən seroz mastitdir (xəstəliyin erkən mərhələsi), onun əsas əlaməti şişkinlikdir. Yelin təsirlənmiş hissələri sıxılır, həcmi artır, şiddətli hipertermiya müşahidə olunur. Heyvanların ümumi vəziyyəti sapma olmadan normal qiymətləndirilir. Xəstəliyin ilkin mərhələsində vizual müayinə zamanı iltihab prosesi irəlilədikcə süd normal həddədir, süddə kazein lopalarının qarışığı aşkar edilir və südün konsistensiyası daha maye olur. Kataral tip, əsasən, iltihabın süd sisternində və ya böyük kanallarda lokalizasiyası zamanı baş verir. Bu halda, kazein lopalarının olması yalnız sağımın əvvəlində yelinin alveollarının iltihabı ilə qeyd olunur, süd heterojendir və sağım boyunca lopa olur; Kataral mastit üçün xarakterik xüsusiyyət boz rəngli ifrazat, həmçinin protein laxtalarının əmələ gəlməsi səbəbindən südün yağ tərkibinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması hesab olunur. Hemorragik mastit tez-tez seroz və ya kataral iltihab nəticəsində inkişaf edir. Bu tip mastit ilə inəklərdə yelin bütün dördüdə biri təsirlənir. Heyvanlarda intensiv tənəffüs, iştahsızlıq, bədən istiliyi 40,0-41,0 °C-ə çata bilər, dərinin səthində açıq-aydın qırmızı ləkələr aşkar edilir. Çıxarılan südün tərkibində kazein lopaları olan çəhrayı-qırmızı rənglər var. İrinli mastit inkişafı ilə

inəyin ümumi vəziyyəti nəzərəcarpacaq dərəcədə pisləşir. İltihabın bu inkişafı ilə yelin içərisində bir abses meydana gələ bilər. Bir abses və ya flegmon meydana gəlsə, bərpa üçün əlverişli proqnoz mümkün deyil. Xəstəlik vəzinin bir hissəsinin fəaliyyət qabiliyyətini itirməsinə səbəb olur (Nəsimov, Verdiyeva, 2023). Yoluxmuş paycıqdan alınan süd boz rəngdədir və tərkibində çoxlu laxtalar var. Mastitin hər hansı forması (klinik və ya subklinik) baş verdikdə, orqanoleptik göstəricilər, bakterial çirklənmə, somatik hüceyrə tərkibi baxımından südün keyfiyyətinin azalması müşahidə olunur. Mastit inkişafı zamanı çiyr süddə somatik hüceyrələrin və bakteriyaların sayının artması proteolitik və lipolitik fermentlərin aktivliyinin artması deməkdir.

Diaqnoz qoymaq üçün heyvanı yoxlamaq və bədən istiliyini, nəbzini və tənəffüsünü ölçmək lazımdır. Yelin müayinəsinə vizual yoxlama, palpasiya və sınaq sağım daxildir. Latent (subklinik) mastit, sürətli diaqnostik testlərdən (RDT) biri ilə diaqnoz qoyulur – dimastin, mastidin, masttest və s. ilə testlər. RDT-nin hərəkəti leykositlərin çoxluğunun aşkarlanmasına və südün hidrogen indeksinin dəyişməsinə əsaslanır. Tədqiqat üçün, yelin hər dördə biri üçün 4 dairəvi hissəyə bölünən süd nəzarət lövhələri istifadə olunur (Nəsimov, Əhmədov, Verdiyeva, 2014). Etibarlı nəticələr əldə etmək üçün həm sisternal, həm də parenximal süd nümunələrini araşdırmaq lazımdır. Mastit xəstəliyinin diaqnostikasında CMT- dən istifadə olunur. İnəklərdə mastit diaqnostikasının son mərhələsi laboratoriya testlərinin aparılmasıdır, bu halda məlumat məzmunu baxımından üstünlük bakterioloji üsula verilir. , onun köməyi ilə patogenin təmiz kulturasını təcrid etmək, onu müəyyən etmək, zəruri hallarda onu hərtərəfli öyrənmək, antibiotiklərə qarşı həssaslığının öyrənilməsi isə müalicə tədbirləri zamanı hər bir patogenə qarşı effektiv antibiotik tapılmasına köməklik göstərir.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, Ə.Q., İsgəndərov, T.B (2010). *Baytarlıq mamalıqı, ginekologiyası, kənd təsərrüfatı heyvanlarının süni mayalandırılması və rüşeymin transplantasiyası (köçürülməsi)*.
2. Nəsimov, F.N., Verdiyeva, L.E. (2023). Baytarlıq mamalıqı. *“Elm və təhsil”*, s.315-381.
3. Nəsimov, F.N., Əhmədov, Ə.Q., Verdiyeva, L.E. (2014). *Kənd təsərrüfatı heyvanlarının süni mayalanmanın texnologiyası və təşkili*.

Mirzəmməd Həsənov

Lənkəran Dövlət Universiteti
aqrar elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
<http://orcid.org/0009-0005-6969-7355>
mirzehesenov1997@gmail.com

Rəhim Bilalov

Lənkəran Dövlət Universiteti
baytarlıq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
<http://orcid.org/0009-0005-6969-7355>
rahim19511951@gmail.com

Eminağa Axundov

Lənkəran Dövlət Universiteti
magistrant
<http://orcid.org/0009-0005-2944-7708>
axundoveminaga1991@gmail.com

İnəklərdə qısırlığa və dölsüzlüyə səbəb olan reproduktiv orqanların patologiyaları

Açar sözlər: *xəstəlik, qısırlıq, törədici, balalıq, reproduktiv, ginekoloji xəstəliklər, analiz, diaqnoz, preparat, müalicə*

Keywords: *disease, infertility, causative agent, childbearing, reproductive, gynecological diseases, analysis, diagnosis, preparation, treatment*

İnəklərdə dölsüzlük (qısırlıq) reproduktiv sistemin inkişaf etməməsi, ginekoloji xəstəliklər və ya digər qüsurlar səbəbindən heyvanın çoxalma qabiliyyətinin itirilməsidir. Mal-qaranın reproduktiv qabiliyyətinin itirilməsi müvəqqəti, geri dönən və ya daimi geri dönməyən ola bilər.

Qısırlıq gözlənilən dövrdə boğazlığın olmamasını bildirən zootexniki, iqtisadi termdir. Qısır inək, bala verdikdən sonra, 3 ay ərzində boğaz olmayan inək hesab edilir. Doğuşdan sonraki

3 ay ərzində inək orqanizmi yenilənir və növbəti boğazlıq dövrünə hazır vəziyyətə gəlir. Əgər təbii cütləşdirmədən və ya süni mayalamadan sonra boğaz qalmazsa qısır olmasından sübhələnmək olar.

Mal-qaranın çoxalma nisbəti çox aşağıdır. Bir inəyin boğazlıq müddəti 240 gündən 311 günə qədər davam edir və ana inək buzov-nəsil artırana qədər 2 ildən çox vaxt keçir. Çoxalma dövrünün uzadılması səbəbindən dana qıtlığı və süd məhsuldarlığının azalması təsərrüfata böyük iqtisadi ziyan vurur.

Qısırlığın səbəbləri: Reproduktiv orqanların disfunksiyasının səbəbləri fərqli ola bilər. Çox vaxt müəyyən edə biləcəyimiz əlamətlər bunlardır: mal-qaranın bəslənməsi və saxlanması səhvlər; reproduktiv orqanların xəstəlikləri və onların inkişafındakı qüsurlar; mayalanma texnikasının pozulması; fermada səhv yardım və ya onun olmaması; cavan düyələrin yetişdirilməsi texnologiyasının pozulması.

Qeyri-düzgün bəslənmənin səbəb olduğu reproduktiv funksiyaların pozulmasına yemləmə disfunksiyası deyilir. Bu reproduktiv dövrün pozulması, istilik və hövrəgəlmənin olmaması, ginekoloji xəstəliklərin baş verməsi ilə ifadə edilə bilər. Heyvanların fərdi yem payının tərtibi, xüsusilə boğazlığın sonunda və doğuşdan sonra vacibdir.

Reproduktiv funksiyaların pozulması həm də düzgün olmayan saxlama şəraiti səbəbindən baş verə bilər: aşağı tövlə temperaturu, zəif işıqlandırma, xüsusilə qışda, rütubət, ammoniyak yığılması, mosionun olmaması və il boyu mosionun verilməməsi.

İnəklərin vaxtından əvvəl mayalanması da mənfi təsir göstərir. Gec işə başlama, sağım aparatlarının nasazlığı, gündəlik iş rejiminə əməl edilməməsi, sağıcıların sağım avadanlıqları ilə işləmə bacarıqlarının aşağı olması.

Sürünün normal çoxalması üçün sağlam əvəzedici cavan təmirçi mal-qaranın yetişdirilməsinə böyük diqqət yetirilməlidir.

Cinsiyyət hüceyrələrinin və ya ziqotun zəifliyi nəticəsində embrion və ya dölün inkişafı dövründə yaranan cinsiyyət orqanlarının inkişafındakı anomaliyalar infantilizm, fremartizm, hermafroditizm, balalıq yolunun iltihabi xəstəlikləri, yumurtalıqların deformasiyaları və inkişaf etməməsi şəklində müşahidə olunur (1). İnəklərin cinsiyyət orqanlarında qocalıq dəyişiklikləri 12 yaş və daha yuxarı yaşlarda baş verir. Yaşla bağlı pozğunluqlar qeyri-müntəzəm cinsi dövrlərə, böyümənin dayandırılmasına və follikulların yetişməməsinə səbəb olur.

İnək və düylərdə sonsuzluğun səbəbi immunoloji amillər ola bilər: bədənə yad sperma zülallarına reaksiyası, cinsiyyət orqanlarında iltihabi proseslər (vaginit, servisit, endometrit, salpingit) immun reaksiyaları gücləndirir.

Çox vaxt normal reproduktiv funksiyaya malik inək və düylər düzgün təşkil edilməmiş mayalanma və aşağı keyfiyyətli toxum materialı səbəbindən mayalanmamış qalır.

Doğuşun düzgün aparılmaması, dölün vaxtından əvvəl travmatik və ya gecikmiş halda atılması, aseptika və antiseptika qaydalarının pozulması və plasentanın daxilə qalması, genital orqanların və digər ginekoloji xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur.

Xroniki və kəskin ginekoloji xəstəliklər də balalığın məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir. Metrit, mastit, yumurtalıq patologiyaları (hipofunksiya, kistlər, davamlı sarı cisim və s.) diqqətli və vaxtında müalicə tələb edir.

Qısırlığın müalicəsi və qarşısının alınması: Yalnız bir baytar həkim düzgün diaqnoz qoya və patologiya ilə mübarizənin optimal yolunu seçə bilər (2). Bir heyvanın müalicəsinin müvəffəqiyyəti bir çox amillərdən, o cümlədən düzgün diaqnozdan asılıdır.

Yumurtalıq hipofunksiyası olan qısır inəklərdə cinsi funksiyanı stimullaşdırmaq və normallaşdırmaq üçün "Aysidivit" inyeksiya üçün emulsiya preparatı mayalanmadan 30, 25 və 20

gün əvvəl hər heyvana 10-15 ml təlimata uyğun dozada tətbiq edilməlidir.

Məhsuldarlığı artırmaq, embrion ölümünün qarşısını almaq və xidmət müddətini qısaltmaq üçün Aysidivit preparatı mayalanma günü, mayalanmadan sonra 5-ci və 10-cu günlərdə hər heyvana 10-15 ml inyeksiya edilməlidir.

Doğuşdan sonrakı ağırlaşmaların, endometritin, plasenta və dölün hipofunksiyasının qarşısını almaq üçün preparat, südünü qurutma dövründə inəklərə 10 gün fasilə ilə 4 dəfə hər heyvana 10-15 ml dozada verilir.

Doğuşdan əvvəl və sonrakı, ginekoloji xəstəliklərin vaxtında müalicəsi təsərrüfatda qısır və dölsüz heyvanların faizini xeyli azaldır.

Ədəbiyyat

1. <https://avzvet.ru/advice/skh-zhivotnye-bolezni-i-vozbuditeli/besplodie-u-korov/>
2. <https://avzvet.ru/advice/skh-zhivotnye-bolezni-i-vozbuditeli/endometrit-u-korov-lechenie/>

Xaliqverdi Babayev

AMEA Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi

aqrar elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0009-0002-0841-3179>

babayev.xaliqverdi58@mail.ru

Nahid Əzizli

Lənkəran Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0007-9522-0215>

nahidezizli43@gmail.com

Elfariz Cəbrayilli

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0007-2587-4969>

esqincebiyev10@gmail.com

İqlim dəyişikliklərinin feyxoə bitkisi altı qleyli-sarı torpaqlarda qida maddələrinin dinamikasına təsiri

Açar sözlər: *iqlim, feyxoə, qleyli-sarı torpaqlar, eroziya prosesi, üzvi və mineral gübrələr*

Keywords: *climate, feihoa, Gleyic Livosols, erosive processes, influence of mineral fertilizers*

Lənkəran-Astara bölgəsi respublikanın cənub-şərqində yerləşir. Bu rütubətli subtropik zonanın ərazisi Azərbaycan üzrə maksimum yağıntı sahəsi (orta illik miqdarı 1700-1800 mm-ə qədər) hesab edilir. Son vaxtlar bölgə üçün xarakterik olan ən çox yağıntı, xüsusilə leysan yağışlar Lənkəran və Astara rayonlarının cənub-şərq hissəsində müşahidə edilir. Bu isə, xüsusilə dağ yamacı və düzən sahələrdə feyxoəaltı qleyli-sarı torpaqlarda degradasiya proseslərinin müxtəlif növlərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Nəticədə, yüksək potensial

münbitliyə malik torpaqların kimyəvi tərkibi, xassə və rejimləri pisləşir, onların qida elementlərinin ehtiyatı və mütəhərrik formaları azalır. Son vaxtlar su eroziyasına məruz qalmış torpaqlarda mübadilə olunan kationların tərkibi pisləşir, fermentlərin fəallığı aşağı düşür və torpağın reaksiyası dəyişir. İqlim dəyişkənliyi zəminində torpaqların aqrokimyəvi səciyyə-sini tədqiq etmək, münbitlik göstəricilərinin dinamikasını öyrənmək və bu göstəricilərin uzun dövr ərzində dəyişilməsini tədqiq etməklə münbitliyin yaxşılaşdırılması üçün aqrokimyəvi tədbirlər sistemi işləyib hazırlamaq müasir dövrün ən aktual problemlərindən biridir. Bütün göstərilənlər müasir əkinçilikdə yeni tədqiqatların aparılması zərurətini aktual bir problem kimi qarşıya məqsəd kimi çıxarır. Tədqiqatın məqsədi- rütubətli torpaq-iqlim şəraitində feyxoaaltı qleyli-sarı torpaqların aqrokimyəvi səciyyəsini tədqiq etmək, bu göstəricilərin uzun dövr ərzində dəyişilməsini müəyyən etməklə, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı üçün tədbirlər sistemi işləyib hazırlamaqdır. Təcrübədə qleyli-sarı torpaqları şəraitində əkilmiş feyxoa bitkisinin “Məhsuldar” sortundan istifadə edilmişdir. Tədqiqat 2023-2024-cu illərdə AMEA Lənkəran REM və Azərbaycan Meyvəçilik və Çayçılıq ETİ-nun Lənkəran çay filialının Təcrübə təsərrüfatında və eyni zamanda Mamusta Bələdiyyə torpaqlarının fermer təsərrüfatlarında yerinə yetirilmişdir. Torpaqda qida maddələlərinin dinamikasının tədqiq edilməsi prosesində iqlim ünsürlərinin və antropogen təzyiqlər zamanı torpaqda baş verən dəyişikliklərə nəzarət etmək üçün akad. Q.Ş.Məmmədovun (1987) “Hövzə metodu” və M.P.Babayevin (2004) təklif etdiyi çöl tədqiqatlarının metodikasına əsasən deqradasiyanın vəziyyətinin dərəcələri müəyyən edilmişdir.

Feyxoa bitkilərindən yüksək və keyfiyyətli məhsul almaq, torpağın effektiv münbitliyini artırmaqdan ötrü müəyyən ediləcək normada tətbiq olunmuş gübrələrin bitkilərin inkişaf

mərhələləri üzrə torpaqda qida maddələrinin dinamikasına təsirinin öyrənilməsi ən zəruri aqrotexniki tədbirlərdən biridir. Torpaqların analizindən alınmış nəticələrə əsaslanaraq, bitkinin qönçələmə fazasında üzvi (kompost) və mineral gübrələrin təsirindən udulmuş ammoniyakın miqdarı 0-30 sm dərinliyində azotun N_{120} , N_{150} və N_{180} kq/ha variantlarda feyxoaaltı torpaqlarda 38,0; 37,0; 40,0 mq/kq arasında dəyişmişdir. Torpağın üst münbit qatında (0-30 sm) mineral gübrələr Fon+ N_{180} tətbiqindən udulmuş ammoniyakın miqdarı nəzarət variantına nisbətən 5,0mq/kq; nitrat azotun miqdarı 2,0 mq/kq, mütəhərrik fosforun 7,0 mq/kq , mübadiləli kalium isə 20,0 mq/kq artmışdır. Sarı-qleyli torpaqları şəraitində aparılmış təcrübələrdən müəyyən olunmuşdur ki, fon+ N_{150} verilmiş variantda nəzarətə nisbətən udulmuş ammoniyak, nitrat, mütəhərrik fosforun və mübadiləvi kaliumun miqdarı 0-60 sm dərinliyində də 9,5; 2,0; 13,0; 3,0 mq/kq artmağa meyilli olmuşdur. Həmçinin, çiçəkləmə mərhələsində Fon + N_{180} ammonium-sulfatın tətbiq edilməsi nəticəsində də torpağın 30-60 sm qatında udulmuş ammoniyak, nitrat, mütəhərrik fosfor və mübadiləli kaliumun miqdarı gübrəsiz varianta nisbətən 10,0; 2,0; 20,0; 4,0 mq/kq artmışdır.

Feyxa bitkisi ilə apardığımız təcrübədə gübrələrin tətbiqi torpağın (30-60 sm) effektiv münbitliyinə əsaslı təsir etmişdir. Meyvənin tam yetişmə fazasında qida maddələrinin miqdarı azalaraq minimuma enmişdir. Vegetasiyanın sonunda torpaqda qida maddələrinin miqdarının azalması, feyxa bitkiləri tərəfindən mənimsənilməsi ilə əlaqədardır.

Beləliklə, vegetasiyanın ilk dövründə torpaqda qida maddələrinin gübrə hesabına artımı feyxa bitkisinin qidaya maksimum tələb etdiyi dövrü əhatə edir və yüksək məhsulun təməli qoyulur.

- Müəyyən edilmişdir ki, stasionar təcrübə sahəsində torpağın fiziki-kimyəvi xassələri kompleks aqrokimyəvi –

aqromeliorativ tədbirlərin təsirindən dinamiki olaraq dəyişərək, torpağın münbitliyinin bərpaşına, su-hava və temperatur rejiminin yaxşılaşmasına təsir edir.

- İqlim dəyişiklikləri zəminində torpaq örtüyü strukturunun (TÖS) saxlanması və təbii münbitliyin artırılması üçün mineral gübrələrdən minimum istifadə etməklə yanaşı, əsasən ekoloji üsullarla (peyin, kompost, yaşıl gübrələr və s.) tənzimlənməlidir. Düzən sahələrdə torpaq qatının altında su keçirməyən qley qatı olduqda leysan yağışlar sürüşmə hadisələri törədir. Bu məqsədlə əkin sahələrində xırda arxlar düzəldilməli və izafi sular təhlükəsiz yerlərə axıdılmalıdır.

Гуруй Алиджанова

Научный Исследовательский Институт Земледелия

Зональная Опытная Станция

<https://orcid.org/0009-0009-1024-5590>

huruy.alidjanova@mail.ru

Влияние светового режима на развитие озимой пшеницы

Ключевые слова: световой режим, озимая пшеница, фенологические фазы, продолжительность светового дня, спектральный состав света, урожайность

Açar sözlər: işıq rejimi, payızlıq buğda, fenoloji mərhələlər, gün işığı müddəti, işığın spektral tərkibi, məhsuldarlıq

Keywords: light regime, winter wheat, phenological phases, day length, spectral composition of light, yield

Световой режим является одним из ключевых факторов, влияющих на рост и развитие растений. Озимая пшеница, как культура с длительным вегетационным периодом, особенно чувствительна к изменениям освещенности. Исследование влияния светового режима позволяет определить оптимальные условия для повышения урожайности и устойчивости растений. Цель данной работы – рассмотреть роль освещенности в развитии озимой пшеницы на разных этапах её вегетации. Доктор биологических наук Иванов Г.И. предложил для селекционной практики с целью постоянного пополнения генофонда мягкой пшеницы новыми генами устойчивости к болезням, вредителям и качества зерна от родственных видов рекомендуется в процессе гибридизации использовать в условиях искусственного климата метод

эмбриокультуры, позволяющий получать уникальный исходный материал (Иванов, 2006).

С целью увеличения поглощения солнечной энергии однолетние культуры длинного дня наращивают вегетативную массу. Следовательно, растения активно используют факторы внешней среды, существующие по отношению к весенне-летнему периоду в максимуме (влажность), компенсируя те, что находятся в относительном минимуме (свет). В результате однолетние культуры длинного дня создают мощный фотосинтетический аппарат (Буянкин, 2012).

1. Значение светового режима для озимой пшеницы: Свет оказывает непосредственное влияние на фотосинтетическую активность, что определяет продуктивность растений. Основные аспекты воздействия светового режима: Интенсивность освещения – регулирует процессы фотосинтеза и накопления питательных веществ. Продолжительность светового дня – определяет скорость прохождения фенологических фаз. Спектральный состав света – влияет на ростовые процессы и продуктивность.

2. Фенологические фазы и световой режим: Развитие озимой пшеницы проходит через несколько ключевых фаз, каждая из которых требует определенных световых условий: Прорастание и всходы – свет влияет на направленность роста проростков и формирование первичных листьев. Кушение – в условиях короткого светового дня растение активно формирует боковые побеги. Весеннее возобновление вегетации – длина светового дня стимулирует активное развитие. Выход в трубку и колошение – увеличение светового дня ускоряет рост стебля и формирование колоса. Цветение и налив зерна – достаточное освещение способствует синтезу углеводов и формированию урожая.

3. Влияние продолжительности светового дня: Продолжительность освещения оказывает решающее влияние на динамику развития озимой пшеницы. Удлинение дня весной способствует интенсивному фотосинтезу, а осенью короткий день замедляет рост, обеспечивая подготовку к зимовке.

4. Влияние спектрального состава света: Различные диапазоны светового спектра оказывают специфическое воздействие: Синий свет стимулирует образование новых листьев. Красный свет ускоряет фотосинтез и рост стеблей. Дальний красный свет влияет на цветение и продуктивность.

5. Методы регулирования светового режима: Современные технологии позволяют регулировать световой режим для повышения урожайности: Оптимальный подбор сортов, адаптированных к различным условиям освещения. Использование агротехнических приемов, учитывающих интенсивность солнечного излучения. Применение искусственного освещения в тепличных условиях. Световой режим является важнейшим фактором, определяющим рост и продуктивность озимой пшеницы. Оптимальные условия освещения на разных стадиях развития способствуют повышению урожайности, улучшению качества зерна и общей устойчивости культуры к стрессовым факторам. Проведение фенологических наблюдений и применение современных технологий освещения позволяют эффективно управлять процессами роста озимой пшеницы и обеспечивать стабильный урожай.

Литература

1. Буянкин, Н.И. (2012). Роль светового фактора в повышении продуктивности полей. *Вестник*

Балтийского федерального университета им. И. Канта.
№ 7, с.128-133.

2. Иванов, Г.И. (2006). *Биотехнологические аспекты создания исходного материала для селекции зерновых колосовых культур.* Автореферат, диссер. докт.б.н. Краснодар, с.46-47.

Solmaz Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-5100-6419>
quliyevasolmaz 07@gmail.com

***Allium* L. cinsinin yabanı növlərinin qidalıq dəyəri**

Açar sözlər: soğan, faydalı, vitamin, dad, kətə

Keywords: onion, useful, vitamin, taste, keta

Təxminən 780 növlə *Allium* L. (*Alliaceae*) cinsi çiçəkli bitkilərin 20 ən böyük cinsindən, birləpəlilərin beş ən böyük cinsindən biridir və əsasən Holarktik olan cinslər arasında növlərin sayına görə üçüncüdür. (*Astragalus* və *Cagex*-dən sonra). Cinsdə çoxlu sayda iqtisadi əhəmiyyətli bitkilərin olması soğan taksonomiyasının öyrənilməsinin aktuallığının ən yaxşı sübutudur. Soğan cinsi - *Allium* L. - *Liliales* sırasının *Alliaceae* fəsiləsində mərkəzi yer tutur.

Yabanı soğanlar bir sıra faydalı xüsusiyyətlərə malikdir - onlar qiymətli qida, vitamin, bal, yem, dərman və bəzək bitkiləridir. Yaxşı dad, yüksək miqdarda karotin, askorbin turşusu və qida maddələri olan tərkib, şaxtaya, zərərvericilərə qarşı müqavimət və digər qiymətli xüsusiyyətlər bir çox soğan növlərinə xasdır. Yabanı soğanlar yerli sakinlər tərəfindən ta keçmişdən yığılıb istifadə edildiyindən, bu da onların təbiətdəki ehtiyatlarının fəlakətli tükənməsinə səbəb olur.

Obyektlər *Allium* L. cinsinin 2 yabanı növüdür: *A. ursinum* L. və *A. schoenoprasum* L. Bioloji aktiv birləşmələrin geniş çeşidinə görə bu növ soğan həm qida əlavələri, həm də dərman preparatları üçün əsas ola bilər.

A.ursinum L.-ayı soğanının tərkibində efir yağı və vitaminlərdən A, B₁, B₂, C, PP var. Tərkibindəki C vitamininin miqdarına görə ayı soğanı sitrus meyvələrini keçir. Ayı soğanı qiymətli balverən bitkidir. Kulinariyada onu zoğu, yarpaqları və soğanağı işlədilir. Salatlarla, suplara qatılır. Yarpaqları duza qoyulur. Qurutmaq məsləhət görülmür çünki , quruyanda keyfiyyətini itirir. Qafqazda ayı soğanını osetinlər mətbəxdə geniş istifadə edirlər. Onlar ayı soğanını osetin pendiri ilə qatıb müxtəlif piroqlar (davoncin) hazırlayırlar. Çeçen və inquşlar isə ayı soğanından “honk “ adlı milli xörək hazırlayırlar. Bunun üçün onlar ayı soğanını yazın əvvəlində yığıb onu süddə bişirirlər, üzərinə isə erinmiş yağ əlavə edirlər. Ayı soğanı qədim dərman bitkisi də sayılır. O, iştaharı artırır, bağırsağın fəaliyyətini yaxşılaşdırır, həzmi yaxşılaşdırır. Ayı soğanı qanda xolesterinin yığılmasına mane olur, ürək fəaliyyətini yaxşılaşdırır, maddələr mübadiləsini tənzimləyir, qan təzyiqini aşağı salır. Y. Kyunsle demişdir: “Yer kürəsində ən yaxşı mədə bağırsağı və qanı təmizləyən ot ayı soğanıdır.” Ayı soğanı dietik məhsul sayılır. Onun yarpaqlarında, soğanağında çox az kalori olur. Ayı soğanı bitkisi ölkəmizdə az öyrənilən bir bitkidir. Onun öyrənilməyə daxil edilməsi, mədəniləşdirilməsi tərəvəzçilikdə və bitkiçilikdə günün aktual məsələlərindən biridir.

Allium schoenoprasum L.-skoroda soğanı. Bitkinin istifadə orqanı yeraltı və yerüstü hissələridir. Cavan yarpaqları təzə halda qida kimi istifadə edilir və turşulara əlavə edilir. Cavan bitkilər duza qoyulur. Ondan şoraba bişirilir, kətə üçün iç hazırlanır, ət, balıq və tərəvəzdən hazırlanan xörəklərə əlavə edilir. Qışa duza və ya sirkəyə qoyulmuş və qurudulmuş halda saxlayırlar. Bal verən bitkidir. Yarpaqları təzə halda yeyilir və salatlarla əlavə edilir.

Yabanı qida soğanlarının praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar yazda tez və tez böyüyürlər, bu zaman yarpaqları vitaminlər, şəkərlər, qiymətli mikroelementlərlə zəngin olur,

yarpaqları kəsildikdə isə gec payıza qədər uzanır, tez yenilənir; ona görə də onlar 2-3 müddətdə işlədilə bilər.

Yabanı bəzək soğanlarının mədəniyyətə gətirilməsi abadlıq üçün bitkilərin çeşidini genişləndirməyə və yaxşılaşdırmağa imkan verir. Soğan həm tək, həm də qrup əkinlərində, digər dekorativ bitki növləri ilə birlikdə istifadə edilə bilər.

Ləman Səlimova

Bakı Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0006-8775-4383>

lemanselimova372@gmail.com

Ağsu rayonu ərazisindəki məkan obyektlərinin Google Earth proqramı vasitəsilə monitorinqi

***Açar sözlər:** torpaq, məkan obyektləri, infrastruktur, kənd təsərrüfatı, monitorinq*

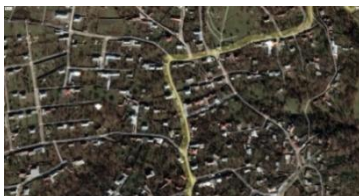
***Keywords:** soil, spatial objects, infrastructure, agriculture, monitoring*

Ağsu rayonu ərazisində yerləşən məkan obyektlərinin Google Earth proqramı vasitəsilə monitorinqi, bölgədəki infrastruktur və landşaft dəyişikliklərinin izlənməsinə imkan verir. Bu yanaşma çərçivəsində yaşayış məntəqələri, nəqliyyat infrastruktur, ekosistemlər və digər obyektlər peyk görüntüləri əsasında təhlil olunur. Google Earth-in 3D vizuallaşdırma və arxiv görüntüləri funksiyaları zamanla baş verən dəyişikliklərin müqayisəli şəkildə qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Əldə edilən məlumatlar şəhərsalma, ekologiya və təhlükəsizlik sahələrində qərarların daha dəqiq verilməsinə töhfə verir. Ağsu rayonunun dağlıq və düzənlik rayonlarına ayrı-ayrılıqda nəzər yetirək.

Şəkil 1. Kalva kəndi 2005 – ci il

Kalva kəndinin Google Earth proqramı vasitəsi ilə 2005 və 2024 – cü illərdə çəkilmiş şəkillərində əsasən mərkəzi hissəsi əks olunmuşdur. 2005-ci ilə nisbətən 2024-cü ildə qeyd olunan qəsəbədə 20-ə yaxın yeni yaşayış məntəqələri salınmışdır. Yol kənarı tikilmiş yeni yaşayış məntəqələrinin sayı daha çoxdur. 2005-ci ildə boş olan 2,21 ha ərazidə 2024-cü ildə 14 yeni yaşayış məntəqəsi tikilmişdir. Yollara nəzər salaq: 2005- ci ildə əsas yolun eni 4,75 m, yaşayış yolunun eni 5,51 m olmuşdur; 2024-cü ildə əsas yolun eni 3,80 m, yaşayış yolunun eni 3,29 m olmuşdur.

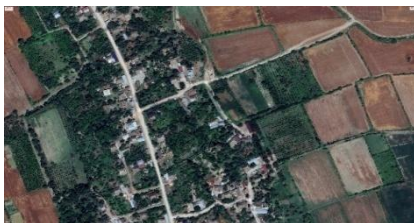

Şəkil 2. Kalva kəndi 2024-cü il

Qaraqoyunlu kəndi. Qaraqoyunlu kəndinin Google Earth proqramı vasitəsilə 2005 və 2004 - cü illərdə çəkilmiş şəkillərinə nəzər salsaq yaşayış məntəqələrində olan fərqləri aydın şəkildə müşahidə edərik. 2005-ci il ilə müqayisə etsək 2024-cü ildə 25-ə yaxın yeni yaşayış məntəqəsi salınmışdır. Yollara nəzər salaq: 2005-ci ildə əsas yolun eni 5,31 m, yaşayış yolunun eni 4,41 m olmuşdur; 2024-cü ildə isə əsas yolun eni 6,1 m, yaşayış yolunun eni 4,16 m olmuşdur.

Şəkil 3. Qaraqoyunlu kəndi 2005-ci il

Şəkil 4. Qaraqoyunlu kəndi 2024-cü il
2005-ci ildə istifadə olunmayan 21,73 ha torpaq
sahələrindən 2024-cü ildə kənd təsərrüfatında istifadə
edilmişdir.

Həmid Səfərov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Bakalavr

<http://orcid.org/0009-0002-3592-4257>

hemidsafarov@gmail.com

Elektron resept tətbiqinin gətirdiyi yeniliklər

Açar sözlər: *elektron resept, rəqəmsal səhiyyə, həkim-əczaçı-pasiyent münasibəti, səhiyyədə yeniliklər, dərman vasitələri*

Keywords: *electronic prescription, digital healthcare, doctor-pharmacist-patient relationship, innovations in healthcare, medicines*

Elektron resept həkimin kağız üzərində əlyazma ilə müraciətinin elektron cihazlara inteqrasiyası ilə bağlıdır. Bir sözlə, elektron reseptlər ənənəvi kağız reseptlərin rəqəmsal versiyalarıdır. Həkim elektron resepti tətbiq etdikdən sonra həmin pasiyentə bu SMS şəklində, yaxud e-poçt ünvanına məktub şəklində göndərilir. Həkim bu məlumatı pasiyentdən əlavə, pasiyent üçün uyğun regionda olan səlahiyyətli agentə (apteki və ya aptek şəbəkəsinə) göndərə bilər.

Elektron reseptlər günümüzdə daha çox İngiltərədə tətbiq edilir. Hazırda qeyd edilən ölkədə elektron reseptdən istifadə 95% təşkil edir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) verdiyi məlumata əsasən, 2024-cü ilin yanvar ayından ölkədə istifadəyə verilmiş “NHS” adlı mobil tətbiq vasitəsilə pasiyentlər bütün resept məlumatlarına daxil ola bilərlər. ÜST-ə verdiyi şərhində NHS İngiltərə Rəqəmsal Dərmanlar üzrə Baş Proqram Meneceri Nataşa Leyn bildirib ki, "NHS tətbiqinin hazırda İngiltərənin yetkin əhalisinin 75%-ni təşkil edən 33 milyondan çox qeydiyyatdan keçmiş istifadəçisi var. Bu,

xəstələrin öz sağlamlıqlarını onlayn idarə etmək istəyinin artdığını nümayiş etdirir, bu da öz növbəsində səhiyyə təminatçıları və dərman dispenserləri üçün fayda gətirir."

Elektron reseptin səhiyyə sektoruna gətirilməsi bu xidmətin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə inkişafına səbəb olmuşdur. Elektron reseptdən istifadə farmasevtik triasın (həkim-əczaçı-pasiyent münasibətinin) rahatlığına xidmət edir. Elektron reseptin bu xüsusiyyəti əczaçıların həkimin müraciəti üzərində daha dəqiq tədqiqat aparıb və bu təyinat üzrə pasiyenti daha effektiv müalicə mərhələsinə istiqamətləndirmələrinə imkan verir. Elektron resept tək əczaçılar və pasiyentlər üçün deyil, həmçinin həkimlər üçün bir çox önəmli üstünlüklər ehtiva edir. Belə ki, həkim elektron reseptə müraciət etdiyi zaman burada onun mexaniki səhvlər etmək potensialı olduqca aşağı düşür. Həmçinin burada həkimlərə qarşı təzyiqlərin azalması müşahidə olunur ki, bu da həkimlərin eyni zaman müddətində daha çox pasiyent qəbul edə bilməsinə səbəb olur. Bununla belə, burada pasiyentlərin öz reseptlərini yoxlamaq imkanı dərman vasitələrinin istifadəsi ilə bağlı həkimlərə edilən zənglərin də azalmasına səbəb olur.

Elektron reseptin təsirləri qeyd edilən məsələlərlə məhdudlaşmır. Belə ki, bu tip reseptlər dərman maddələrinin axın cərəyanına da öz təsirini göstərir. Burada diqqət çəkməli olduğumuz vacib məsələlərdən biri də dərman preparatlarının aptekdən buraxılması zamanı şəffaflığın qorunmasıdır. Yəni, kağız reseptlər üzərində hər hansı bir şəxs (tibb sektoruna aid olmayan) öz mənfəəti naminə, dərman preparatlarının saylarının, dozasının və s. artırılması, azaldılması kimi, yaxud müəyyən xətlər nəticəsində bir çox dəyişikliklərə səbəb ola bilər ki, bu addım da nəticə olaraq, pasiyentin həyat keyfiyyəti, həkimin etibarı, səhiyyə sektorunda nizam-intizam kimi məsələlərə təsirsiz ötürşür. Bu baxımdan, elektron reseptlərin

ölkəmizdə tətbiqi və bu tətbiqin özü ilə bərabər gətirə biləcəyi yenilik və üstünlüklər labüddür.

Elektron reseptin daha bir üstünlüyü dərman maddələrinin izlənilməsi prosesidir. Hansı ki, ölkəmizdə Analitik Ekspertiza Mərkəzi bu prosesi icra etmək üçün önəmli addımlar atır. Dərman maddələrinin izlənməsi prosesi imkan verir ki, həkim və əczaçı pasiyenti öz nəzarəti altında saxlasın. Buna görə də, dərman maddəsinin pasiyent üzərində səbəb olma ehtimalı olan yan təsirlərin böyük ölçüdə qarşısı alınır.

Diqqətə layiq olan digər bir məsələ aptek şəbəkələrinin onlayn versiyalara keçə bilməsidir. Bu üstünlük dərman maddələrini əhali üçün daha əlçatan edir. Elektron resept sayəsində pasiyentlər rahatlıqla dərman maddələrini elektron formada sifariş edəcək, həmçinin dərman vasitələrinin çatdırılması ilə təmin olunacaqdır. Artıq ölkəmizdə əksər apteklərdə dərman maddələrinin çatdırılması prosesi uğurla həyata keçirilir. Elektron reseptlərin tətbiqi ilə bu proses daha da təkmilləşəcəkdir.

Elektron resept sisteminə görə hər bir həkim bu sistemdə müəyyən formu dolduraraq qeydiyyatını mütləq şəkildə təsdiqləməlidir. Burada qeydiyyatda düşmüş hər bir pasiyent haqqında da məlumatlar öz əksini tapmışdır. Həkim pasiyentin identifikasiyaedici şəxsi məlumatlarını həmin sistemə daxil edərək pasiyent haqqında bütün tibbi məlumatlara çatır. Burada o, cari reseptə baxış keçirə və həmçinin həmin resept üzərində dəyişikliklər həyata keçirə bilər.

Elektron reseptin kağız reseptdən daha bir üstünlüyü onun itməsinin, zədələnməsinin mümkün olmamasıdır. Həmçinin dövlət tənzimlənməsinə əsasən, elektron reseptlə yalnız dövlət qeydiyyatından keçmiş dərman vasitələrinin yazılmasına icazə var. Bu o deməkdir ki, elektron reseptlərdə yazılan hər bir dərman AEM tərəfindən tam şəkildə tədqiq edilib və bundan sonra ölkədə satışına icazə verilib. Yəni, elektron reseptlə

buraxılan hər bir dərmanın keyfiyyətinə dövlət nəzarəti var və bu da pasiyentlərin tam keyfiyyətli dərmanlarla təmin edilməsinə şərait yaradır.

Ölkəmizdə elektron reseptlərin tətbiqi üzərində çox sayda önəmli işlər görülür. Hətta artıq elektron reseptlərlə bağlı veb-sayt da öz fəaliyyətinə başlamış və tətbiqlər yaradılmışdır (<https://reseptim.az/login>).

Xəqani Əhmədov

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<http://orcid.org/0009-0005-2944-7708>

dovletqullugu202020@gmail.com

Süd vəzilərinin xəstəlikləri

Açar sözlər: növlər, qrup, mastitlər, etiologiya, səbəblər, təsnifat, iltihab, patoloji proses, cərrahiyyə, müalicə

Keywords: Types, group, mastitis, etiology, causes, classification, inflammation, pathological process, surgery, treatment

Süd vəzilərinin xəstəliklərindən-madyanların botriomikozu, donuzlarda süd qızdırması və yelinin aktinomikozu, dovşanlarda və pişiklərdə infeksiyon mastitlər, itlərdə çox az təsadüf olunanlardan aqalaktiya, hipoaqalaktiya, psevdolaktasiya və mastitlərdir. İri buynuzlu heyvanlarda A.P. Studentstova görə mastitlərin bütün növləri - serozlu mastit, kataral mastit, fibronozlu mastit, irinli mastit, hemorroji mastit və spesifik mastitlər. Spesifik mastitlər özü də 3 qrupa ayrılır: yelinin dabağı, yelinin aktinomikozu və yelinin vərəmi. İrinli mastitlər də 3 qrupa ayrılır: yelinin absesi, yelinin fleqmonası və irinli kataral mastit. Süd vəzilərinin xəstəliklərindən mastitlərin mürəkkəbləşmələri 2 qrupa ayrılır: yelinin indurasiyası və yelinin qanqrenası. Aqalaktiya (Agalactia) - südün olmaması yaxud süd ifrazının tamamilə kəsilməsi, hipoaqalaktiya (Hipoagalactia) - az südlülük yaxud onun miqdarının azalması deməkdir.

Aqalaktiya və hipoaqalaktiyanın etiologiyalarına əsasən patoloji proseslərin əsasında stresslər durur və bunlardır: alimentar, iqlimi, istismar, anadangəlmə, qocalıq, süni

qazanılmış, simptomatik və emosional stresslər. Stress amillərin həmişə dövrü təsiri altında baş verən böyrəküstü vəzilərdə adrenalinin və noradrenalinin sekresiyası güclənir. Öz növbəsində prolaktinin sintezini tormozlanma mərhələsində oksitosinin qana cüzi miqdarda daxil olmasına səbəb olurlar. Aqalaktiya və hipoaqalaktiyanın baş verməsinin səbəbləri çətin doğuşlar zamanı, doğumdan sonrakı mastitin mürəkkəbləşmələri və ümumi xarakterli xəstəliklərdir. Həmçinin heyvanların düzgün yemlənməsinin, saxlanılmasının, istismar qaydaların olmaması, anadangəlmə qüsurlar və orqanizmin başqa orqanlarının xəstəlikləri səbəbi ilə laktasiyanın pozulmasıdır. Yüksək məhsuldar südlük inəklərdə laktasiyanın pozulması prosesində süd istehsalını faiz dərəcəsini aşağı salır, ətlik istiqamətli inəklərdə isə alınan balaların zəif inkişafı, həmçinin onların ölüm faizini yüksəldir. Vacib məqam isə gəlişsiz təsərrüfatın yaranmasına səbəb olur (Nəsimov, Verdiyeva, 2023).

Mastitlər (Mastitis) - kimyəvi, bioloji, termiki və mexaniki amillərin təsiri nəticəsində yaranan süd vəzilərinin iltihabıdır. Mastitlərin etiologiyasına əsasən xəstəliyin yaranma səbəbləri travmalar və süd vəzilərinin infeksiya törədiciləri ilə çirklənməsidir. Bu törədicilər streptokokklar, stafilkokklar, piogen stafilkokklar, bağırsaq çöpləri və mikrokokklardır. Xəstəliyin yaranmasına səbəb olan amillərdən süd vəzinin soyuqlaması və orqanizmin qeyri-spesifik rezistentliyinin aşağı düşməsidir. Mastit xəstəliyinin kliniki göstəricilərinə əsasən üstünlük təşkil edən irinli və kataral mastitlərdir. Bəzən mastitin absesləşmiş növünə də rast gəlinir. Bu zaman süd vəzilərinin 1-3 paycığında, bəzən də yelinin bütün hissələri prosesə cəlb olunur.

Süd vəzilərinin iltihablaşmış paycıqları görünür, böyüyür, hiperimiyalaşır, ağrılı olur və orada yerli hərərət yüksəlir. Sağdıqda patoloji paycıqdan kazeinli sekret ifraz olunur. Xəstə

heyvanın ümumi vəziyyəti ağırlaşır, bədən temperaturu 1-1.5 dərəcə selsi yüksəlir. Psevdolaktasiya mayalanmış diş itlərin xəstəliyi olub, psixi pozğunluğudur. İtlərdə psevdolaktasiya patoloji proseslərdə süd vəziləri böyüyür və süd ifrazı başlayır. Anidən bunlarda analıq instinktləri də görünür. Güclü süd ifrazı nəticəsində mastitlərin yaranmasına şərait yaradır. Bu zaman süd ifrazını zəiflətmək üçün heyvana verilən yem rasionunun miqdarını azaldırlar. Öz-özünü əmməmək üçün ağızlıq taxırlar və mosionların verilmə müddətini artırırlar. Süd vəzilərinin xəstəliklərindən xoş və bədxassəli yeni törəmələrinə ən çox 4-12 aylıq qoca diş itlərdə təsadüf olunur. Əsasən kliniki göstəricisinə əsasən arxa və orta paycıqlar zədələnir. Nadir hallarda yenitörəmə üçədən paycıqı əhatə edir. Paycıqda şişlər az hərəkətli və bərk konsistensiyalı olurlar. Forma və ölçüsü toyuq yumurtası böyüklüyündə, hətta ondan iri ola bilər (təxminən qaz yumurtası böyüklüyündə). Şişin üzərində xoralar müşahidə edilir, boz rəngli seliklə örtülmüş olur. Bir çox hallarda xoralardan qan axıntıları olur. Belə şişlər çox da ağrılı olmur, hərərət forması normal olur (Michailov, Parshutin, Kozlo, 1990).

Heyvanın ümumi vəziyyətinə gəldikdə isə iştahın tamamilə kəsilməsi yaxud azalması və inkişafda qalan sürətli arıqlama müşahidə edilir. Laborator müayinələrə əsasən hemotoloji müayinədə leykositlər açıq şəkildə özünü biruzə verir.

Diagnozu və təfriqi diaqnostikası zamanı şişin isə yalnız sitoloji müayinələrlə dəqiqləşdirilir. Sitoloji müayinələrdə süd cisimcikləri, neytrofil leykositlər, proliferasiyaya uğramış epitel hüceyrələri, poliblastlar, fibroblastlar və histositlər aşkar edilir. Belə formada atipik hüceyrələrin nüvələri hipoxrom rənglənməklə, tək-tək və ya qrup halında görünə bilər.

Bəd xassəli şişlərdə patoloji anatomik dəyişikliklər belə formada olurlar - kəsilmiş şişin içərisi boz-qonur rəngli selikli maye ilə dolmuş halda olur. Onun ətrafında fibroz toxumanın

inkişafı müşahidə edilir. Fibroz toxuma ətrafında toxumalara sərhədsiz olaraq şikayət edir.

Şişin müalicəsi üçün ancaq cərrahi yollardır. Əsas işin mahiyyəti şişi sağlam toxumalar çərçivəsində kəsib götürməkdir. Ona görə də cərrahi əməliyyat diqqətlə və dəqiqliklə yerinə yetirilməlidir. Belə xəstələrə əməliyyatdan sonra mütləq şəkildə antibiotiklər, vitaminlər, mikroelementlər və makroelementlər təyin olunur.

Ədəbiyyat

1. Michailov, N., Parshutin, G., Kozlo, N. и др. (1990). Akusherstvo, ginekologiya i isskustvennoye osemeneniye selskochozyaystvennich jivotnich. Agropromizdat.
2. Nəsibov, F., Verdiyeva, L. (2023). *Baytarlıq məmalığı. Ali məktəblər üçün dərslik*. "Elm və təhsil.

Sədi Rüstəmov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

<http://orcid.org/0009-0003-4671-7015>

sedi62@mail.ru

Araz Qasimov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

<http://orcid.org/0009-0007-5022-2604>

araz-2008@nail.ru

Ərəstun Mehdiyev

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

<http://orcid.org/0009-0004-0864-3024>

arastun-detm@mail.ru

Torpaq ehtiyatlarının dayanıqlı idarə edilməsi; beynəlxalq təcrübə və tətbiq modelləri

Açar sözlər: *torpaq ehtiyatlarının idarə edilməsi, dayanıqlı inkişaf, torpaq istifadəsi planlaması, ekoloji balans, təbii sərvətlərin qorunması, beynəlxalq təcrübə və tətbiq modelləri*

Keywords: *land resources management, sustainable development, land use planning, ecological balance, protection of natural resources, international experience and application models*

Müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarına artmaqda olan tələbatın ödənilməsi üçün torpaqların məhsuldarlığının ardıcıl yüksəlməsinin təmin edilməsi ön planda dayanır. Torpağın təkə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün deyil, həm də tarazlı ekosistem üçün baza olması ilə bağlı onun biomüxtəlifliyinin saxlanması, torpağa daxil olan suyun kəmiyyət və keyfiyyətinin səmərəli tənzimlənməsi, atmosfərə istilik effekti yaradan qazların atılmasının ixtisar olunması, habelə iqlim dəyişikliklərinə adaptasiya olunma və bu dəyişikliklərin təsirinin yum-

şaldılması sahəsində potensialın reallaşdırılmasının zəruriliyi meydana gəlir.

Hazırda ölkə üzrə aqrar islahat başa çatmış və torpaq mülkiyyətçiləri müəyyən olunmuşdur. Yəni, torpaq özəlləşmiş, torpağın sahibi var, lakin torpağa münasibət, onun yaxşılaşdırılması, münbitliyinin mühafizəsi, artırılması və səmərəli istifadə edilməsi sahəsində bir sıra tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, torpaqların meliorativ vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması, köhnəlmiş və müasir tələblərə cavab verməyən meliorasiya-irriqasiya sistemləri, su çatışmazlığı, əkin sahələrindən örüş və biçənək kimi istifadə olunması, istehsal olunan məhsulların satışındakı çətinliklər, bəzi hallarda əkin sahələrinin yaşayış məntəqəsindən uzaqda yerləşməsi, əkin sahələrindən qanunsuz istifadə halları torpaqların şoranlaşması, şorakətləşməsi və eroziyaya məruz qalması və digər səbəblərdən torpaqların səmərəli istifadəsi çətinləşir, üstəlik bəzi hallarda fermerlər məhsuldarlığın artırılmasında böyük rolu olan səmərəli aqrotexniki tədbirlərin elmi və iqtisadi əhəmiyyətini bilmədən onları ixtisara salır və bu problemləri daha da çətinləşdirirlər.

Bununla yanaşı, torpağa antropogen təsirin artması, yəni insanların düzgün olmayan təsərrüfat fəaliyyəti, torpaq ehtiyatlarının idarə edilməsindəki bəzi çatışmazlıqlar və iqlim dəyişmələrinin təsiri nəticəsində torpaqlarda deqradasiya prosesləri kəskin şəkildə artmışdır. Torpaqların mühafizəsi və münbitliyinin bərpası üçün həmin sahələrə tələbata uyğun üzvi və mineral gübrələr verilməli, həmin torpaqlarda təsərrüfatdaxili meliorasiya-irriqasiya sistemləri təmir-bərpa olunaraq saz vəziyyətə gətirilməlidir. Eyni zamanda, suvarılan sahələr yaxşıca hamarlanmalı, bitkinin növündən asılı olaraq şırım və ox arxları çəkilməlidir.

Torpaqların münbitliyinin mühafizəsi üçün becərmə tədbirləri imkan daxilində kompleks qaydada təşkil olunmalı,

torpaqların strukturunun pozulmasına səbəb olan iriqəbərli və ağır texnikaların istifadəsi, suvarma qaydalarına ciddi əməl olunmalı, mütərəqqi suvarma üsullarına üstünlük verilməli, torpağın təkrar əkin üçün şumlanması biçindən dərhal sonra (torpaq bərkiməmiş) yerinə yetirilməlidir. Torpaq üzərində vahid dövlət mülkiyyət forması ilə yanaşı, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət hüquqları KTT-nin (Kənd Təsərrüfatı Təyinatlı torpaqlar) dayanıqlı istifadəsi çərçivəsində mümkün olur. KTT (Kənd Təsərrüfatı Təyinatlı torpaqlar) resurslarının dayanıqlı istifadəsi onların məhsulvermə qabiliyyətinin saxlanması və artırılmasının degradasiyanın qarşısının alınması, biomüxtəlifliyin təmin edilməsi şəraitində həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (Azərbaycan, 2002, s. 90-95). Hazırda ölkənin kənd təsərrüfatında degradasiyaya uğramış torpaqların sahəsi böyükdür. KTT-nin (Kənd Təsərrüfatı Təyinatlı torpaqlar) 1 milyon hektardan və ya 20%-dən çoxu müxtəlif dərəcədə degradasiya hallarına uğramış vəziyyətdədir. KTT (Kənd Təsərrüfatı Təyinatlı torpaqlar) əkin sahələrinin yüksək parselləşmə və fraqmentləşmə səviyyəsi, torpağa sahiblik və ondan istifadə hüquqları ilə bağlı həll edilməmiş məsələlər kimi dayanıqlı istifadəsinin təmin edilməsinə maneələr yaradan amillər mövcuddur. KTT-nin dayanıqlı istifadəsi kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının maksimum yüksəldilməsinin ətraf mühitə mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi ilə uzlaşdırılması strategiyaları vasitəsilə təmin olunur. Belə strategiyaların reallaşdırılması torpaq resurslarının dayanıqlı istifadəsi və idarə edilməsinin *əsas prinsipləri* aşağıdakılardan ibarətdir:

1. *Ekoloji tarazlığın qorunması* - (təbiətdə) hər hansı təbii qruplaşmasında canlı orqanizmlərin növ tərkibinin, onun sayının, məhsuldarlığının, sahədə paylanması, həmçinin mövsümü dəyişməsinin, biotik maddələr mübadiləsinin və digər bioloji proseslərin nisbi davamlığı.

2. *Sosial-iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi* - sosial-iqtisadi inkişafda dövlətin xüsusi rolu, neft sərvətinin dinamik inkişafa səmərəli və ağıllı integrasiyası, dövlət investisiyalarının yüksək həcmi iqtisadi quruculuğun birinci mərhələsindəki başlıca məqsədlərin – ölkənin tarixi coğrafi sərhədlərini bərpa etməklə dövlət suverenliyinin və milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, daxili ictimai-siyasi sabitliyin və ictimai konsolidasiyanın təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır.

3. *Müasir texnologiyalardan istifadə* - rəqəmsal xəritələmə süni intellekt və peyk müşahidələri - XXI əsr bütün dünyada ən sürətli dəyişmə əsri hesab olunur. Bundan öncəki əsrlərdə zamana çatmaq, zamanı qabaqlamaq barədə düşünürdüksə, indi bəşəriyyət zamanı idarə etmək, zamanı istiqamətləndirmək kimi bir mərhələyə gəlib çatıb. Gedən proseslər göstərir ki, texnoloji və rəqəmsal inkişaf ənənəvi inkişafı üstələməkdədir. Bununla yanaşı, orqanizmlərin təbii qruplaşmaları müxtəlif zədəverici təzyiqlərə qarşı davam gətirmək qabiliyyətinə malik olub, normal şərait bərpa olunarkən öz ilkin vəziyyətinə qayıdırlar, yəni müəyyən davamlılığa malikdirlər. Çox zaman ekoloji tarazlıq pozulması dedikdə atmosferin qaz tərkibinin və hidroloji rejimin kəskin dəyişməsi, ətraf mühitin qlobal çirklənməsi başa düşülür (6).

Aqrar sahənin inkişafı və torpaqların idarəedilməsi üzrə Avropa İttifaqında torpaq idarəçiliyi üçün "Yaşıl saziş" strategiyası qəbul edilmişdir. Torpaq eroziyasının qarşısının alınması, bərpa olunan kənd təsərrüfatı texnologiyalarının təşviqi əsas hədəflər sırasındadır. ABŞ-da "Davamlı Torpaq və su qoruma proqramı" vasitəsilə torpaq ehtiyatlarının uzunmüddətli qorunması məqsədilə fermerlər üçün subsidiyalar və təlim proqramları tətbiq olunur. Cin-də isə "Yaşıl inkişaf strategiyası" çərçivəsində torpaq degradasiyasının qarşısını almaq üçün geniş müşəsalma və eroziya nəzarət proqramları həyata keçirilir. Avstraliya modelində də torpaq idarəçiliyi üçün rəqəmsal

texnologiyaların və su ehtiyatlarının integrasiyalı idarə edilməsi ilə tanınır (Ələkbərli, Rəhimli, Həbibova, Həsənov, 2019, s. 50-58).

Eyni zamanda həmin strategiyalar çərçivəsində torpaqların degradasiyasının, tənzimləyici funksiyalarının zəifləməsinin qarşısının alınmasına imkanlar açan tədbirlər də yer alıb. Bu istiqamətdə innovativ suvarma texnologiyalarından istifadə edilməyə başlanılıb, bitki mühafizəsi sahəsində kimyəvi vasitələrin bioloji vasitələrlə uzlaşdırılması əsasında səmərəli kompleks mühafizənin tətbiqi istiqamətində addımlar atılıb, ayrı-ayrı ərazilərdə eroziya proseslərinin qarşısını almağa kömək edən meşə-yaşıllaşdırma işləri aparılıb.

Azərbaycanda torpaq idarəçiliyi və beynəlxalq təcrübədən yararlanma imkanları, müasir texnologiyalar və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində müxtəlif addımlar atılmaqdadır. Beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq ölkədə rəqəmsal torpaq kadastr sisteminin inkişaf etdirilməsi suvarma texnologiyalarının modernləşdirilməsi və ekoloji təsirlərin azaldılması məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası* (2020).
2. *Azərbaycan torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi*. (2002).
3. Qəribov, Q. (2002). *Azərbaycanın torpaq ehtiyatları*.
4. Ələkbərov, U., Rəhimli, R., Həbibova, Z., Həsənov, M. (2019). *İnsan potensialına əsaslanan sosial müəssisələr, Azərbaycanda davamlı innovativ inkişaf texnologiyası kimi*. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
4. Dayanıqlı inkişaf məqsədləri.
<https://azerbaijan.un.org/az/sdgs>

5. *Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri*, 2021. (2021).
6. “Torpaq bazarı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
7. Vəliyev, A. (2019). *Torpaqlardan səmərəli istifadənin və torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsinin hüquqi-iqtisadi aspektləri*.

TEXNİKA ELMLƏRİ TECHNICAL SCIENCES

Aytac Əlizadə

Lənkəran Dövlət Universiteti

magistrant

<https://orcid.org/0009-0005-1379-9688>

aytacelizadeteacher23@gmail.com

Telekommunikasiya sisteminin həyat dövrü

Açar sözlər: *Telekommunikasiya sistemləri, informasiya texnologiyaları, həyat dövrü modeli, planlaşdırma və tələblərin analizi, layihələndirmə və inkişaf*

Keywords: *telecommunication systems, information technologies, life cycle model, planning and requirements analysis, design and development*

Telekommunikasiya sistemləri müasir cəmiyyətimizdə informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün əsas vasitələrdən biri eyni zamanda onun ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Telekommunikasiya sistemlərinin informasiya texnologiyaları sahəsində mühüm əhəmiyyəti var. Bu sistemlər mütəmadi olaraq yenilənir, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılır və istifadədən çıxarılır (Freeman, 2004). Bu sistemlərin inkişafı onun həyat dövrü modelinə əsaslanır. Telekommunikasiya sisteminin həyat dövrü onun səmərəliliyini artırmaq üçün diqqətlə idarə olunmalıdır. Telekommunikasiya sistemlərinin həyat dövrü onun layihələndirilməsindən başlayır və istismardan çıxarılmasına qədər olan dövrdür (Tanenbaum, & Wetherall, 2010).

Telekommunikasiya sisteminin həyat dövrünün mərhələləri aşağıdakılardır:

1. Planlaşdırma və tələblərin analizi: Telekommunikasiya sisteminin texniki xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi, istifadəçi tələblərinin və ehtiyaclarının öyrənilməsi, resursların və ayrılacaq maliyyənin planlaşdırılması məsələlərini əhatə edir.

2. Layihələndirmə və inkişaf: Telekommunikasiya sistemində proqram təminatı və avadanlıq seçimini, ilkin testlərin aparılmasını, onun arxitekturasının qurulması bu mərhələdə aparılır.

3. İnteqrasiya və sınaq: Təhlükəsizlik və performans testlərinin aparılması, sistemin komponentlərinin birləşdirilməsi, yarana biləcək problemlərin aşkarlanması və xətlərin aradan qaldırılması məsələləri aiddir (Qəhrəmanzadə, 2004).

4. İstismara verilmə və əməliyyat: Telekommunikasiya şəbəkəsinin istifadəsi, texniki dəstəyin təmin olunması, sistemin təhlükəsizliyinin və dayanıqlılığının artırılması işləri bu mərhələdə aparılır.

5. Yenilənmə: Proqram təminatı yenilənir və optimallaşdırılır, sistemin avadanlıqlarının daha müasir versiyalarla əvəzlənməsi və sistemə yeni texnologiyalar inteqrasiya olunur (Stallings, 2017).

6. İstifadədən çıxarma: Köhnəlmiş avadanlıqların utilizasiyası, sistemdə olan məlumatların arxivlənməsi və yeni sistemə keçid planının hazırlanması bu mərhələdə aparılır.

Telekommunikasiya sistemlərinin həyat dövrü onun effektivliyini, davamlı inkişafını və uzunmüddətli istifadəsini təmin edir. Müasir texnologiyaların tətbiqi ilə telekommunikasiya sistemləri daha sürətli, dayanıqlı və təhlükəsizdir.

Ədəbiyyat

1. Qəhrəmanzadə, A.H. (2004). *Rəqəmli kommunikasiya sistemləri və şəbəkələri*. "Elm" nəşriyyatı.

2. Freeman, R.L. (2004). *Telecommunications System Engineering*. Wiley.
3. Stallings, W. (2017). *Data and Computer Communications*. Pearson.
4. Tanenbaum, A.S., & Wetherall, D. (2010). *Computer Networks*. Pearson.

İÇİNDƏKİLƏR CONTENTS

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Sevda Xəlilova

Xarici dilin tədrisində kommunikativ səriştənin komponentləri
və sinif mühiti 7

Sevinc Vəliyeva

Təhsil, təhsil mühitinin təlimin keyfiyyətinə və təhsilənlərin
inkişafına təsiri 11

Yaqub Səmədov, Zəlxə Səmədova

Azərbaycanda ictimai-siyasi durum
(XX əsrin 50-60-cı illəri) 15

Aytən Əliyeva, Nigar Əlizadə

Dövlət idarəçiliyində elektron hökumətin rolu 20

Emin Alimusayev

Key Tendencies in the Environmental Legislative Framework
of Leading Countries: Climate Laws 24

Kifayət Hüseynova, Aidə Novruzova, Nazirə Qənbərova

Müəllim-şagird münasibətləri 27

Günay Aliyeva

31 Mart soyqırımı – tarixin qanlı səhifəsi 32

Günel Məmmədova

Ağıllı siniflər və yeni texnologiyaların təhsildə tətbiqi 35

Gülnara Quliyeva, Kamil Məcidli

Biznes fəaliyyətinin inkişafında iqtisadi təhlil metodlarının
rolu 38

Gültəkin Ərəbova

Təbiət fənlərinin tədrisində intellektual tədris sistemlərindən
istifadənin təhsilin keyfiyyətinə təsiri 41

Dinara Əliyeva, Pərvanə Bayramova, Namiq Qasimov	
Blokçeyn texnologiyasının daşınmaz əmlak	
qiymətləndirilməsində rolu	44
Набат Кахраманова	
Доступность и успешное внедрение инклюзивного	
образования в университетах	47
Gulnar Alizadeh	
The Role of New Word Creation in Language Evolution and	
Communication	50
Sevinc Abdullayeva	
Zəka və beyin fəaliyyəti	55
Günel Azizova	
Error Correction in Language Teaching	58
Ismayil Kupaysinov	
Personnel Training and its Problems in the Public Transport	
Sector in the Uzbekistan SSR (On the Example of the Andijan	
and Namangan Region)	60
Rəfiqə Əlizadə	
Tədris prosesinin təşkilində dərsin mərhələlərində müəllimin	
tətbiq etdiyi metodlar	64
Nərmin Məmmədova	
Müharibə və ədəbiyyat: Bəşəriyyətin faciəsi və onun ədəbi	
ifadəsi	68
Amin Fərzəliyev	
Naxçıvan Muxtar Respublikasının uzunmüddətli	
perspektivlərində bank sektorunun təsiri məsələləri	70
Şəbinur Aslanova	
Azərbaycanda ali təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması	
problemləri	73
Xəyalə Həmidova	
Tələbələrin özünəinam səviyyəsi: psixoloji faktorlar və	
akademik göstəriciyə təsiri	78
Rəfiqə Əlizadə	
Tədris prosesinin təşkilində təlimin keyfiyyətinin	
yüksəldilməsi	80

Aytən Məmmədova	
Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının investisiya fəaliyyətinin iqtisadi əsasları	83
Şəbinur Aslanova	
Ali təhsil müəssisələrində təhsilin keyfiyyətinin artırılma istiqlamətləri	86
Billur Əliyeva	
Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və idarə olunmasında bankların rolu	90
Nərmin Məmmədova	
Ədəbiyyatda müəllim obrazı: Müxtəlif dövrlər və cəmiyyətlər	93
Nuray Məmmədova	
İstehsal müəssisələrinin maliyyə ehtiyatları ilə təmin olunması	95
Aytən Məhərrəmli	
Tələbə gənclərin sosiallaşması istiqamətində effektiv ünsiyyət metodlarından biri kimi inklüziv təhsilin rolu	98
Fərqanə Hüseynli	
Mərkəzi bank mexanizmi termininin strukturu, aktuallığı və əhəmiyyəti	101
Zeynəb Əlyarova	
Təhsil müəssisələrində strateji marketinq elementlərindən istifadə	103
Lamiyə İsrailova	
Azərbaycan teatrşünaslığında portret janrı	106
Zümrüd Ramazanova	
Transformativ liderliyin elmi inkişaf xüsusiyyətlərinin əsaslandırılması	109
Arzu Məmmədova	
Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil və müasir dövrdə onun qarşısında duran vəzifələr	112
Ayla Rzazadə	
İdman zədələrinin reabilitasiyası psixologiyası: modellərin və müdaxilələrin elmi ədəbiyyatda təhlili	115

Gülay Babazadə

Onomastikanın araşdırılması: adların və onların mənalalarının incəliklərinin açılması 118

Hüseyn Məmmədov

Azərbaycanda beynəlxalq elektron ticarətin müasir vəziyyəti 121

Arzu Məmmədova

İcma əsaslı məktəbəqədər təhsil regionlarda uşaqların sosial bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi vasitəsi kimi 124

Nicat Mustafayev

Fiziki tərbiyə dərslərində şagirdlərin hərəkəti qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilmə metodları və üsulları 126

Zeynəb Əlyarova

Strateji idarəetmənin pedaqoji, psixoloji məsələlərinə dair 129

Suray Ömərova

Postdramatik teatr istiqamətinin yaranması 132

Məhbubə Alaqayeva

Müasir dərsə verilən tələblər 134

Xatirə Qocayeva

Azərbaycan musiqisi, teatrı və incəsənətində ümummilli lider Heydər Əliyevin töhfələri 138

Aytən Məhərrəmli

Ali təhsil müəssisələrində tələbələrin ünsiyyət mexanizmi pedaqoji prosesin vacib komponenti kimi 143

Эльмира Таги-заде

Образы-символы в рассказе И.А.Бунина «Господин из Сан-Франциско» 147

Xumar Məmmədova

Müəllim-şagird-valideyn ziddiyyətlərinin təlim prosesinə təsiri 150

Tuqay Həsənzadə

İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə futbolu şərtləndirən amillər 154

Нильгюн Набиева

Методика формирования и развития речи у младших
школьников 158

Mehrac Əbişov

Poeziyamızda Şuşa təbiətinin təsviri 161

Məhbubə Alaqaieva

Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin
informasiyalasdırılması 165

Fuad Əliyev

İdman turizminin inkişafında süni intellektin yeri: yeni
texnologiyalar və innovasiyalar 169

Könül Həmidova

Xarici dilləri öyrənmək üçün mobil proqramlardan
istifadə 173

Rüfət Əkbərov, Vəfa Məmmədova, Ümid Hilallı

“Bakı-2015” ilk Avropa oyunlarının ölkəmizdə bədən
tərbiyəsi və idmanın inkişafına təsiri 176

Röyal Abdullayev

KİV- də yalançı dostlar fenomeni 180

Fizuli Hüseynov

Ümumtəhsil layihələrində layihə ofisinin əhəmiyyəti 183

Əli Əskərov, Vahid Vəliyev, Ramiz Yaqnəliyev

Təlim və idrak fəaliyyətinin təşkili üçün təhsil modeli 185

Ülkər Əhmədzadə

VI sinif “Azərbaycan dili” dərslində mətnlərin təhlili 190

Şahin Güləliyev

Yeniyetmə güləşçilərin fiziki hazırlıq zamanı yaranan
problemlərinin öyrənilməsi 193

Röyal Abdullayev

Yalançı dostların tərcüməolunmazlıq problemi 197

Günəl Mehtiyeva

Əhalinin həyat keyfiyyətinin mahiyyəti və əsas
göstəriciləri 200

Türənə Baradova

İngilis dilində abbreviaturaların tərcümə xüsusiyyətləri 203

Nuranə Sultanova	
Yeni təlim metodları	207
Qönçə Şirinova	
Ali təhsildə marketinqin əsas xüsusiyyətləri	209
Fizuli Hüseynov	
Ümumtəhsil layihələrində problemlər və həll yolları	212
Ülkər Əhmədzaadə	
Orta məktəb “Azərbaycan dili” dərslərlərində dil qaydalarının öyrədilməsi problemi	214
Türənə Baradova	
Abbreviaturaların yaranma tarixi və tipologiyası	216
Kərim Sadıqov	
Şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi	219
Lalə Behbudlu	
Xarici dilləri öyrənmək üçün mobil proqramlardan istifadə	223
Qönçə Şirinova	
Təhsil marketinqinin inkişafı: pedaqoji universitetlərdə tələbə məmnuniyyəti və marketinq strategiyaları	226
Lalə Behbudlu	
Xarici dilin tədrisində texnologiyadan istifadənin nəzəri əsasları	229

TƏBİƏT ELMLƏRİ NATURAL SCIENCES

Dunya Babanlı, Aytakin Aghayeva	
Thermodynamic Study of Iron Diarsenide by the Emf Method	231
Rəhim Bilalov, Xəqani Əhmədov	
Ev itlərində mastit xəstəliyinin müalicəsi	235
Шахла Абдуллаева	
Бактериальные заболевания или бактериоз растений	239

Rəhim Bilalov, Mirkamran Mehtizadə İribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında mastit xəstəliyi	242
Mirzəmməd Həsənov, Rəhim Bilalov, Eminağa Axundov İnəklərdə qısırlığa və dölsüzlüyə səbəb olan reproduktiv orqanların patologiyaları	246
Xalqverdi Babayev, Nahid Əzizli, Elfariz Cəbrayılı İqlim dəyişikliklərinin feyxoa bitkisi altı qleyli-sarı torpaqlarda qida maddələrinin dinamikasına təsiri	250
Гуруй Алиджанова Влияние светового режима на развитие озимой пшеницы	254
Solmaz Quliyeva <i>Allium</i> L. cinsinin yabanı növlərinin qidalıq dəyəri	258
Ləman Səlimova Ağsu rayonu ərazisindəki məkan obyektlərinin Google Earth proqramı vasitəsilə monitorinqi	261
Həmid Səfərov Elektron resept tətbiqinin gətirdiyi yeniliklər	264
Xəqani Əhmədov Süd vəzilərinin xəstəlikləri	268
Sədi Rüstəmov, Araz Qasımov, Ərəstun Mehdiyev Torpaq ehtiyatlarının dayanıqlı idarə edilməsi; beynəlxalq təcrübə və tətbiq modelləri	272

TEKNİKA ELMLƏRİ TECHNICAL SCIENCES

Aytac Əlizadə Telekommunikasiya sisteminin həyat dövrü	278
--	-----

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: elmmmerkezi@aem.az

Editorial address

AZ1073, Bakı,
Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 99 806 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: elmmmerkezi@aem.az

İmzalandı: 14.12.2025
Onlayn çap: 20.02.2025
Kağız çapı: 30.03.2025
Kağız formatı: 60x84, 1/8
H/n həcmi: 21,5 ç.v.
Sifariş: 829

Signed: 14.12.2025
Online publication: 20.02.2025
Paper printing: 30.03.2025
Format: 60/84, 1/8
Stock issuance: 21,5 p.s.
Order: 17

“ZƏNGƏZURDA”

Çap Evində çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zenggezurda1868@mail.ru

It has been published in the printing house

“ZANGAZURDA”

Address: Baku city, Matbuat Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House, 6th floor
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zenggezurda1868@mail.ru

